

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav etnologie

Diplomová práce

Bc. Filip Jakubec, DiS. art.

Pohyb bezdomovců v městském prostředí

Na příklade hlavního města Prahy

Homeless Movement in Urban Area

Illustrated by the Example of Prague

Pod'akovanie

V úvode ďakujem svojim rodinným príslušníkom vzhľadom na to, že táto práca je výsledkom môjho päťročného štúdia na vysokej škole. Ďakujem svojim rodičom **Miroslave Hanuliakovej** a **Pavlovi Jakubcovi**. Moja vďaka im patrí za finančnú, emočnú a akúkoľvek inú podporu, ktorú mi počas môjho štúdia a celého života poskytli, bez ich pomoci by nikdy nebolo možné, aby som doštudoval, a aby vôbec vznikla táto práca. Taktiež chcem poďakovať svojej sestre **Nine Beňovej** za to, že mi vždy bola profesionálnym vzorom v oblasti bádania bezdomovcov a nebyť jej impulzov, pravdepodobne by som sa tejto téme nezačal venovať. Z blízkej rodiny ďakujem aj svojej partnerke **Martine Mat'aškovej**, ktorá ma vždy podporovala a pomáhala mi všetkými možnými prostriedkami.

Veľká vďaka patrí ľuďom, ktorí ma počas môjho štúdia posúvali ďalej a inšpirovali v rámci môjho odboru. Určite sa o toto zaslúžil doc. PhDr. **Martin Soukup**, Ph.D., ktorý sa ma ujal, moju diplomovú prácu odškolil a viedol k zdarnému koncu. **Počas môjho štúdia ma sprevádzal celý rad osobností a vyučujúcich, ktoré boli viac než prínosné pre môj osobný a profesionálny rast. Všetkým touto formou hromadne ďakujem.**

Ďakujem inštitúciám, ktoré mi dovolili robiť terénny výskum v ich priestoroch a všeobecne mi vyšli v ústrety. Menovite sú to organizácie: **Naděje** (terénny program v Prahe), **Armáda Spásy** (pobočka Praha), **Azylový dům sv. Terezie** (Arcidiecézní charita Praha).

Osobitne ďakujem **všetkým ľuďom**, ktorí sa so mnou počas môjho výskumu **podělili o svoje súkromie**, dodali mi potrebné informácie a prijali ma medzi seba.

Čestné prehlásenie:

Prehlasujem, že som túto diplomovú prácu vypracoval samostatne a výhradne s použitím citovaných prameňov, literatúry a ďalších zdrojov. Práca nebola použitá v rámci iného štúdia, či k získaniu iného alebo rovnakého titulu.

V Prahe, 20.4.2015

.....
Filip Jakubec

Kľúčové slová

bezdomovec, bezdomovectvo, pohyb, mesto, chudoba, sociálne vylúčenie, migrácia, prežitie, potreby, sociálna práca, terén, výskum, axiológia, žobranie, prostitúcia, zdravie, resocializácia, nocľaháreň, odev, teplo, sociálna interakcia, krádeže, spánok, Praha

Keywords

homeless person, homelessness, movement, city, poverty, social exclusion, survival, needs, social work, field, research, axiology, begging, prostitution, health, resocialization, shelter, clothes, warmth, social interaction, stealing, sleep, Prague

Abstrakt

Nasledujúci text vypovedá o pohybe bezdomovcov v mestskom prostredí a vychádza z kvalitatívneho terénneho výskumu, ktorý bol realizovaný od začiatku novembra 2014 do začiatku mája 2015 na území hlavného mesta Českej republiky Prahy. Výskum citlivej témy akou je bezdomovecť si vyžaduje zvýšenú pozornosť ohľadom dodržiavania etických zásad výskumu a zverejňovanie dát v ňom získaných. Preto sa práca zaoberá primárne motívmi pohybu bezdomovcov, ktoré prevažne vychádzajú z napĺňania základných ľudských potrieb a všeobecnou charakteristikou miest, kde sa zdržiavajú. Tieto reálie podávajú predstavu o tom, prečo sa ľudia bez domova pohybujú v mestskom prostredí bez toho, aby bolo nutné uverejňovať konkrétne mapy kde sa zdržiavajú, čo by mohlo následne ohroziť mojich informátorov.

Abstract

The following text deals with homeless movement in an urban area and is based on a qualitative field research carried out in the capital of the Czech Republic, Prague, from the early November 2014 until the beginning of May 2015. The research of such a sensitive topic as homelessness demands much higher attention, with regard to respecting the ethical rules of the field research and publication of materials gained. Therefore, my thesis deals with the motives of their movement usually based on meeting basic human needs, and with general characteristics of locations they stay in. This information clarify why homeless people move in the city without revelation of exact maps of their location, because this may endanger my informants.

*Keď dám chudobným jedlo volajú ma svätec, keď sa spýtam prečo existuje chudoba, volajú
ma komunista*

Hélder Câmara

Obsah

Úvod.....	9
1. Cele výskumu.....	11
2. Teoretické východiská	12
2.1 História chudoby v Európe až po súčasnosť	12
2.1.1 Chudoba v stredoveku.....	12
2.1.2 Chudoba v novoveku.....	15
2.1.3 Chudoba v súčasnosti.....	18
2.2 Bezdomovectvo.....	22
2.2.1 Vymedzenie bezdomovectva	22
2.2.2 Príčiny bezdomovectva	23
2.2.3 Sociálne väzby bezdomovcov	24
2.2.4 Adaptácia na nové prostredie, štádiá bezdomovectva a resocializácia	26
2.2.5 Sebaprezentácia bezdomovcov	28
2.2.6 Zdravotné problémy a nezamestnanosť	29
3. Metodika terénneho výskumu	30
3.1 Začiatok výskumu	30
3.2 Časový Harmonogram výskumu.....	31
3.3 Charakteristika objektu skúmania a výber informátorov	31
3.4 Dôvera.....	33
3.4.1 Výhody a nevýhody inštitucionálnej pomoci pri budovaní dôvery	34
3.5 Metódy zberu dát	35
3.5.1 Interview	35
3.5.2 Pozorovanie.....	37
3.5.3 Mentálne mapovanie	39
3.6 Zaznamenávanie dát.....	39
3.7 Etika terénneho výskumu	40
3.7.1 Informovaný súhlas.....	42
3.8 Zdravotné riziká terénneho výskumu, prevencia a výbava	42
3.8.1 Výber oblečenia a obuvi.....	43
3.8.1 Vybavenie	43
3.8.2 Fyzické zranenia.....	44
3.8.3 Infekčné ochorenia	45
3.8.4 Parazitické ochorenia	46
4. Pohyb bezdomovcov v mestskom prostredí.....	48

4.1 Výskumná lokalita	48
4.1.1 Prečo sa bezdomovci zdržiavajú v Prahe	49
4.2 „Obydlia“ bezdomovcov a ich vplyv na prostredie	53
4.2.1 Spoločné charakteristiky „obydlí“ bezdomovcov	53
4.2.2 Typológia príbytkov bezdomovcov	59
4.3 Spôsoby napĺňania potrieb bezdomovcov a motivácie k pohybu	60
4.3.1 Spôsoby získavania potravy, financií, alkoholu a tabaku	60
4.3.2 Spôsoby napĺňania ostatných potrieb	69
Záver	75
Použitá literatúra a zdroje.....	77
Prílohy	82
A) Fotografie.....	82
B) Nezaradené fotografie	106
C) Mapy	112
D) Nezaradené.....	118

Úvod

Bezdomovci, ľudia bez domova, houmlesáci, bezďáci, povaľači, žobráci, neprispôsobiví... hovorí sa im rôzne, no za týmito synonymami sa však skrýva oveľa viac než len označenie osoby, ktorá je väčšinou vnímaná spoločnosťou negatívne a so strachom. Fenomén bezdomovectva ako takého predstavuje úplne odlišný spôsob života ako má väčšinová populácia. Pravidlá, nepísané zákony, sociálne štruktúry, konštruovanie reality, spôsoby obživy a podobne, sú postavené na úplne rozdielnom princípe ako na tom, ktorý väčšina z nás považuje za samozrejmosť. Pre tento dôvod považujem skúmanie bezdomovcov z pohľadu etnológie za viac než zaujímavé. Hneď na úvod však musím prejaviť ľútosť nad tým, že v rámci nášho odboru vznikol len veľmi obmedzený počet prác, ktoré pojednávajú o tomto spoločenskom probléme v Českej alebo Slovenskej republike. Tento žalostný stav „neprebádania“ tohto fenoménu v našom priestore sa avšak týka takmer každého odboru – na to isté už upozornili vo svojej publikácii *Bezdomovectví* z roku 2008 Táňa Průdková a Přemysl Novotný – situácia sa síce pomaličky zlepšuje a každým rokom sa objavujú nové publikácie, ktoré sa týmto javom zaoberajú, avšak stále to je neuspokojivý počet. Tento stav je zväčša spôsobený tým, že zatiaľ čo sa v západných krajinách rozbíhali odborné výskumy bezdomovectva najmä po druhej svetovej vojne na plné obrátky, vývoj v tomto smere u nás ustal a zobudil sa až začiatkom deväťdesiatych rokov 20. storočia. Neznamená to ale, že počas socializmu bezdomovci neexistovali, avšak štát ich kriminalizoval na úrovni príživníkov a problém z ideologických príčin v každej rovine tabuizoval. Bezdomovectvo je v Českej republike bezpochyby narastajúci sociálny problém. Napríklad v Brne podľa výskumu organizácie FEANTSA (Busch-Geertsemaet al. 2014) stúpol počet bezdomovcov od roku 2010 do 2014 až o 44%. O náraste chudoby ako takej sa zaoberám aj v tejto práci, avšak len okrajovo.

Hlavnou nosnou témou môjho výskumu bol pohyb ľudí bez domova v urbánnom prostredí. Pohyb znamená život - všetko čo chce prežiť alebo udržať svoj rozvoj musí byť v pohybe, v momente keď ustane, začne stagnácia a pomalý zánik. Platí to nielen o kultúre, či osobnom raste, ale taktiež z biologického hľadiska je jedným zo základných atribútov života. Táto práca sa zaoberá hlavne pohybom, ktorý vyplýva z biologickej a duševnej podstaty prežitia. Nejde o presun ľudí z domu do práce, poprípade k priateľom, ale o pohyb ľudí, ktorí sa musia hýbať, aby bezprostredne prežili. Dalo by sa povedať, že je o boji prostredia s jedincom. Tak ako majú lovci vyšliapané svoje chodníčky a musia vynaložiť určitú fyzickú a duševnú námahu aby niečo ulovili, pričom tieto schopnosti sa musia naučiť od skúsenejších

a starších lovcov, tak sa musia každý deň pohybovať aj bezdomovci a účel ich pohybu je totožný – prežitie. Čo však táto aktivita môže zapríčiniť? Ako vplýva na svoje okolie, akú má podstatu, ako zabezpečuje prežitie a ako spolu pri tomto ľudia kooperujú? Na tieto a aj na mnohé ďalšie otázky som sa snažil nájsť odpoveď prostredníctvom kvalitatívneho terénneho výskumu v prostredí bezdomovcov, ktorý som realizoval od začiatku novembra 2014 do začiatku mája 2015.

Robiť výskum, ktorého výsledkom sú dáta o tak citlivej téme akou je bezdomovectvo si bezpochyby vyžadovalo venovať zvýšenú pozornosť etike výskumu a nakladaniu s dátami. Preto som dal prednosť najmä analýze spôsobov naplňovania základných ľudských potrieb ľudí bez domova a všeobecným charakteristikám miest, kde sa zdržiavajú. Toto podáva obraz o ich pohybe v mestskom prostredí bez toho, aby som uverejňoval presné konkrétne mapy, ktoré by mohli mojich informátorov akokoľvek ohroziť a taktiež by neboli v súlade s právnymi predpismi dohody o mlčanlivosti, ktorou som viazaný vo všetkých troch inštitúciách poskytujúcich mi pri výskume pomoc (Naděje, Armáda Spásy, Arcidiecézní charita Praha).

Práca by sa dala rozdeliť na dve časti, z toho prvá časť je teoreticko - metodologická, ktorá sa zaoberá základnými teóriami danej problematiky a tým, ako samotný terénny výskum prebiehal, aké boli použité techniky a čo bolo jeho cieľom. Druhá časť je analytická, pojednávajúca o výsledkoch výskumu a je ich interpretáciou. Formálna stránka práce vychádza z odporúčaní FF UK, ktoré sa dajú nájsť na jej web stránke a pri písaní bola zvolená citačná norma APA. Mapy č. 2, 3 a 4 v tejto práci sú majetkom spoločnosti Google, Inc. a jej poskytovateľov dát, boli zverejnené v súlade s pravidlami akademického/nekomerčného užitia materiálov danej spoločnosti. Autor práce je taktiež autorom všetkých fotografií, ak by ste akúkoľvek z nich chceli použiť, alebo mali otázky ohľadom výskumu, kontaktujte ma prosím na jakubec.fil@gmail.com.

1. Cele výskumu

Cieľom výskumu bolo zachytiť pohyb bezdomovcov v urbánnom prostredí. Vzhľadom na etiku výskumu som sa zameral na spôsoby naplňovania základných ľudských potrieb ľudí bez domova a všeobecné charakteristiky miest kde sa nachádzajú, čo podáva predstavu o ich pohybe bez toho, aby boli uverejnené presné mapy kde sa zdržiavajú a dané potreby naplňajú, čo by mohlo viesť k ohrozeniu mojich informátorov. Z tohto vyplývali nasledujúce ciele:

- 1) Zistiť prečo sa moja cieľová skupina zdržiava v Prahe.
- 2) Analyzovať miesta kde bezdomovci prespávajú a vymedziť ich spoločné základné charakteristiky.
- 3) Zistiť najčastejšie motivácie k vykonávaniu pohybu ľudí bez domova, ktoré zabezpečujú ich prežitie.
- 4) Rozanalyzovať motivácie k pohybu – naplňanie potrieb a to, aké kvality musí mať daný priestor na ktorý sa za týmto účelom vydali.
- 5) Zistiť ako bezdomovci spolu pri týchto činnostiach kooperujú.

Tieto zistenia podávajú predstavu o pohybe bezdomovcov v mestskom prostredí, pretože X (bezdomovec) sa presúva z bodu A do bodu B pre nejaký dôvod a dané body musia mať určité kvality, aby bol účel ich pohybu naplnený.

2. Teoretické východiská

V prvej časti tejto kapitoly sa veľmi stručne venujem chudobe v Európe od stredoveku až po súčasnosť. Pre pochopenie vnímania chudoby (a bezdomovectva) dnešnou spoločnosťou je nutné poznať taktiež historické reálie, ktoré na našom kontinente prebiehali a ovplyvňovali jeho dianie. Niektoré z nich prebiehajú od stredoveku až dodnes, či už v zmenenej alebo nezmenenej forme. V druhej časti kapitoly sa venujem základným myšlienkam okolo fenoménu bezdomovectva, ktoré by mali byť základnou výbavou každého, kto sa ho rozhodne študovať a taktiež sú nutné pre pochopenie analytickej časti práce.

2.1 História chudoby v Európe až po súčasnosť

V tejto podkapitole objasním vývin chudoby v Európe od stredoveku až po súčasnosť. Samozrejme v práci tohto rozsahu sa nedá načrtnúť celá jej história, o ktorej by sa dali napísať celé zväzky kníh, ale len základné vztyčné body. Poznať históriu objektu štúdia považujem za nanajvýš dôležité, vzhľadom na to, že pomerne veľa aspektov chudoby (a bezdomovectva) sa periodicky opakuje, niektoré miznú alebo sa objavujú a ojedinele sa dajú nájsť aj také, ktoré sa za celé stáročia nezmenili.

2.1.1 Chudoba v stredoveku

Dalo by sa konštatovať, že chudoba do značnej miery vychádza z nastavenia prerozdeľovania zdrojov a prístupu k nim. Podľa Gureviča (1978) nebola výroba za ranného stredoveku podriadená záujmom hromadenia, ale mala zabezpečiť existenciu každej zložky kresťanskej pospolitosti, ktorá bola stavovsky rozvrstvená podľa Božej vôle. Taktiež tvrdí, že feudálna spoločnosť bola založená na vlastníctve prevažne vrchnosti a cirkvi, všeobecne radoví ľudia nevlastnili takmer nič. Pri stavoch by som ešte ostal, Geremek (1999) píše, že v stredoveku ľudia vnímali svoj život tak, že chorobu aj biedu zosiela Božia milosť a každý človek má pokorne svoj údel prijať. Osobne si myslím, že stavovský systém a odvolávanie sa na to, že všetko je Boží plán slúžilo ako dokonalý nástroj vládnucich vrstiev aby sa udržali pri moci. „Stredovek nepoznal ani jediný vážny pokus, ako chudobných radikálne zbaviť ich úbohého postavenia: dávalo sa prednosť tomu, aby chudobní dostávali niečo na výživu, ale ich situácia sa nemenila“ (Gurevič 1978: 189).

V kresťanskom stredoveku vychádzalo takmer všetko z náboženského hľadiska a to bol aj prístup ku chudobným. „V kresťanskej stredovekej civilizácii sa všetky programy odvodzovali z písma“ (Geremek 1999: 28). Chudoba bola chápaná ako cnosť a duchovná hodnota, čo vychádzalo zo samotného písma, kde je na toto veľa odkazov (napríklad ev.

podľa Lukáša 18 „To skôr prejde ľava uchom ihly, ako boháč vstúpi do Božieho kráľovstva.“). „Stredovekí kresťania si svätcov predstavovali, ako chudobných, pretože chudoba je cnosť a tou sa v žiadnom prípade nemohlo stať bohatstvo“ (Gurevič 1978: 186). Geremek (1999) navyše k tomu uvádza, že Kristova chudoba ako rezignácia na kráľovskú a božskú bytosť bola dobrovoľná, a preto sa za chvályhodný postoj považovalo dobrovoľné zrieknutie sa vlastnej sily, moci a bohatstva. O tomto prístupe píše aj Gurevič (1978), že základným princípom v mníšskych rádoch bol príkaz chudoby a v benediktínskych rádoch nemali len zakázané vlastníť akýkoľvek majetok, ale taktiež používanie slov ako „môj / tvoj“ bolo tabu a namiesto nich sa používal ekvivalent „náš“. Taktiež sa chudobní ľudia všeobecne pokladali za tých, ktorí majú ku Kristovi bližšie než majetní a bol v nich videný samotný obraz Krista. Podľa Geremeka (1999) evanjelia a patristická literatúra vyzdvihovala chudobu ako duchovnú hodnotu, ktorú je možné nadobudnúť v situácii hmotného bohatstva aj chudoby – základnú hodnotu v stratégii spásy predstavuje pokora a odriekanie. Súčasťou takéhoto poňatia chudoby je aj oceňovanie milosrdenstva, čo sa chápe ako všeobecná povinnosť. „Almužnou sa dajú odpykať hriechy, preto sa prítomnosť chudobných v kresťanskej spoločnosti stáva naplnením plánu spásy“ (Geremek 1999: 28). Martin Rheinheimer (2003) tvrdí, že ľudia v stredoveku dostávali almužnu predovšetkým z náboženských dôvodov, keďže mala slúžiť ako odčinenie darcových hriechov. Okrem osobnej duševnej spásy mali milodary aj iné funkcie, ako napríklad podľa Gureviča (1978) bolo základom stredovekej dobročinnosti skôr staranie sa o vlastné duševné uspokojenie než láska k blížnemu hlásaná kresťanstvom. Podľa Geremeka (1999) ocenenie almužny v sebe nezahrňovalo len spásu duše bohatých, ale taktiež to bol prostriedok, ktorý schvaľoval ich bohatstvo a stávalo sa tak jeho ideologickou racionalizáciou. Charitatívna činnosť mala byť prostriedkom k dosiahnutiu spásy a na druhej strane verejne manifestovala bohatstvo a kresťanské postoje. Gurevič (1978) vidí bohatstvo ako prostriedok feudálov k upevneniu si ich spoločenského vplyvu. Dalo by sa ostatne povedať, že to isté platí dodnes až na to, žeby stačilo z vety vyškrtnúť slovo „feudál“.

Pokiaľ ide o samotných chudobných v predindustriálnej dobe, ich Martin Rheinheimer (2003) označil ako ľudí, ktorí si vlastnými silami nemohli zaobstarať stravu, oblečenie alebo prístrešie. Ako chudobný si taktiež mohol pripadať aj ten, kto nemohol žiť tak ako mu bolo predurčené podľa jeho spoločenského statusu. Chudobných rozdelil do štyroch základných skupín: do prvej skupiny patrili všetci, ktorí sa obišli bez podpory ale stále im hrozilo, že sa k nej budú musieť uchýliť. Hospodárske zmeny, zdražovanie, úrazy a iné okolnosti mohli spôsobiť, že si neboli schopní zaistiť obživu vlastnými silami. Údajne k tejto skupine patrili

všetky nižšie vrstvy, teda 60 až 80% obyvateľstva, ktoré nemali žiaden kapitál pomocou ktorého by takéto situácie mohli prekonať. Druhú skupinu tvorili ľudia, ktorí boli už na samotnú podporu odkázaní a najlepšie sa darilo ešte domácim chudobným, ktorí dostávali od mestskej / dedinskej vrchnosti, cirkvi a podobne príležitostné almužny alebo pravidelné príspevky. Podiel tejto skupiny sa značne menil vzhľadom na obdobia. Tretiu skupinu tvorili ľudia, ktorých chudoba nebola spoločensky uznaná, a teda žiadnu podporu nedostávali a štvrtú tvorili tí najviac ohrození, ktorí sa už ako bezdomovci narodili. Prvé dve skupiny ohrozené chudobou boli ešte spoločnosťou uznávané, aj keď na najnižšom stupni hierarchie, zatiaľ čo ľudia z tretej a štvrtej skupiny boli spoločensky deklasovaní.

Ako bolo už spomínané, podpora chudobných bola riešená skrz prizmu kresťanského videnia. Podľa Geremeka (1999) plnili stredoveké špitály funkciu útulkov pre chudobných dvoma spôsobmi – poskytovali nocľah a v niektorých prípadoch aj denne vydávali stravu. Gurevič (1978) píše, že obdarovanie chudobných bolo prakticky jediné cirkevné ustanovenie, ktoré viedlo k čiastočnému znovurozdeleniu majetku. Geremek (1999) tvrdí, že sieť špitálov zakladaných kresťanskými almužníkmi a spravovaných prevažne cirkvou sa nachádzala pozdĺž stredovekých pútnických trás, a to z dôvodu, že pôvodne mali slúžiť ako dočasná strecha nad hlavou pútnikom. Rheinheimer (2003) uvádza, že veľa hospicov slúžilo ako útulky pre chudobných, pre staré osoby alebo chorých. Almužny a nadácie, pomoc vrchnosti a podobne boli základom stredovekej starostlivosti o chudobných. „Pomoc štátu pre chudobných ešte neexistovala. Jej zárodoky nachádzame až v mestách neskorého stredoveku“ (Rheinheimer 2003: 71).

Žobráctvo, tak ako aj v dnešnej dobe, plnilo v niektorých prípadoch rolu „zamestnania“. So súčasnosťou sa to dá prepojiť pomerne jednoducho vzhľadom na fakt, že už v minulosti žobráci využívali podobné techniky ako dnes. Podľa Rheinheimera (2003) sa zdržiavali na miestach, kde mohli s najväčšou pravdepodobnosťou dostať almužnu (napr. mestské brány, kostoly atď.) Presne toto isté platí aj v súčasnosti - zoberme v úvahu, že mestské brány, ktoré slúžili ako vstup do mesta nahradili v súčasnosti autobusové a vlakové stanice a kostoly (aj keď sú ešte stále pomerne v „móde“) začínajú suplovať iné priestranstvá, kde sa vyskytuje pomerne veľký počet ľudí. Profesionálni žobráci museli vyzerať adekvátne k vykonávaniu svojho „remesla“. Podľa Geremeka (1999) zovňajšok žobraka nebolo iba znamením spoločenského postavenia, ale taktiež technikou spojenou s výkonom tohto povolania. Zásadný význam malo ľudské telo a to v tom rozpätí, že sa zvyrazňovali predovšetkým telesné postihnutia, choroby a schátralosť. Rheinheimer (2003) uvádza veľmi

podobné aspekty, že žobrák ako každý remeselník potreboval určité „náradie“, v tomto prípade to bolo núdzne oblečenie, potrhane a veľakrát opravované. Taktiež vyzdvihovali svoje telesné postihnutia, ktoré si niekedy buď len aranžovali alebo ich skutočne mali (chýbajúce oko, ochromená ruka atď.). Telesné postihnutie sa teda stalo pracovným nástrojom. Spomína tiež, že žobrák musel mať dopredu pripravený svoj životný príbeh, ktorý musel budiť súcit a dôležité bolo zdôraznenie toho, že sa do stavu núdze dostal bez vlastného zavinenia. Presne s týmito istými charakteristikami sa môžeme stretnúť aj pri dnešných žobrákoch - ošumelý vzhľad, vymyslené životné dojímavé príbehy a v neposlednom rade telesné postihnutia (napr. invalidný vozíček). Je ale otázne do akej miery svoje zdravotné postihnutia „hrajú“ vzhľadom na to, že väčšina žobrajúcich, ktorí pochádzajú z prostredia bezdomovcov má vzhľadom na svoj štýl života reálne ťažké zdravotné problémy. Geremek (1999) uvádza že v Bretani koncom 14. storočia bola medzi dvoma žobrákmi uzatvorená zmluva, kde jeden z nich vystupuje v roli podnikateľa (zamestnávateľa) a druhý zamestnanca. Táto zmluva ustanovovala „zamestnancovi“ pravidelnú mzdu výmenou za celý jeho príjem zo žobrania. S týmto javom sa môžeme dnes stretnúť v Prahe úplne bežne, napríklad u skupiny pasívne žobrajúcich jedincov v centre mesta, ktorí kľacia na kolenách na zemi dosť často so psom, pričom sa striedajú na svojich postoch a je možné sledovať, ako sa ten istý pes objavuje u rôznych ľudí. Toto je prípad organizovaného žobráctva, ktorý je pomerne bežným javom. V Barcelone zase organizované skupiny predávajú plechovkové pívá, ktoré pochádzajú z krádeží alebo iných zdrojov. Taktiež je v tomto „odbore“ rozšírené pasáctvo, ktoré funguje na podobnom princípe ako u prostitútok – osobne som sa pri výskumoch bezdomovectva s týmto javom už stretol a zväčša boli na tento účel zneužívaní bezdomovci, ktorí mali značné telesné postihnutia.

2.1.2 Chudoba v novoveku

Koncom stredoveku a s nástupom novoveku sa pohľad na chudobu začína meniť vzhľadom na dynamické zmeny v spoločnosti. Rheinheimer (2003) uvádza, že zatiaľ čo úzka vrstva tvorená šľachtou a najvyššími vrstvami mestského a sedliackeho stavu sa domáhala stále väčšieho blahobytu, odstup od nižších vrstiev sa prehlboval. Hmotný majetok radových ľudí síce trochu stúpol a chudobný okolo roku 1700 vlastnil viac ako chudobný okolo roku 1500, ale vzhľadom k prudko zvyšujúcej sa životnej úrovni elít sa taktiež posilňoval pocit, že chudoba nabera väčšie rozmery. Ďalej uvádza, že k individuálnym znakom, ktoré boli zrejmosťou príčinou zhoršovania sa chudoby v rannom novoveku (napr. choroba, strata živiteľa rodiny a pod.) sa k tomuto pridružili aj štrukturálne dôvody, ako rast počtu obyvateľov. Toto malo za následok migráciu do miest. „Na jednej strane im chýbala ochrana sociálneho

kapitálu zo strany rodiny, na druhej strane však boli podrobení menšej sociálnej kontrole, pretože neboli zapojení do rodinných ani mestských inštitúcií. Nemuseli brať taký ohľad na panujúce normy a možnú stratu cti. Preto sociálna nezakotvenosť prísťahovalcov prechádzala priamo v mestskú kriminalitu“ (Rheinheimer 2003: 27). Nárast chudoby tak ako aj v súčasnosti logicky vedie k nárastu kriminality, ktorý možno sledovať najmä v marginalizovaných skupinách. Chudobný človek už prestáva byť Bohom vyvolený pútnik a zdrojom spasenia duše, ale dostáva sa do menej lichotivej roviny, ktorá poukazovala na to, že si za svoju chudobu môže sám. „Štrukturálne príčiny nárastu chudoby neboli vtedy prakticky brané do úvahy. Miesto nich sa uvádzali skoré sobášne chudobných, prepych a lenivosť, teda dôvody morálne, ktoré nemajetných ľudí zdiskreditovali a spoločnosť zbavovali zodpovednosti“ (Rheinheimer 2003: 40). Zmeny sa dočkalo aj videnie práce ako takej „Nové hodnotenie práce, ktoré v stredoveku znamenalo lopotu, zato teraz sa v nej viac videl zdroj blahobytu a bohatstva, spôsobilo, že príčina chudoby bola videná ako nedostatok vôle k pracovaniu. Vyzeralo to teda tak, že za chudobu si môže každý človek sám“ (Rheinheimer 2003: 72). Postupne začínajú charitatívnu činnosť preberať samosprávy miest / obcí a štátov. Rheinheimer (2003) tvrdí, že správu nad pôvodne cirkevnými zariadeniami začali v silne urbanizovaných oblastiach Holandska a Talianska preberať už v 14. storočí mestá, taktiež sa presadzovala myšlienka, že každá obec sa má postarať o svojich chudobných sama, čo malo za následok že chudobní, ktorí prišli od inokadiaľ žiadnu podporu nedostali. Tento trend je možné sledovať aj v súčasnosti – v Slovenskej a Českej republike vyplácajú samosprávy miest a obcí bezdomovcom dávky v hmotnej núdzi, avšak bezdomovec musí byť v danej obci zaregistrovaný (respektíve musí mať v nej trvalé bydlisko). Vybaviť ju je však pre mnoho bezdomovcov problém vzhľadom na to, že zväčša nemajú doklady totožnosti a v mestách, v ktorých sa zdržiavajú nemajú trvalé bydlisko, ergo žiadnu podporu nedostávajú samozrejme, dokiaľ si „pracne neobehajú“ kompetentné úrady od obce, v ktorej mali naposledy trvalý pobyt, cez obec, v ktorej sa narodili až po obec, v ktorej sa najčastejšie zdržiavajú, čo je pre mnoho ľudí zo sociálne vylúčených skupín takmer nesplniteľná úloha. Mareš (1999) pojednáva o tomto fakte tak, že existuje skrytá chudoba, ktorá nie je zahrnutá v štatistikách a to z toho dôvodu, že niektorí chudobní, ktorí majú nárok na podporu zo strany štátu si ju nie sú schopní vybaviť a sú neznalí vo svojich vlastných právach.

Rheinheimer (2003) ďalej uvádza, že od neskorého stredoveku a začiatkom novoveku začalo byť nepravidelné poskytovanie almužien nahradzované byrokratickým pridelovaním určitým cieľovým skupinám. Začali byť od seba odlišovaní ľudia, ktorí si podporu zaslúžili a ktorí nie, pričom hlavné kritérium bola ochota pracovať. Geremek (1999) píše, že predtým

než sa väzenie stalo v masovom meradle prostriedkom k trestaniu zločincov ho Európa využívala ako prostriedok resocializačnej politiky voči žobrákom a po stredovekej nedobrovoľnej izolácií malomocných a morom nakazených osôb prišiel rad na bláznov a žobrákov. Podľa neho uväznenie žobrákov súviselo s okázalou etikou práce, ktorou sa vydávali krajiny na cestu kapitalistického rozvoja. Zbavenie slobody a nútená práca sa začali stávať súčasťou socializačnej politiky. Za prečin bolo považované najmä ak žobral niekto zdravý, kto mal dostatok síl aby mohol pracovať. Stredoveké špitály a charitatívne organizácie sa vlastne začali transformovať na pracovné tábory, kde sa žobráci a chudobní uväzňovali. Samozrejme, nebolo možné pozatvárať všetkých žobrajúcich jednak pre priestorové kapacity, ale taktiež pre nedostatok práce a podľa Geremeka (1999) a Rheinheimera (2003) tieto opatrenia nemali reálny účinok, teda k resocializácii jedincov nedochádzalo. Geremek (1999) bližšie uvádza, že represívne opatrenia voči žobrákom a tulákom narušovali solidaritu miestneho spoločenstva a ľudových vrstiev a zákaz žobrania alebo udeľovania almužien sa dostával do rozporu s prejavovaním kresťanského citenia, realizovaním medziľudskej solidarity, obdarovávaním a preukazovaním milosrdenstva a v neposlednom rade v utvrdzovaní vlastného hmotného spoločenského postavenia. S podobnými tendenciami ako plošným alebo len priestorovým zákazom žobrania sa stretávame dodnes, ako napríklad návrh nórskeho zákona z roku 2014, ktorý mal zakázať žobranie plošne a sankcionovať ľudí, ktorí by žobrákom niečo dali vyvolal pomerne veľkú vlnu negatívnych ohlasov, načo nakoniec následne zákon v roku 2015 nebol prijatý do platnosti. Spoločenské procesy v 18. a 19. storočí podľa Geremeka (1999) prebiehali diferenciovejšie než v rannom novoveku a industrializácia urýchlila vývojové fázy a tieto boli následne ovplyvňované regionálnym charakterom. Tvrdí, že industrializácia ešte väčšmi vstrebala masy dedinských imigrantov a dávala nový význam pojmu chudoba. Za chudobných bola považovaná predovšetkým masa pracujúceho obyvateľstva a hlavným prostriedkom v rozpoznaní chudobného boli podmienky každodenného života, bytová situácia, zdravotný stav, početnosť rodín, zovňajšok a sociálne správanie. Šlachtová (2005) uvádza že v 19. storočí suché, teplé, hygienické bývanie a čerstvé potraviny boli dostupné najmä stredným triedam, vďaka čomu sa dĺžka života predlžovala a novorodenecká úmrtnosť sa dramaticky znižovala, avšak tieto veci neboli dostupné robotníckej triede. Geremek (1999) píše, že behom 19. – a 20. storočia sa všeobecne zlepšuje životné postavenie robotníckej triedy a oslabuje sa stotožnenie robotník – chudák.

2.1.3 Chudoba v súčasnosti

„Hľadanie spravodlivého spoločenského poriadku viedlo k formulácií rôznych programov, ktoré anticipovali na úplné odstránenie biedy z ľudského života prostredníctvom štrukturálnych zmien. Žiadny z týchto programov nedokázal v konfrontácii so sociálnou realitou splniť svoje sľuby“ (Geremek 1999: 21). Touto citáciou sa dostávam k vnímaniu chudoby dneška. Úplne odstrániť chudobu sa nepodarilo v našom geopolitickom priestore ani socializmu, ktorý hlásal spoločnú kolektívnu zodpovednosť pri starostlivosti o núdznych a chudoba pretrváva u nás aj naďalej po zmene spoločenského systému. Dá sa konštatovať, že v dnešnej dobe sa uchytil primárne individualizmus – teda aspoň medzi ľuďmi, štáty ako také sa do určitej miery snažia odstraňovať negatívne dopady chudoby (z kolektívnych zdrojov). Keller (2010) uvádza, že od poslednej štvrtiny 20. storočia prechádzajú ekonomicky vyspelé krajiny z priemyselného štádia do postindustriálnej fázy, a že v tejto dobe dochádza k výraznému nárastu sociálnej nerovnosti, vzostupu chudoby a biedy. Týmto opúšťame spoločnosť odstupňovanej nerovnosti (triedy) a zapadáme do hlbšej a úplnej majetkovej, mocenskej a sociálnej nesúmernosti. Mareš (1999) tvrdí, že najviditeľnejšou formou nerovnosti je nerovnosť bohatstva a príjmu. Bauman (2000) píše, že dimenzia podľa ktorej sú rozdeľovaní „vysoko postavení“ a „nízko postavení“ v konzumnej spoločnosti je stupeň ich mobility – ich sloboda vybrať si kde budú. „Všetci sme odsúdení žiť vo svete možností, ale nie všetci máme prostriedky k tomu, aby sme si mohli vybrať“ (Bauman 2000: 104). Toto je neodškriepiteľný fakt, ktorý som mal možnosť sledovať aj medzi bezdomovcami. Možnosť voľby je odstupňovaná od prostriedkov, čo do určitej miery znamená, že od prostriedkov sa odvíja aj osobná sloboda jedinca – ako sa hovorí, sme si rovní a rovnejší. V každodennom živote je však tento jav málo badateľný, napríklad ako uvádzajú profesori ekonómie Akerlof a Shiller (2010) je v dnešnom svete akási ilúzia ohľadom príbehov mladých ľudí, ktorí raketovou rýchlosťou zbohatli vďaka IT priemyslu, a že tieto príbehy sú akýmsi moderným opakovaním príbehov z doby zlatej horúčky v 19. storočí. Tieto historiky sa snažia dokázať, že každý človek má rovnaké možnosti, ale toto tvrdenie málokedy reflektuje realitu. „Ak niekto pochybuje o tom, že žijeme vo svete, kde nesúmernosť už dosiahla astronomických rozmerov, mal by si uvedomiť, že každý z troch najbohatších mužov sveta vlastní dnes už viac majetku, ako činí suma bohatstva 48 najchudobnejších krajín“ (Keller 2010: 12). Podľa Baumana (2000) je hlavným rozdielom medzi tými „hore“ a tými „dole“ to, že tí prví môžu tých druhých nechať za sebou, ale nikdy nie naopak. Ďalej uvádza, že veľa ľudí nie je schopných opustiť špinu a priestor chudoby, pretože je pre nich zmena nedostupná a sú k nej pripútaní. K odpútaní sa od nelichotivej situácie nedopomôže ani práca. Akerlof a Shiller (2010) tvrdia

že v priemere platí, že tí ktorí si prácu nájdu obvykle predtým vyskúšajú viacero možností a nakoniec sú ochotní prijať miesta, o ktorých by predtým ani neuvažovali. To často zapríčiňuje aj to, že človek je nútený vybrať si prácu, ktorá nezabezpečuje adekvátny príjem na pokrytie životných potrieb a toto má ďalekosiahle následky. „Neisté, dočasné a zle platené zamestnanie neumožňuje tým, ktorí sú na ne odkázaní, adekvátne prispievať do kolektívnych poistných systémov. Dochádza k odpojeniu práce od sociálneho zaistenia. Výsledkom je, že pracujúci chudobní sa po strate zamestnania stávajú druhoradými klientmi stále viac chudobnejšieho sociálneho štátu“ (Keller 2010: 23). Keller (2010) ďalej rozoberá, že od počiatku osemdesiatych rokov 20. storočia dochádza v najvyspelejších krajinách Európy k výrazným zmenám pri zaistení v nezamestnanosti. Už nejde o to zaistiť ľuďom bez práce dôstojný príjem dokiaľ si nenájdu novú prácu. Hlavným bodom sa stáva to, ako čo najviac znížiť objem výdavov na nezamestnanosť. Nárast chudobných v individualizovanej spoločnosti znamená taktiež nárast strachu nielen pred chudobou ale aj pred samotnými chudobnými. Ten je napríklad podľa Mareša (1999) možné sledovať pri bezdomovcoch; tvrdí, že verejnosť si bezdomovcov spája s kriminalitou a alkoholizmom, s nedostatkom vôle a ignorovaním sociálneho poriadku. Keller (2013) uvádza, že členom stredných vrstiev sociálne vylúčený jedinci pripomínajú to čo by ich čakalo, keby poľavili a stali sa prebytočnými. Bauman (2000) píše, že sa zvyšuje akcelerácia trestania uväznením. Niektoré časti populácie sú vnímané ako hrozba spoločenského poriadku a ich násilné vypudenie zo sociálneho styku formou uväznenia sa ukazuje ako účinná metóda neutralizácie tejto hrozby a upokojenie verejnej úzkosti, ktorú táto hrozba vyvoláva. „Nahrádzovanie sociálneho štátu štátom trestajúcim je tak nielen vysoko nehumánne, ale je veľmi problematické tiež z čisto pragmatického hľadiska. Väzenie síce oddeľuje od spoločnosti „podtriedu“ považovanú za zbytočnú a nežiadúcu, či nebezpečnú. Tým v nej avšak všetky tieto vlastnosti len posilňuje. Väzni sú po svojom prepustení menej využiteľní v regulárnej ekonomike a náchylnejší k zapojovaniu sa do ekonomiky nelegálnej“ (Keller 2010: 115). Keller (2010) k tejto téme ešte dodáva, že väznice sa neplnia zabíjakmi, ale predovšetkým drobnými zločincami, že väznením sa začali trestať aj drobné priestupky a okrem toho sa doba trestov pre tento typ kriminálnej činnosti predlžuje. Je logické, že kde je chudoba tam je aj zločin a vzhľadom na stav našich väzníc som sa stretol aj počas môjho výskumu s informátormi, ktorí boli dôkazom toho, že k resocializácii u nich nedochádza, skôr naopak. Záznam v registri trestov ešte viac zmenší už beztak mizerné šance na nájdenie si legálnej a trvalej práce. „Finančná deprivácia má vplyv na stúpajúce násilie a kriminalitu“ (Šlachťová 2005: 26). Tieto pomery a rastúce trendy začínajú pripomínať stav z už spomínaného novoveku, kedy žobrátok zatvárali

a snažili sa ich resocializovať v pracovných táboroch. Bauman (2010) uvádza, že uväznenie s rôznym stupňom prísnosti a tvrdosti, bolo vždy hlavnou metódou prístupu k neasimilovateľným, ťažko kontrolovateľným a inak potenciálne problematickým častiam populácie a že výdaje štátnych rozpočtov na „sily poriadku a zákona“ (hlavne na aktívne policajné zložky a väzenskú službu) narastajú po celej zemeguli.

Toto ma privádza k zamysleniu sa nad tým, aký dopad by malo keby sa radšej tieto prostriedky využili na pozdvihnutie životnej úrovne chudobných, aby sa nemuseli dopúšťať kriminálnych deliktov (takých, ktoré vyplývajú z ich prežitia). Po tomto by logicky klesli aj výdaje na policajné zložky – teda stačilo by len previesť finančný tok inde. Napríklad výdaje na bezpečnostné zložky boli taktiež zahrnuté aj v projekte Housing First vo Fínsku, kde vypočítali, že ak bezdomovcom poskytnú byty a zaradia ich do spoločnosti, bude to oveľa lacnejšie ako ich nechávať na uliciach (bezpečnostné zložky, zdravotníctvo atď. sú ich štýlom života finančne dosť zaťažované pre časté choroby a nezákonné správanie). Mareš (1999) tvrdí, že žiť dlhšiu dobu v extrémnej chudobe znamená priame ohrozenie života. „Chudobní Angličania majú kratší a menej zdravý život než ako je tomu u ich úspešnejších spoluobčanov. Aj keby ste nepoznali štatistické údaje, zlý zdravotný stav chudobných ľudí by ste pri príležitostnom pozorovaní štvrtí, kde žijú v porovnaní s tými bohatšími okamžite rozpoznali“ (Dalrymple 2011: 189). Šlachtová (2005) uvádza, že najvýraznejším determinantom zlého zdravia v ČR je chudoba. Túto realitu avšak kompetentné osoby a inštitúcie často pred verejnosťou podávajú skreslene, čo má za následok neznalosť občanov daného štátu ohľadom dotovania chudobných skupín obyvateľstva a tieto akty sú vnímané negatívne aj napriek tomu, že predsudky nie sú založené na logickom podklade. „Politici predstavujú dôležitý zdroj príbehov o ekonomike. Veľa času trávia tým, že sa prihovárajú k verejnosti. A keď sa jej prihovárajú, hovoria príbehy. A pretože väčšina ich komunikácie s verejnosťou súvisí s ekonomikou, súvisia s ekonomikou do značnej miery aj príbehy“ (Akerlof & Shiller 2010: 81). Odpoveď na otázku prečo trestný systém zasahuje viac dno než vrchol spoločnosti (teda aj spomínaní politici) sa dá vysvetliť aj takto: „Najväčšiu šancu objaviť sa v trestnom zákonníku majú činy, ktorých sa s najväčšou pravdepodobnosťou dopúšťajú ľudia, pre ktorých spoločenský poriadok nemá miesto – vydedení a utláčani. Keď niekto olúpi o bohatstvo celé národy hovorí sa tomu „rozvoj voľného obchodu“; keď niekto pripraví o živobytie celé rodiny a komunity, hovorí sa tomu „úsporné opatrenia“, alebo skrátka „racionalizácia“. Žiadny z týchto skutkov sa nikdy nedostal na zoznam kriminálnych činov zasluhujúcich trest“ (Bauman 2000: 143).

Geremek (1999) sa zamýšľa nad tým, že materiálny rozvoj ku ktorému došlo za posledných sto rokov nenaplnil optimistické očakávania, ktoré pojednávali o tom, že technologický pokrok bude automaticky smerovať k hojnosti a bohatstvu a k jeho spravodlivej distribúcii. „S rozvojom produkcie bohatstva máratratne vzrastá plytvanie; prírodné zdroje, energetické bohatstvo a ľudská práca v značnej miere slúžia iným cieľom než na uspokojovanie ľudských potrieb. Princípy spravodlivosti nie sú teda naplňované ani v jednotlivých krajinách, ani v celosvetovom meradle“ (Geremek 1999: 21). Podobný postoj je možné sledovať aj u Kellera (2010), ktorý tvrdí, že nástup postindustriálnej spoločnosti v skutočnosti neprináša sľubovanú expanziu stredných vrstiev, ale naopak ich fatálne ohrozenie. Pokiaľ ide o to, že ľudská práca slúži iným cieľom než na uspokojenie ľudských potrieb ako spomínal Geremek je možné pretransformovať na to, že ľudská práca slúži na naplnenie potrieb úzko profilovanej najvyššej vrstvy spoločnosti „Mechanizmus sociálneho vylúčenia vyplýva priamo z logiky fungovania postindustriálnej spoločnosti. Táto spoločnosť zneisťuje prácu a zhoršuje situáciu zamestnancov v snahe kompenzovať znížené tempo rastu produktivity a zaručiť pri tomto nižšom tempe vyšší rast príjmov majiteľov, akcionárov a horných poschodí riadiacich pracovníkov na úkor ostatných“ (Keller 2010: 170). Aj toto má za následok nárast počtu chudobných.

Mareš (1999) uvádza, že tie najchudobnejšie vrstvy nemajú prístup k niektorým službám a niektoré statky sú pre nich absolútne neprístupné. A tu sa dostávam k pojmu novej chudoby, ktorú Keller (2010) vníma nasledovne: človek síce prácu môže mať, ale jej charakter a odmena za ňu mu však nedovoľuje vymaniť sa z chudoby a príslušné sociálne dávky nepostačujú na hradenie nákladov za bývanie. Toto bol taktiež jeden z dôvodov prečo moji informátori počas výskumu skončili na ulici. Ďalej uvádza, že vzniká pracujúca chudoba, ktorá skôr pripomína pomery, ktoré vládli počas 19. storočia, kedy bolo bežné že celé kategórie ľudí ostávali chudobní aj keď usilovne pracovali. Taktiež uvádza aj to, že ľudia sú priamo ohrození tým, že sa môžu dostať do stavu chudoby, aj keď celý život pracovali a platili poisťné. Tento typ rizika vyplýva z toho, že odpracovaná doba už zamestnancov prestáva spoľahlivo istiť v období, keď budú už ekonomicky neaktívni. Podľa Akerlofa a Shillera (2010) môže mať táto neadekvátne mzda a v podstate nulová istota do budúcnosti za následok existenciu ľudí, ktorí si zamestnanie nehľadajú. Ako príklad uvediem opäť moju výskumnú vzorku bezdomovcov, ktorí majú väčšinou veľké dlhy na sociálnom poistení alebo z pokút MHD a pod. (v niektorých prípadoch čítajúc státisíce český korún). Jednoducho sa im prácu neoplatí hľadať vzhľadom na to, že by im exekútori strhli z výplaty značnú čiastku. „Je pravda, že masová nezamestnanosť je od poslednej štvrtiny 20. storočia v ekonomicky

vyspelých krajinách tvrdou realitou. Absurdné je avšak to, že spoločnosť, ktorá z rôznych dôvodov nedokáže ľuďom zaručiť dostatok práce, zároveň vznáša požiadavku, aby všetci jej členovia nejakou platenou formou pracovali“ (Keller 2010: 26). Nedostatok práce má následne za následok množstvo jedincov, ktorí sú dlhodobo nezamestnaní a po strate pracovných návykov je pomerne obtiažne človeka opätovne zaradiť do pracovného cyklu. Vágnerová (2008) uvádza, že nezamestnaný prechádza tromi fázami z toho poslednou je adaptácia sa na životný štýl nezamestnaného, ktorá je často poznačená rezignáciou, stratou nádeje, pasivitou a apatiou. „Nezamestnanosť nemôže byť pokladaná iba za osobnú vec, starosť či stav jednotlivca, ale za závažný sociálny problém, ktorého adekvátne riešenie je v záujme celej spoločnosti“ (Šlachťová 2005: 40). Na záver musím zdôrazniť slová Mareša (1999), poprípade Šlachťovej (2005), o tom že neexistuje „správna“ či „vedecká“ definícia chudoby, tak ako neexistuje jediný všeobecne prijatý spôsob jej merania. Chudoba ako taká je subjektívna a každý človek ju vníma inak. V spoločnosti, kde sa chudoba začína stávať bežným javom by som vystihol vnímanie chudoby nasledujúcou frázou „*byť chudobným nie je hanba, len je to nepríjemné*“.

2.2 Bezdomovectvo

V druhej časti teoretických východísk venujem pozornosť základným pojmom a teóriám o bezdomovectve, z čoho na väčšinu z nich sa budem odvolávať v analytickej časti práce. Tak ako bolo už spomínané, že neexistuje presný spôsob merania alebo definícia chudoby, tak isto neexistuje ani presný unifikovaný spôsob ako analyzovať, charakterizovať alebo zmerať bezdomovectvo ako také, preto budú spomenuté hlavne teórie a definície o ktoré som sa opieral počas svojho terénneho výskumu.

2.2.1 Vymedzenie bezdomovectva

Existuje množstvo definícií bezdomovectva, niektoré vychádzajú z legislatív konkrétnych štátov, iné zohľadňujú charakter a rozmer absencie bývania či trvalého pobytu, ďalšie zas zdôrazňujú sociálne aspekty tohto problému. Počas výskumu som sa opieral o definíciu bezdomovectva tak ako ju chápe nadnárodná organizácia FEANTSA (viac o nej sa dá dočítať v podkapitole 3.3). Avšak existujú aj iné definície, ktoré stoja za spomenutie. Mareš (1999) uvádza, že bezdomovectvo je viac než nedostatok prístrešia – je súčasťou širšieho procesu marginalizácie založeného na neschopnosti bezdomovcov participovať na spôsobe života, ktorý je štandardný pre väčšinu populácie. Hradecká a Hradecký (1996) píšú, že je to časť sociálneho procesu, dôsledok kontinuálnych sociálnych a ekonomických síl, vedúcim až k sociálnym štruktúram ako trh práce, trh s bytmi, sociálne zabezpečenie atď.

Ďalej uvádzajú, že každá definícia bezdomovectva je vlastne vo svojom obsahu vágna a posúvateľná – na jednej strane sú to ľudia bez strechy nad hlavou prespávajúci vonku, a na strane druhej sú to ľudia, ktorým hrozí vystaňovanie. Vágnerová, Csémy a Marek (2013) zase chápu bezdomovectvo ako syndróm komplexného sociálneho zlyhania, ktoré sa prejavuje neschopnosťou akceptovať a zvládať bežné spoločenské požiadavky, alebo ako spôsob života, ktorý je spojený so zásadným obmedzením súkromia a s kontinuálnym pobytom vo verejnom priestore. Průdková a Novotný (2008) ponímajú bezdomovectvo ako zložitý problém, ktorý výrazne zasahuje všetky dimenzie človeka a ovplyvňuje celú spoločnosť. Nie je to izolovaný jav ale spleť problémov, ktorá má značný presah do všetkých oblastí života. Keller (2013) píše, že vymedziť bezdomovectvo je komplikovaná záležitosť a tí, ktorí prespávajú na uliciach sú len vrcholkom ľadovca a niekoľkonásobne vyššie počty ľudí prespávajú v priestoroch, ktoré na to nie sú určené, u známych a podobne. Vlastne väčšina spomenutých autorov kládla taktiež dôraz na to, že existuje aj „neviditeľná“ skupina bezdomovcov, ktorá má neisté bývanie (u priateľov, rodiny atď.) alebo sú v podnájme, ktorý nevládsu platiť, bývajú v nevyhovujúcich podmienkach a celkovo ich žitie je každým dňom ohrozené a neplnohodnotné.

2.2.2 Príčiny bezdomovectva

Ako bolo už spomenuté, bezdomovectvo je pomerne zložitým javom a určiť jeho príčinu nebýva o nič jednoduchšie. „Príčiny bezdomovectva mladých ľudí môžu byť rôzne. Obvykle nejde o náhlu zmenu vyvolanú jedinou udalosťou, ale o dôsledok dlhodobejšej kumulácie negatívnych vplyvov. Títo ľudia bývajú často aj nevýhodne geneticky disponovaní, a preto sa s veľa problémami nedokážu vyrovnat' prijateľnejším spôsobom, resp. to nedokážu bez niekoho pomoci a tá nemusí byť vždy dostupná“ (Vágnerová, Csémy & Marek 2013: 12). Mareš (1999) uvádza, že bezdomovectvo nie je zapríčinené len alkoholizmom, rozvratom rodín a sociálnou neprispôsobivosťou, ale aj štrukturálnymi dôvodmi ako napríklad nedostatkom lacných bytov, bývania, vysokej nezamestnanosti a všeobecným nárastom chudoby. Hradecká a Hradecký (1996) rozdelili príčiny bezdomovectva na objektívne a subjektívne, z toho objektívnymi možno nazvať faktory ovplyvnené politikou štátu, sociálnym zákonodarstvom a pod. zatiaľ čo subjektívne sú ovplyvnené jednotlivcami, rodinami, sociálnymi skupinami, ich schopnosťami, rysmi, temperamentom atď. Mareš (1999) uvádza ako príčiny sociálneho vylúčenia (ktorým sú nepochybne všetci bezdomovci zasiahnutí) zlyhanie demokratického a sociálneho systému, trhu práce, sociálneho štátu a rodiny.

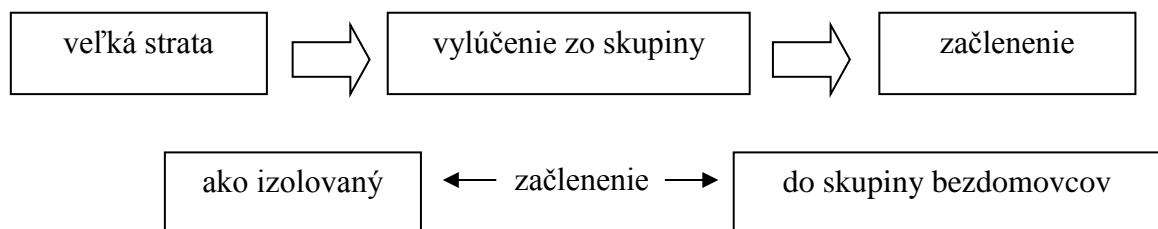
Príčiny bezdomovectva sú rôzne, prelínajú sa a je pomerne ťažké určiť, čo zapríčinilo sociálny pád jedinca a čo je iba dôsledok života na ulici (napr. alkoholizmus, spretrhané sociálne väzby, zdravie atď.). V nasledujúcich podkapitolách budú spomenuté niektoré reálie, ktoré môžu byť ako príčinou tak aj dôsledkom.

2.2.3 Sociálne väzby bezdomovcov

Spretrhané sociálne väzby sprevádzajú takmer všetkých bezdomovcov. Niekedy sú spúšťačom toho, že sa človek dostane na ulicu a inokedy sú už len dôsledkom bezdomovectva ako takého. Majú rôzne príčiny, podoby a každý človek sa s týmto javom vyrovnáva inak. Vágnerová Csémy a Marek (2013) označujú ako jeden z bodov spoločenského vylúčenia stratu a narušenie rodinných väzieb, vzťahov s blízkymi ľuďmi a rozpadom sociálnej siete. „Zdrojom sociálnej opory sú dobré interpersonálne vzťahy v rodine, medzi priateľmi a známymi, v záujmových inštitúciách aj v pracovnom kolektíve. Narušené sociálne pomery robí ľudí zraniteľnejšími ako v oblasti fyzického zdravia tak aj duševnej pohody – hromadia sa psychosociálne stresory a ich kumulácia spôsobuje zhoršenie zdravotného stavu“ (Šlachťová 2005: 48). Pokiaľ človek nemá spretrhané sociálne väzby opora, ktorú mu poskytuje rodina, priatelia a pod. slúži ako záchranná sieť v prípade akútnej životnej udalosti ako strata práce, ťažkého zranenia atď. Janebová (2001) uvádza, že pri vzniku bezdomovectva zohrávajú zásadnú rolu dva faktory, a to mimoriadna udalosť v živote človeka a absencia pomoci zo strany rodiny a priateľov. „Pozitívny vplyv sociálnej opory vychádza z vedomia jedinca, že ostatní sú pripravení mu pomôcť a to vytvára pocit sociálnej istoty, ktorý povzbudzuje jedinca k tomu, aby sa pokúsil riešiť problém samostatne. Vedomie sociálnej opory vedie k podporeniu vlastného úsilia, k zvládnutiu situácie a zachovaniu nádeje, že situáciu zvládne“ (Šlachťová 2005: 51). Keller (2013) píše, že proces straty domova sa dá chápať aj v rovine straty sociálneho zakotvenia a príslušnosti k spoločnosti. Mareš (1999) taktiež uvádza zlyhanie rodiny ako jeden z faktorov zapríčiňujúcich sociálne vylúčenie. Girtler (2001) vyzdvihuje aspekt spretrhaných sociálnych väzieb u bezdomovcov a píše, že k ich typickým znakom patrí rana osudu, ktorej dôsledkom sa stali outsideri. Manželia Hradeckí (1996) uvádzajú, že bezdomovci sú spoločensky diskvalifikovaní, strácajú väzby so svojimi rodinami a vzdávajú sa od administratívnych väzieb. „Zo psychologického hľadiska je na bezdomovectve najvýznamnejšia strata zázemia, istoty a bezpečia domova, blízkych ľudí s ktorými by daný jedinec zdieľal život a s tým súvisiaci pocit opory“ (Vágnerová, Csémy & Marek 2013: 9). Táto trojica autorov (2013) taktiež dodáva, že pomerne veľká časť bezdomovcov sú tí, ktorí prežili svoje detstvo a dospievanie v detskom domove alebo vyjdúci z basy. „Prerušenie vzťahov s rodinou iniciované často rodinným násilím môže spôsobiť

rýchlo pauperizáciu, stratu ubytovania, stratu zamestnania a spoločenskú diskvalifikáciu. Prepustení väzni sa po odchode z väzenia ocitajú na ulici bez rodinného zázemia, peňazí, často bez občianskeho preukazu, bez zápočtového listu, bez dokladov k evidencii na úrade práce, bez nároku na dávky zo systému štátnej soc. pomoci, bez ubytovania“ (Hradecká & Hradecký 1996: 31). Průdková a Novotný (2008) uvádzajú, že strata domova človeka hlboko zasiahne, znamená to nemať kam ísť a nemať nikoho blízkeho, s kým je možné zdieľať život.

Strata sociálnych väzieb vypovedá o tom, že domov nie je len fyzická strecha, ktorú ma človek nad hlavou, ale je to komplexný prvok, ktorý sa skladá z viacerých častí. Keď sa človek ocitne na ulici spravidla nahrádza stratené sociálne väzby novými – s bezdomovcami. Nasledujúca schéma od Janebovej (2001) ukazuje proces stratenia pôvodných sociálnych väzieb a následnej integrácie sa do komunity bezdomovcov.

Šlachtová (2005) uvádza, že začlenenie človeka do sociálnej štruktúry je kľúčovým pre psychickú pohodu a zdravie jedinca. Človek má spravidla túžbu niekam patriť a inak tomu nie je ani u bezdomovcov, ktorí si vytvárajú vlastný svet, vlastné spoločenské štruktúry a vzťahy. „Komunita dáva svojim členom silný pocit spolupatričnosti. Je pritom celkom podružné či tento pocit vychádza z priestorovej blízkosti či zo spoločných záujmov, z etnickej alebo rasovej príbuznosti, zo zdieľaných hodnôt a preferencií, a tiež profesnej špecializácie, alebo zo spoločných zdieľaných zážitkov“ (Keller 2013: 37). Mareš (1999) uvádza, že chudobní majú iné životné podmienky a to zapríčiňuje, že majú rozdielne problémy než zvyšok populácie a aby sa s týmito problémami mohli vysporiadať, vytvárajú si špecifický štýl života. Prostredníctvom kolektívnej a vzájomnej interakcie a odlúčením od nechudobnej populácie sa tento životný štýl stáva charakteristikou chudobných. Predstavuje spoločné zdieľané hodnoty, postoje a správanie sa. Toto im vytvára základný charakter osobnosti a umožňuje aby v prostredí chudoby prežili, ale súčasne ich to aj hendikepuje pri pokusoch sa z nej vymaniť. „V prípade bezdomovcov alebo žobrákov ide o ľudí, väčšinou mužov, ktorí sa z dôvodu rezignácie alebo osobných problémov (pobyty vo väzení alebo rodinné konflikty) snažia nadviazať kontakt s ľuďmi, ktorí majú podobné problémy. Pri tom sa im otvára nová

kultúra“ (Girler 2001: 39). To isté spomínajú aj manželia Hradeckí (1996) - osoby, ktoré sú konfrontované s problémami samoty a sociálneho vylúčenia môžu vyhľadávať priestory, ktoré obývajú podobní ľudia ako oni. Aj napriek tomu, že sa v bezdomoveckej komunite vytvárajú vzťahy, ktoré sú nápomocné pre ich prežitie, nemajú rovnaké kvality ako klasické susedské zázemie, či vzťahy s kolegami, ako domov, ktorý je tvorený rodinou a stálymi priateľmi.

2.2.4 Adaptácia na nové prostredie, štádiá bezdomovectva a resocializácia

Začlenenie sa do komunity bezdomovcov býva zväčša kľúčové pre prežitie na ulici, avšak spoločne s týmto sa každý človek vzdáva od spoločenského spolužitia vzhľadom na preberanie úplne iných a spoločensky neakceptovateľných vzorcov správania až po postupnú a totálnu stratu identity. „Iniciácia, alebo zasvätenie do spôsobu života na ulici je podmienkou prijatia nového prišelca do komunity a je počiatkom procesu jeho prispôsobovania sa tu platným pravidlám a štýlu života. Alkohol a drogy nemusia byť len prostriedkom úniku od stresujúcej reality ale aj potvrdením novej identity“ (Vágnerová, Csémy & Marek 2013: 71). Girtler (2001) uvádza, že bezdomovec sa uťahuje do skupiny ľudí, o ktorých vie, že ho akceptujú. S ich kultúrou je tradične spojený kladný vzťah k alkoholu, ktorý má v ich živote spočiatku symbolickú funkciu pri nadväzovaní kontaktov. Keller (2013) zase uvádza, že epizodické združovanie sa bezdomovcov pod vplyvom alkoholu pomáha čeliť anonymite prostredia a že alkohol rozptyľuje nudu tým, ktorí nemôžu pomyslieť na žiadne iné rozptýlenie a zaháňa všade prítomnú neistotu a strach.

Existuje mnoho teórií ohľadom štádií bezdomovectva. Spravidla platí, že čím dlhšie je človek na ulici, tým viac je navyknutý na tento štýl života, preberá iné normy a o to ťažšia je následne jeho resocializácia. Kuhlman (1994) klasifikoval tri štádiá bezdomovectva. *Prvé štádium* sa vyznačuje tým, že v živote jedinca dochádza k akútnej udalosti, ktorá pri absencii podpory zo strany blízkych vedie ku vzniku bezdomovectva. V tomto momente človek vyhľadáva pomoc, nestotožňuje sa s bezdomovcami a svoje okolie sa snaží presvedčiť že nie je jedným z nich a že zdieľa kultúru a hodnoty väčšiny, je motivovaný sa z bezdomovectva vymaniť. Dištancovanie sa od druhých spomína aj Keller (2013), ktorý píše že prvky dištancovania sa od ľudí s podobnými problémami je možné nájsť hlavne u tých, ktorí sú čerstvo ohrození rizikom sociálneho vylúčenia. V *druhom štádiu* dochádza k narušeniu sebaúcty a hrdosti jedincov. Začínajú sa prejavovať typické znaky bezdomovcov ako špinavé oblečenie, prespávanie v preľudnených a provizórnych priestoroch, či na ulici. V tejto fáze sa taktiež už objavujú krádeže ako spôsob získavania obživy. Bezdomovectvo prestáva byť iba

životnou epizódou, ale stáva sa životným štýlom, stále však existuje snaha vymaniť sa z neho. *Posledné štádium* je poznačené pasivitou, závislosťami, apatiou, zanedbávaním hygieny a podobne. Typickým je zmierenie sa a vyjadrovanie spokojnosti so životom na ulici.

V poslednom štádiu je človek zdevastovaný, bez vlastnej identity a snahy niečo zmeniť. Podľa Šlachtovej (2005) dokiaľ dlhšie pretrvávajú stresové podmienky, môže apatia prerásť do depresie (naučenej bezmocnosti). Toto sú zväčša bezdomovci, ktorí sa snažia zapríčiniť vlastnú devastáciu nekontrolovateľnou konzumáciou alkoholu a odmietania akejkoľvek pomoci. Keller (2013) rozfázoval štádia straty domova, kde v poslednom štádiu dochádza ku kumulácii znevýhodnených, ocitajú sa mimo trhu práce, majú rozbitú rodinu, prišli o bývanie a narastajú ich zdravotné problémy. Môžu sa zmieriť so živorením v biede a rezignovať, vedia že patria na dno spoločnosti a už necítia potrebu obracať sa na sociálne služby a charitu. „Snažia sa svoje utrpenie znášať a maskovať alebo na naň zabudnúť. „Pomáhajú“ im pri tom drogy a alkohol“ (Keller 2013: 87). Hradecká a Hradecký (1996) píše, že byť bez prístrešia a žiť na ulici môže byť pre niektorých jedincov determinujúca situácia na celý život. Strata bytu či ubytovania môže byť dlhodobým vylúčením, ktoré nakoniec spôsobí finálnu etapu nenávratnej sociálnej marginalizácie, ktorá je spoločným rysom všetkých dlhodobých bezdomovcov. Vágnerová, Csémy a Marek (2013) tvrdia, že adaptácia sa na život na ulici sa prejaví nárastom neštandardných postojov, spôsobov uvažovania a správania. Keller (2013) uvádza, že bezdomovci sa môžu vrhať do pohromy s túžbou dostať sa až na úplné dno. Z vlastného sociálneho vylúčenia potom robia zámerný a chcený proces v ilúzií, že majú pod kontrolou aspoň vlastnú sebadeštrukciu. „Adaptácia sa na život bezdomovca nezahrňuje iba osvojenie spôsobov ako získavať nevyhnutné prostriedky k prežitiu a ako s nimi hospodáriť (pouličná ekonómia), ale aj postupnú akceptáciu pouličnej kultúry, ktorá sa prejavuje tým, ako títo ľudia žijú, aké hodnoty uznávajú a aké majú pravidlá. Ide napríklad o to, že všetko je považované za spoločné, užívanie drog a alkoholu za samozrejmosť, získavanie prostriedkov krádežami za oprávnené a podobne“ (Vágnerová, Csémy & Marek 2013: 57).

Premena identity, strata sociálnych väzieb, ale aj možnosť návratu jedinca do spoločnosti sa mení vzhľadom na dĺžku toho ako dlho je človek vystavovaný javom bezdomovectva. Od tohto sa logicky odvíja aj to, či je možné človeka resocializovať – teda zaradiť naspäť do spoločnosti. „Proces readaptácie týchto desocializovaných je dlhý a neistý. Aby sa naučili elementárnym normám kolektívneho života vyžaduje enormné úsilie“ (Hradecká & Hradecký 1996: 28). Podľa Vágnerovej, Csémyho a Mareka (2013) dva roky

života na ulici sú považované za kritickú hranicu a ak tam niekto zostane dlhšie, tak už je obťažné, aby sa prispôbil bežnému životu a jeho šance na návrat do spoločnosti klesajú. Uvádzajú, že v rámci psychologickkej roviny reintegračného procesu bezdomovec obnovuje schopnosti, ktoré behom pobytu na ulici stratil, ako napríklad obnovovanie spretrhaných sociálnych vzťahov a vytváranie nových, nachádzanie seba samého, vyrovnávanie sa s minulosťou a pod. V rámci sociálnej práce zase ide o zaistenie dokladov, bývania, občivity a z medicínskeho hľadiska ide o liečbu závislostí, psychiatrických porúch a chorôb, ktorými bezdomovec následkami rizikového života začal trpieť.

2.2.5 Sebareprezentácia bezdomovcov

Sebareprezentácia bezdomovcov vyúsťuje jednak zo štádia, v ktorom sa nachádzajú a na druhej strane od spôsobu, akým si zvolili únik od reality a taktiež od toho, aký majú vzťah s človekom, s ktorým sú v kontakte. Keller (2013) uvádza, že jedna z foriem úniku od reality môže byť ignorovanie počiatkových aj pokročilejších príznakov straty domova, situácia je prikrášľovaná a vlastné možnosti preceňované, iným postojom môže byť úplná rezignácia, koniec hľadania východísk a prijatie negatívneho obrazu seba samého, pripustenie si vlastnej neschopnosti a neužitočnosti. Girtler (2001) píše, že na to aby sa bezdomovec vyrovnal so stigmou lenivého, a preto neplnohodnotného človeka, obráti túto negatívnu stigmou a interpretuje ju pozitívne. Robí to tak, že sa voči okoliu prezentuje napríklad ako niekto, kto s určitou hrdosťou prácu odmieta. S týmto sa dá medzi bezdomovcami pomerne často stretnúť, teda že označia svoj pobyt na ulici za dobrovoľný, avšak toto tvrdenie má ďaleko od reality a na ulici sú preto, pretože nemali na výber, nie preto, že si tak vybrali. „Bezdomovectvo nie je vecou individuálneho výberu, ako mnohí tvrdia a snažia sa tento fenomén takto negatívne stigmatizovať“ (Hradecká & Hradecký 1996: 26). Podobne to vníma aj Keller (2013) a to, že sa u nich formuje nový rebríček hodnôt, v ktorom je možné sa od svojej porážky dištancovať alebo ju dokonca pokladať za víťazstvo. Ak chcú bezdomovci získať pomoc alebo peniaze od ľudí alebo inštitúcií, často sa ich sebareprezentácia mení na to, že za nič nemôžu a snažia sa robiť všetko možné preto, aby sa z ulice dostali. Girtler (2001) píše, že im ide o to, aby u človeka vyvolali súcit s jeho nešťastným osudom.

Čo sa týka vnímania bezdomovcov verejnosťou prevláda podľa Hradeckej a Hradeckého (1996) negatívny postoj a tendencie posudzovať ľudí bez domova ako predstaviteľov protispoločenských prúdov a prisudzovať im asociálnosť a antisociálnosť. „Aj keď sa ľudia spiaci v papierových krabiciach na uliciach, v parkoch a na staniach veľkých miest priemyselných krajín stali symbolom sociálneho vylúčenia a biedy uprostred bohatstva

a blahobytu, dojíma bezdomovectvo majoritnú populáciu oveľa menej než ostatné dôsledky chudoby“ (Mareš 1999: 57).

2.2.6 Zdravotné problémy a nezamestnanosť

So sociálne vylúčenými jedincami (obzvlášť bezdomovcami) sa okrem iného spájajú aj zdravotné problémy, ktoré sú zapríčinené ich štýlom života a obmedzenými finančnými možnosťami. Podľa Šlachtovej (2005) je nezamestnanosť sociálnym, psychickým, behaviorálnym a zdravotným problémom. Uvádza, že nezamestnanosť sa spája so zhoršením psychického a fyzického zdravia, výskytom behaviorálnych rizikových faktorov ako alkoholizmus, drogová závislosť a nárast samovražedných pokusov. Problémom je taktiež, že ľudia s horším zdravím sa pohybujú v začarovanom kruhu, sú častejšie a dlhšie nezamestnaní ako zdraví ľudia. Je avšak otázne do akej miery je zdravotný stav príčinou alebo dôsledkom nezamestnanosti. Keller (2013) uvádza že problémy so stratou domova začínajú ruka v ruke s problémami so zamestnaním. Príjem sa stáva neistým a nepravidelným poprípade hrozí strata práce a človek si spočiatku nepripúšťa, že by mohol o svoj domov prísť. Problémy sa prehlbujú a často sa k nim pridávajú partnerské a rodinné rozbroje, ktoré prerastajú do frustrácie. Po tomto sa zhoršuje zdravotný stav, narušujú sa rodinné putá a vedie to k nutnosti vyhľadania inštitucionálnej pomoci – ktorá im buď pomôže zaradiť sa opätovne do života alebo naopak prepádajú hlbšie do problému až nakoniec o domov prídu. „Výsledky štúdie potvrdili, že mladí bezdomovci v ČR trpia rôznymi psychickými ťažkosťami, ktoré môžu byť ako príčinou tak aj následkom ich neštandardného štýlu života“ (Vágnerová, Csémy & Marek 2013: 203). Hradeckí (1996) píšú, že z výskumov a štatistík vyplýva, že 80 - 90% populácie bezdomovcov je chronicky chorých, zdravotne postihnutých a má nízku úroveň inteligencie. Šlachtová (2005) uvádza, že väčšina európskych výskumov dokázala súvislosť medzi nezamestnanosťou a zvýšením celkovej úmrtnosti o 20 až 30% a že sociálne izolovaní jedinci majú dva až päťkrát väčšie riziko úmrtia než zvyšok populácie.

3. Metodika terénneho výskumu

V tejto kapitole objasním spôsob získavania dát, časový harmonogram výskumu a výber informátorov. Taktiež budú načrtnuté rôzne úskalía, s ktorými som sa stretol počas výskumu, od zdravotných rizík až po zamýšľanie sa nad tým, čo je možné vzhľadom na etiku zverejniť a čo nie. Záleží od skúmaných javov akou cestou sa bádateľ vyberie a následne táto cesta ovplyvňuje kvalitu a charakter získaných dát, preto som tejto kapitole venoval pomerne dosť priestoru. Výskum bezdomovcov a sociálne vylúčených skupín podľa môjho názoru patrí k ťažším okruhom etnológie/antropológie pokiaľ ide o použitie techník a zručností výskumníka ako aj psychickú záťaž, ktorej je človek v teréne vystavovaný.

3.1 Začiatok výskumu

Predtým než som začal s výskumom, som sa snažil získať všeobecný prehľad o tom, aký majú občania danej lokality názor na bezdomovcov, kde sa približne zdržiavajú a v neposlednom rade som sa nakontaktoval na inštitúcie, ktoré sa nimi zaoberajú. Tieto mi boli pri výskume nápomocné a osobne som pri realizovaní výskumu spolupracoval s tromi: Armádou Spásy, Charitou Českej republiky a Naděje. Spolupráca s inštitúciami bohato stačila na tej úrovni, aby ma prijali ako dobrovoľníka a mal som prístup k svojej cieľovej skupine.

Bolo nutné zabezpečiť si prístup k ľuďom bez domova, ktorí využívajú, ale aj nevyužívajú inštitucionálnu pomoc. V Armáde Spásy a v Charite ČR som pracoval v denných centrách, kde mi bol umožnený prístup k bezdomovcom, ktorí využívajú služby a naopak v Naději som pracoval ako terénny sociálny pracovník, čo mi zase umožnilo získavanie informátorov, ktorí takéto služby nevyužívajú. So svojimi zámermi som bol od počiatku úprimný a netajil som, prečo chcem danú dobrovoľnícku službu vykonávať. Osobne som sa spočiatku stretával s nie moc dobrou vôľou, ale potom, ako som dôkladne vysvetlil, že môj výskum sa zaoberá hlavne pohybom bezdomovcov a o fungovaní danej inštitúcie nemienim písať nič, čo by jej mohlo uškodiť, som sa nakoniec do nich dostal a boli mi umožnené prvé kontakty s informátormi. Samozrejme, je viacero spôsobov, ako sa dá k bezdomovcom dostať, ale tento z nich pokladám za najjednoduchší, pretože v denných centrách som bol s nimi nepretržite v kontakte a mal som možnosť ich pozorovať celé hodiny, poprípade sa s nimi rozprávať. Na druhej strane terénni sociálni pracovníci ma zaviedli na miesta, kde sa zdržiavajú sociálne vylúčení jedinci, ktoré by som sám hľadal ťažko. Taktiež to slúžilo ako vstupenka, ktorá ma legitimizovala k rozhovoru s bezdomovcami a nepôsobil som tak len ako náhodný okoloidúci, čo sa pýta „divné otázky“.

3.2 Časový Harmonogram výskumu

Je pomerne diskutabilné, ako dlho by mal výskum prebiehať. Dĺžku ovplyvňuje veľa faktorov: ako skúsenosti výskumníka, obtiažnosť danej témy a pod. Vzhľadom na to, že som už skúsenosti s výskumom bezdomovcov predtým mal som odhadol, že bude vhodné si stanoviť časový úsek od začiatku novembra 2014 po začiatok mája 2015. Každý týždeň som trávil po štyri hodiny v denných centrách pre bezdomovcov od (novembra po marec) - v Armáde Spásy (Centrum sociálnych služieb Bohuslava Bureše) a v Arcidiecéznej charite Praha (Azylový dům sv. Terezie). Navyše som k tomu ešte chodil raz do týždňa s terénnymi sociálnymi pracovníkmi z Naděje (od januára do mája), s ktorými som bol zakaždým približne 7-8 hodín. Okrem 16 hodín, ktoré som trávil takmer každý týždeň ako dobrovoľník v inštitúciách, som sa stretával s informátormi aj mimo túto dobu, a to priemerne 5-7 hodín do týždňa (od decembra do mája). Od začiatku výskumu som teda strávil v teréne približne 340 hodín čo tvorí 14,1 dní čistého času. Tento časový úsek bol dostatočne dlhý na to, aby som získal všetky potrebné dáta k napísaniu práce. „Gwendolyn Dordick strávila 3 mesiace skúmaním útulku pre bezdomovcov s kapacitou pre 700 mužov v New York City. Útulok navštevovala štyrikrát do týždňa na tri hodiny, alebo aj viac a strávila v ňom štyri dni od rána až do večierky o dvadsiatejdruhej hodine. Toto bol pre ňu dostatočný čas, aby čo najviac porozumela životu v útulku“ (Bernard 2011: 56).¹

3.3 Charakteristika objektu skúmania a výber informátorov

Výskum sa zaoberá pohybom bezdomovcov v urbánnom prostredí. Za objekt výskumu som si stanovil samotných vykonávateľov pohybu – bezdomovcov a priestor, v ktorom sa pohybujú a zdržiavajú. Tieto dva aspekty podávajú predstavu o pohybe, pretože X (bezdomovec) sa presúva z bodu A do bodu B pre nejaký dôvod a dané body musia mať určité kvality, aby bol účel ich pohybu naplnený.

Pri používaní pojmu bezdomovec sa opieram o typológiu a definíciu bezdomovectva ETHOS, ktorej autorom je nadnárodná organizácia FEANTSA. Túto typológiu prijala správa EU ako jednotnú pre štáty Európskeho spoločenstva a vyzerá nasledujúco (FEANTSA 2005).

1. Bez strechy (rooflessness) – osoby prežívajúce vonku a na ulici, verejne prístupných priestoroch, autobusových staniach, pod mostom, v kanáloch, v rakoch áut, odstavených vagónoch, stanoch, či v nocľahárňach nízkoprahových zariadení.

¹Gwendolyn Dordick spent 3 months studying a homeless shelter for 700 men in New York City. She visited shelter four times a week for 3 hours or more each time and spent 4 days at the shelter from morning until lights-out at 10 p.m. This was enough time for her to understand a great deal about life in the shelter.

2. Bez bytu (houselessness) – osoby využívajúce ubytovne pre bezdomovcov, ubytovne pre imigrantov, osoby pred opustením inštitúcie, osoby v zariadeniach pre týrané ženy a deti, osoby žijúce v azylových zariadeniach, dlhodobjší užívatelia podporovaného bývania, ako napríklad seniori a invalidi.
3. Neisté bývanie (living in insecure accommodation) – osoby ohrozené vyst'ahovaním, v podnájme, žijúce u priateľov, či príbuzných, ohrozené domácim násilím, užívajúce bývanie bez právneho nároku, napr. v záhradných chatkách, alebo iných budovách
4. Nevyhovujúce bývanie (living in inadequate accommodation) – osoby žijúce v nevyhovujúcich podmienkach, ako sú mobilné karavany, preľudnené byty, byty bez vody a elektriny, byty v zlom technickom stave.

Bezdomovec je teda osoba, ktorá nemá domov, alebo možnosť dlhodobu využívať adekvátne ubytovanie.

Vo výskume som sa stretol s každým typom bezdomovcov podľa kategórie ETHOS, z čoho najviac boli zastúpení členovia zo skupiny 1 a 2. V skratke by sa dalo povedať, že objektom výskumu boli ľudia, ktorí sa z akýkoľvek príčin ocitli bez stabilného domova a ich dopady na priestor, v ktorom sa zdržiavajú a prečo sa medzi týmito lokalitami presúvajú.

V denných centrách som mal možnosť nepriamo pozorovať (sledovať správanie jedincov, počúvať ich konverzácie) a viesť čiastkové rozhovory (zväčša veľmi krátke, ale to neznamená, že neboli plnohodnotným zdrojom dát) s pomerne veľkým počtom informátorov. Kapacita oboch denných centier je podľa Centrálnej evidencie naplnenosti kapacít služieb pre osoby bez prístrešia (Centrum soc. služieb Praha) 100 ľudí. Z čoho naplnenosť Armády Spásy bola takmer zakaždým počas môjho pobytu plná (čiže 100 ľudí) a kapacita naplnenosti Azylového domu sv. Terézie sa pohybovala približne okolo 50 ľudí. Je otázne, do akej miery navštevovali tieto miesta zakaždým tí istí klienti, ale ak by som vychádzal čisto iba z predpokladu, že to boli zakaždým tí istí ľudia (čo však neboli), tak som mal možnosť v denných centrách pozorovať 150 ľudí. Kebyže vychádzam z predpokladu, že najmenej polovica z nich sa obmieňala každý druhý týždeň a prichádzali noví, tak je toto číslo 675. Z tohto počtu som si vytipoval informátorov, ktorých som na základe pozorovaní vyhodnotil ako vhodnú výskumnú vzorku.

Počas terénnej služby v Naději som narazil na približne 120 bezdomovcov a taktiež som navštívil okolo 60-80 miest, kde sa moja cieľová skupina zdržiava (od stanov, squatov,

previsov až po verejne dostupné miesta). Počas terénnej služby som si taktiež vytipoval informátorov, s ktorými som si vytvoril bližší vzťah a chodieval som ich navštevovať aj mimo „práce“.

Okrem už spomínaných nepriamych pozorovaní a čiastkových rozhovorov (ktoré pri vyššej početnosti, taktiež podávajú všeobecný obraz o skúmanej problematike) bolo treba ísť ešte viac do hĺbky a informátorov si starostlivo vyberať a vyhýbať sa zdanlivo dobrým informátorom, ktorí síce veľa rozprávali, ale prakticky ich výpovede boli na účel výskumu nepoužiteľné „Aj keď každý môže byť informátorom, nie každý je dobrým informátorom“ (Spradley 1979: 45).² S vybranými informátormi som potom realizoval 50 plnohodnotných interview, 21 mentálnych mapovaní a zúčastneným pozorovaním som sledoval bezdomovcov na dvadsiatich miestach, kde som s nimi trávil ich každodennú rutinu (nie ako zamestnanec inštitúcie).

3.4 Dôvera

Základom na plnohodnotné využitie techník je získanie si dôvery skúmanej skupiny „Všade, kde je dôležitý priamy kontakt a reputácia, človek nediskutuje o veciach, ktoré môžu potenciálne ohroziť jeho reputáciu a nezdiera svoje súkromie s niekým, komu nedôveruje“ (Levy & Hollan 2015: 319).³ Získavanie dôvery u sociálne vylúčených jedincov je pomerne delikátna záležitosť, vylúčenie zo spoločnosti istým spôsobom podnecuje podozrievavosť, ktorá sa môže prejaviť v špekuláciách o tom, či nie ste spolupracovníkom polície alebo iných inštitúcií, ktoré sa dostávajú do konfliktu s bezdomovcami. Na druhej strane bola táto vec pomerne zjednodušená faktom, že informátori takmer vždy uvítali možnosť porozprávať sa o ich živote s niekým mimo komunitu, podľa slov niektorých informátorov „*porozprávať sa s niekým normálnym*“. V komunite bezdomovcov taktiež existuje určitá hierarchia a komunikácia s niekým mimo ich skupiny je pre nich „zadost'učinenie“, pretože nefigurujete ako sudca, ktorý by ho za niečo káral (sociálny pracovník, polícia, alebo aj samotný člen ich skupiny) a môžu vyjadriť aj také veci, ktoré si za iných okolností nechávajú iba pre seba „Zdá sa, že možnosť porozprávať sa s niekým o svojom súkromí za bezpečných podmienok mimo komunitnú cenzúru a komunikácia s niekým, kto je prívetivý, nesúdiaci, nezainteresovaný a hodnoverný, má pre mnohých ľudí veľkú hodnotu“ (Levy & Hollan 2015: 320).⁴

²Although anyone can become an informant, not everyone makes a good informant.

³Elsewhere, though where „face“ and reputation are essential, a person does not discuss potentially reputation-threatening private worlds with someone unless that person trusts the other considerably.

⁴It seems that opportunity to talk about, express, share and in fact, construct aspects of ones private world in conditions where this proves safe-away from immediate external communal censorship, in an interaction with

Samozrejme, dôvera sa nedá získať zo dňa na deň a žiada si opakované návštevy informátorov, ktoré nie sú založené len na pozícii výskumník – informátor, ale mali by byť prevažne založené na pozícii kamarát – kamarát. „Hĺbka, dôležitosť a úprimnosť odpovedí narastá s každým interview“ (Levy & Hollan 2015: 331).⁵ Najjednoduchšie sa získava dôvera ľudí, ktorí sú vylúčení aj zo samotnej skupiny bezdomovcov „Taktiež premýšľajte nad tým, kto je príliš horlivý sa s vami rozprávať. Známy vtíp medzi antropológmi hovorí o tom, že jedinci, ktorí ako prví prídu k výskumníkovi sú často tí, ktorí sú určitým spôsobom v svojej komunite marginalizovaní (nikto iný z ich komunity sa s nimi nechce rozprávať)“ (Guest 2015: 223).⁶ Na tento jav si treba dávať pozor – napríklad v útluku pre bezdomovcov sa mi stalo, že som trávil pomerne dosť času s informátorom, ktorý bol vylúčený z komunity, čo začalo viesť k postupnému upodozrievaniu mojej osoby a taktiež odmietaniu mojej prítomnosti vzhľadom na to, že akceptujem niekoho, koho oni vylúčili. Tento stav sa mi podaril urovnať tak, že som sa s daným informátorom začal stretávať výlučne mimo komunitu bezdomovcov v útluku.

Taktiež stojí za zmienku psychologický efekt verejného priznania sa k bezdomovcovi, alebo fyzický kontakt. Pod verejným priznaním myslím to, že keď na ulici stretnete informátora, normálne sa mu pozdravíte ako seberovnému človeku. Je to síce malé gesto, ale pre sociálne vylúčeného jedinca to znamená veľa. Fyzický kontakt je pri skúmaní tejto skupiny tiež dôležitý – podanie ruky bezdomovcovi, alebo napitie sa z rovnakej fľaše dokáže robiť zázraky pri odbúravaní bariér, ale pri tomto treba mať na zreteli taktiež zdravotné riziká, ktoré s tým súvisia. Pri získavaní dôvery platí logické pravidlo, že čím dlhšie človeka poznáte, tým vám viac dôveruje a je ochotný sa s vami deliť o svoju realitu.

3.4.1 Výhody a nevýhody inštitucionálnej pomoci pri budovaní dôvery

Ako bolo už spomínané, spolupracoval som s troma inštitúciami, ktoré sa zaoberajú bezdomovcami. Moja spolupráca prakticky fungovala na systéme, že som ako dobrovoľník bez nároku na finančnú odmenu vykonával prácu radového zamestnanca. Toto spočiatku viedlo k zmätenosti informátorov, ktorí ma pokladali za zamestnanca inštitúcie, čo u niektorých viedlo k pozitívnemu hodnoteniu mojej osoby, ale u niektorých naopak k negatívnemu. Spočiatku, keď sa človek dostane do terénu musí o sebe vytvoriť povest'

someone who is sympathetic, nonjudgmental, disinterested and trustworthy-is of considerable value for many people.

⁵The depth, significance and honesty of respondent responses tend to grow over the course of a series of interviews.

⁶Also consider who is too willing to talk to you. A well-known joke among anthropologists is that the first individuals to approach a newly arrived investigator are often those who are marginalized from the community in some way (no one else in the community wants to talk to them).

človeka, ktorý nie je obyčajným zamestnancom a pomáha bez nároku na odmenu. Aj keď sa to spočiatku možno nebude tak zdať, veľa bezdomovcov bude toto vnímať ako pozitívny jav a výskum ich zväčša až tak zaujímať nebude. Dopracoval som sa k tomu, že som bol neutrálny „mantinel“, ktorý stál niekde medzi inštitúciou a jej klientmi a obe tieto strany sa mi mohli zdôveriť, či už názormi na svojho zamestnávateľa (zamestnanci inštitúcie), alebo bezdomovci na poskytovateľa služieb (inštitúcie). Dôležité bolo stýkať sa s bezdomovcami aj mimo inštitúcií počas ich dennej rutiny. Najskôr na mňa nazerali „skrz prsty“ pretože bolo nanajvýš divné, prečo som s nimi trávil svoj voľný čas aj mimo „pracovnú dobu“, ale časom sa ľady prelomili a dostal som sa do pozície, v ktorej mi nebolo bránené v zbere dát.

3.5 Metódy zberu dát

Na zber dát som použil viacero výskumných metód, ktoré boli uplatňované s ohľadom na danú situáciu (charakter informátora, čas, priestor atď.) Za základ svojho výskumu považujem: neštrukturované interview, neformálne interview, pološtrukturované interview, voľné počúvanie, zúčastnené a nezúčastnené pozorovanie.

3.5.1 Interview

Existuje viacero typov interview, z ktorých každé má určité opodstatnenie vzhľadom na situáciu, v ktorej sa výskumník nachádza a čo konkrétne chce dosiahnuť. Získanie si dôvery je považované za dobrý základ kvalitného rozhovoru. Vhodným sa ukázalo vysvetliť im, že náš celý rozhovor je anonymný, nemusia sa báť narušenia súkromia a taktiež som ich podporoval v tom, že akákoľvek informácia je pre mňa užitočná a nemusia sa „báť“, žeby mi nemali čo povedať. „Ako prvé uistite ľudí, že váš rozhovor je anonymný. Vysvetlite, že jednoducho chcete vedieť čo si myslia a aké sú ich postrehy“ (Bernard 2011: 160).⁷ Niekedy som mal problém oddialiť „izolovať“ informátorov od skupiny ostatných bezdomovcov alebo sociálnych pracovníkov. K tomuto dobre slúžili samostatné stretnutia, ktoré som si s nimi dohadoval na „neutrálnej“ pôde, kde sme mali dostatok súkromia. Pokiaľ som sa snažil o rozhovor s informátormi za prítomnosti sociálnych pracovníkov, odpovede boli pomerne často poznačené „stigmou“ toho, že on za nič nemôže a jediné čo celý deň robí je, že sa snaží pracovať a podobne. Na druhej strane, pokiaľ to bolo v prítomnosti iných bezdomovcov sa dáta taktiež skresľovali vzhľadom na to, že mi napríklad nechceli prezradiť miesta kde prespávajú, alebo to čo presne robia na tom alebo druhom mieste. „Je dôležité viesť rozhovor s respondentom mimo jeho rodiny, priateľov a známych v rámci dosiahnutia čo najväčšej

⁷First of all, assure people of anonymity and confidentiality. Explain that you simply want to know what they think, and what their observations are.

otvorenosti. Prítomnosť ostatných ľudí automaticky upravuje správanie a smeruje rozhovor k formálnosti a sociálne prijateľným odpovediam“ (Levy & Hollan 2015: 320).⁸ Samozrejme, samotné navodenie súkromia často nestačilo a k záležitostiam, ktoré mali obzvlášť citlivý charakter som sa musel dostať obkľukami – teda takým spôsobom, že o nich nakoniec respondent začal hovoriť sám od seba. „Niekedy je možné dostať sa k odpovediam na nepríjemné a citlivé otázky nepriamo“ (Levy & Hollan 2015: 330).⁹

Neformálne interview: Tento typ interview som používal hlavne v začiatkoch výskumu, keď som počas dobrovoľníckej služby vydával polievky alebo len tak sedel na vrátnici denného centra. Prakticky som sa snažil len s ľuďmi zoznámiť a získať ako taký prehľad o danej komunite. Rozhovory som nijak nenahrával ani som ich nezapisoval, boli vedené, ako sa ľudovo hovorí „od buka do buka“ „Neformálne interview je charakteristické absenciou štruktúry či kontroly. Výskumník sa akurát snaží zapamätať si konverzácie, ktoré viedol v priebehu dňa v teréne. Neformálne interview je vhodná metóda volená v začiatkoch zúčastneného pozorovania počas terénneho výskumu, dokiaľ sa na prostredie neadaptuje“ (Bernard 2011: 156).¹⁰

Neštrukturované interview: som začal používať po usadení sa v teréne a následnom pomalom získavaní si dôvery. „Základnou myšlienkou je nasmerovať ľudí, aby sa otvorili a počas konverzácie sa vyjadrovali neformálne, tak ako sú bežne zvyknutí“ (Bernard 2011: 157).¹¹ Nechcel som sa hneď púšťať do „poriadnych“ rozhovorov, ktoré sa priamo týkali môjho výskumu, ale už som sa im pomaličky začal predstavovať v roli výskumníka a vysvetľoval im čo robím a čo by som chcel skúmať. Počas rozhovorov som už síce začal opatrne dávať otázky, ktoré súviseli s mojím výskumom. „Neštrukturalizované interview je vynikajúce pri vytváraní si počiatočného vzťahu s ľuďmi predtým, než sa pustíte do formálnejšieho rozhovoru a takisto je vhodné pri rozprávaní sa s informátormi, ktorí by formálnejšie interview odmietli“ (Bernard 2011: 158).¹² Výsledky týchto rozhovorov som sa snažil už zapisovať a zapamätávať si ich, pretože sa mi pri nich dostávalo dát zaujímavého

⁸To maximize private responses, it is important to interview the respondent apart from his or her family, friends and acquaintances. The presence of others automatically shifts behavior and discourse toward public behavior and socially proper responses.

⁹Sometimes a topic that the interviewer senses may be uncomfortable for the respondent can be approached indirectly.

¹⁰Informal interviewing is characterized by a total lack of structure or control. The researcher just tries to remember conversations heard during the course of a day in the field.“ „Informal interviewing is the method of choice at the beginning of participant observation field work, when you are settling in.

¹¹The idea is to get people to open up and let them express themselves in their own terms, and at their own pace.

¹²Unstructured interviewing is excellent for building initial rapport with people, before moving to more formal interviews, and it is perfect for talking to informants who would not tolerate a more formal interview.

charakteru „Neštrukturalizované interview môže byť použité pri výskume citlivých záležitostí“ (Bernard 2011: 159).¹³

Pološtrukturované interview: Po úplnom adaptovaní sa v teréne som začal praktikovať tento typ interview. Už som mal dopredu pripravený okruh tém, ktorým som sa chcel venovať, avšak nekládol som otázky priamo jednu za druhou, ale nechával som respondenta nech rozpráva o daných témach voľnejšie – čo otváralo priestor aj na veľa podotázok, ktoré bolo možné klásť a toto malo za následok objasnenie vecí, ktoré by mi mnohokrát ani len nenapadlo sa opýtať. „Pološtrukturované interview nežiada konkrétne odpovede, no drží sa určitého scenára a zoznamu tém“ (Bernard 2011: 156).¹⁴ Do plynulého toku rozhovoru som zasiahol iba vtedy, ak sa informátor začal príliš vzdäť od témy, ktorá ma zaujímala. Tieto rozhovory už boli nahrávané na diktafón.

Voľné počúvanie: Túto techniku som využíval v kombinácii s pološtrukturovaným interview a mentálnym mapovaním, keď som sa snažil dopátrať k tomu, čo bezdomovcov motivuje k presunu z bodu A do bodu B. Mali mi takto vymenovať 10 dôvodov, prečo sa presúvajú (napríklad jedlo, peniaze, spánok, kamaráti, alkohol, zber surovín atď.) „Pri voľnom počúvaní vravíme ľuďom „vymenujte všetky X, na ktoré si pomyslite“ kde však X môžu byť veci čo robia cez víkendy, značky áut, čo robia keď im je zima, ako sa vyhnúť tehotenstvu, miesta v okolí kam sa chodia za plateným sexom a pod“ (Bernard 2011: 224).¹⁵

3.5.2 Pozorovanie

Ako už napovedá názov, ide o „sledovanie“ niečoho / niekoho. Keď som bol v prítomnosti bezdomovcov, snažil som sa vnímať všetky detaily v najväčšej možnej miere. Od usadenia bezdomovcov v denných centrách až po náradia, ktoré mali v okolí miest, kde sa zdržiavali (pílky, krompáče, bandasky na vodu a pod.), ktoré napríklad definujú to, čo robia počas dňa. Následne som si všetky tieto reálie zapisoval alebo fotil.

Nezúčastnené pozorovanie: Tento druh pozorovania som realizoval najmä v denných centrách, kde sa do aktivít skúmanej skupiny (okrem fajčenia pred objektom) moc zapájať nedalo. Taktiež som ho používal počas práce s terénnymi sociálnymi pracovníkmi, kde som mohol sledovať interakciu členov skupín bezdomovcov s nimi. Ukázalo sa to ako vhodný

¹³Unstructured interviewing can be used for studying sensitive issues.

¹⁴A semistructured interview is open ended, but follows a general script and covers a list of topics.

¹⁵In free listening, however, we tell people: „list all the X you can think of,“ where X might be things they do on weekends, brands of cars, things people do when they get a cold, ways to avoid pregnancy, places in the community frequented by commercial sex workers, and so on.

nástroj na vytipovanie si vhodných informátorov a taktiež na sledovanie vzťahov medzi členmi tejto skupiny a v neposlednom rade, aj keď to nie je pokladané za veľmi slušné, mi vypočuté rozhovory cudzích ľudí poskytli pomerne dosť informácií, v niektorých prípadoch aj takých, ktoré by som sa s najväčšou pravdepodobnosťou od samotných informátorov nedozvedel (miesta, kde sa dajú zohnať drogy, dobre krahnúť a pod.) „Hlavnou výhodou takéhoto prístupu je, že nie je tak obtruzivný (vtieravý a nápadný) ako zúčastnené pozorovanie a nie je tak ovplyvnený citovou angažovanosťou pozorovateľa“ (Hendl 2005: 201).

Zúčastnené pozorovanie: nadväzovalo priamo na nezúčastnené po výbere vhodných informátorov, s ktorými som sa začal stretávať častejšie a navštevovať ich priamo vonku v ich „príbytkoch“ a miestach, kde sa zdržiavajú počas dňa. „Terénny výskum založený na zúčastnenom pozorovaní je základným pilierom kultúrnej antropológie. Zahrňuje vytváranie si vzťahov s ľuďmi, aby ich prítomnosť výskumníka nerušila, čo umožňuje zber informácií o ich životoch“ (Bernard 2011: 256).¹⁶ S ľuďmi som normálne komunikoval, popíjal lacný alkohol, prípade som s nimi išiel „fárať“ – čo je slangovo používaný pojem na hľadanie zberných surovín v kontajneroch. Táto časť výskumu bola pomerne zložitá, pretože okrem kritéria, že informátor musí byť dostupný, musel som priradiť aj kritérium zdravotného stavu a takto blízko som sa stretával hlavne s bezdomovcami, o ktorých som vedel, že nemajú žiadne vážne zdravotné problémy. Taktiež návštevy som sa snažil realizovať ráno a poobede, večer neboli moc bezpečné vzhľadom na to, že väčšina z informátorov už bola pod vplyvom alkoholu alebo omamných látok a stávali sa nepríjemnými, agresívnymi a taktiež často už neboli schopní normálnej interakcie a informácie boli skreslené. Ako som už spomínal, snažil som sa počas trávenia času s nimi vnímať čo najviac vecí a detailov. Najviac dôležitou zručnosťou, ktorú si zúčastnený pozorovateľ musí vyvinúť je schopnosť zamerať sa na detaily. „Efektívne pozorovanie zahŕňa to, že výskumník dokáže „vidieť“ veci v čo najväčšom rozsahu za akejkoľvek situácie. Toto zahŕňa usporiadanie priestoru a ľudí, špecifické aktivity a pohyby ľudí v rámci „scény“, interakcia medzi nimi (aj smerom k výskumníkovi), špecifický slovník a neverbálna komunikácia zahrňujúc aj mimiku tváre“ (DeWalt & DeWalt 2011: 81).¹⁷

¹⁶Participant observation fieldwork is the foundation of cultural anthropology. It involves getting close to people and making them feel comfortable enough with your presence so that you can observe and record information about their lives.

¹⁷The most important skill the participant observer needs to develop is the ability to attend to details. Effective observation means „seeing“ as much as possible in any situation. This can include noting the arrangement of physical space, the arrangement of people within that space, the specific activities and movement of people in a

3.5.3 Mentálne mapovanie

Mentálne mapovanie som pôvodne plánoval využiť ako jeden zo základných zdrojov dát získaných v tomto výskume. Avšak po následnom pobyte v teréne a neskôr pri analýze dát som prišiel na to, že všetky potrebné informácie preň sa dajú získať spôsobmi, ktoré som už uviedol. Pre tento dôvod som mentálne mapovanie použil len okrajovo, resp. doplnkovo. Taktiež, ako aj predchádzajúce metódy zberu dát, mi umožnilo vyselektovať pre informátorov najdôležitejšie miesta a to takým spôsobom, že som dal každému rovnaké zadanie. Na papier veľkosti A4 mali zakresliť to, čo dnes robili a čo sa chystajú ešte urobiť. Vzhľadom na pomerne malú veľkosť papiera museli šetriť voľným miestom a nakresliť iba tie najdôležitejšie veci, ktoré počas dňa urobili a chystajú sa urobiť – toto mi odhalilo miesta, ktoré oni sami považujú za dôležité a taktiež ich komentár k mapám, ktoré nakreslili bol prínosný vzhľadom na spôsob, akým sa tam dostanú a prečo sa na dané miesto chystajú alebo prečo tam boli. „Pravdepodobne najznámejším výsledkom výskumu v rámci behaviorálnej geografie bolo „vynájdenie“ mentálnych máp, ktoré pojednávajú o mentálnych konštruktoch miest a o geografickom usporiadaní v interakcii s ľudským konaním“ (Gregory et al. 2009: 520).¹⁸

3.6 Zaznamenávanie dát

Spoliehať sa počas kvalitatívneho terénneho výskumu len na svoju pamäť nie je možné. Preto som použil viacero prostriedkov slúžiacich k zaznamenaniu dát. Miesta, v ktorých sa vyskytuje moja cieľová skupina som **fotografoval** a taktiež som cez Google Maps **vytváral mapy**, kde som značil tieto miesta s krátkymi poznámkami, ktoré pojednávajú o ich základnej charakteristike. Rozhovory som **nahrával na diktafón** (to o ktoré išlo som už uviedol). A v neposlednom rade vzhľadom na to, že môj výskum bol z veľkej časti založený na pozorovaní, som si písal **terénny denník**, kde som zakaždým keď som sa vrátil z terénu zaznamenával svoje dojmy, rozhovory, ktoré neboli nahraté, to, koho som stretol a čo robil atď. „Písanie si poznámok z terénu je prakticky jediná cesta pre výskumníka, ako zachytiť pozorovanie každodenných udalostí, správanie sa ľudí, započuté konverzácie a neformálne rozhovory, ktoré sú základnými materiálmi zo zúčastneného pozorovania“ (Musante 2015:

scene, the interaction among people in the scene (and with the researcher), the specific words spoken, and nonverbal interaction, including facial expressions.

¹⁸Perhaps the best-known research outcome from behavioural geography was the retrieval of the imagined or mental maps widespread in the popular knowledge of places, mental constructs that were seen as intervening between geographical settings and human action.

274).¹⁹ To, ktoré z týchto dát a v akej podobe sú využité v tejto práci rozoberám v nasledujúcej kapitole o etike.

3.7 Etika terénneho výskumu

Dodržiavať etické zásady pri skúmaní skupín, ktoré sú na okraji spoločnosti považujem za kľúčový aspekt terénneho bádania. Uverejnením nevhodných dát je možné spôsobiť jednak ujmu skúmanej skupine a taktiež inštitúciám, ktoré sú často pri výskumoch takéhoto typu nápomocné a v mnohých prípadoch je spolupráca s nimi priam nutnosťou. Nedodržanie etických zásad by taktiež mohlo spôsobiť „znekvalitnenie“ terénu pre budúcich výskumníkov tak, že v budúcnosti by mohla s nimi cieľová skupina odmietnuť spolupracovať. Za základ, o ktorý som opieral etiku terénneho výskumu považujem prvý bod etického kódexu Americkej antropologickej asociácie, ktorý sa nazýva „neublížiť“. Tento bod je pomerne univerzálny a vystihuje to najdôležitejšie, preto sa objavuje vo väčšine etických kódexoch. „Všeobecný princíp bodu „neublížiť“ je základným kameňom v mnohých profesionálnych kódexoch a je širokospektrálny“ (Flueh-Lobban 2015: 137).²⁰

Je pomerne ťažké sa opierať len o jeden konkrétny model etického kódexu vzhľadom na to, že sa etické kritéria často vzhľadom na dynamiku spoločnosti menia a každý jedinec ich vníma inak, preto sa v zásade neopieram striktne len o jeden etický kódex. „Všetci sa zhodujú v tom, že vedci majú etickú zodpovednosť, akurát nie všetci sa zhodujú v tom, čo zahrňuje“ (Bernard 2011: 60).²¹ Na nasledujúcich stranách sa dočítate o tom, aké etické kritéria som si pri výskume a následnej analýze dát stanovil.

„Spomedzi najväznejších škôd, ktorým by sa antropológovia mali snažiť vyhnúť je poškodenie na cti a ohrozenie fyzického či materiálneho zabezpečenia, najmä pokiaľ je výskum orientovaný na *zraniteľné skupiny spoločnosti*. Antropológovia by sa mali snažiť zabrániť nielen priamemu a okamžitému poškodeniu, ale aj odhadnúť a zvážiť prípadné a neúmyselné dôsledky svojej práce“ (AAA 2012).²² Okrem vyhýbania sa uverejneniu citlivých dát som taktiež pokladal za kľúčové zachovať ľudskú dôstojnosť všetkých

¹⁹However the writing of field notes is virtually the only way for researcher to record the observation of day-to-day events and behavior, overheard conversations, and casual interviews that are the primary materials of participant observation.

²⁰The general admonition in the new code to „do not harm“ is basic principle in many Professional codes and is purposefully broad.

²¹Everyone agrees that scholars have ethical responsibilities, but not everyone agrees on what those responsibilities are.

²²Among the most serious harms that anthropologists should seek to avoid are harm to dignity, and to bodily and material well-being, especially when research is conducted among vulnerable populations. Anthropologists should not only avoid causing direct and immediate harm but also should weigh carefully the potential consequences and inadvertent impacts of their work.

zainteresovaných, od zamestnancov inštitúcií až po samotných bezdomovcov, ktorí sú nanajvýš zraniteľní vzhľadom na ich často zlý zdravotný stav a sociálnu exklúziu, v ktorej sa nachádzajú a pri práci s nimi som sa k nim správal s úctou a rešpektom.

V práci z vyššie uvedených dôvodov preto nie je uverejnený pomerne veľký počet dát, ktoré by síce výsledky výskumu určite zatriktívili a spresnili, avšak by boli v rozpore s dobrými mravmi a etikou. Taktiež sú niektoré informácie spomenuté len čiastkovo a v takej podobe, aby nikomu neuškodili. Okruhovo sa jedná o nasledujúce dáta:

Miesta obývané bezdomovcami: V práci sú uvedené iba miesta, o ktorých je všeobecne známe, že ich bezdomovci využívajú ako svoj životný priestor. Keď si analýza vyžadovala uviesť miesta, ktoré nie sú verejnosti známe, bol kladený dôraz na to, aby ich nebolo možné presne lokalizovať. Pre túto úpravu som mal dve pohnútky:

1: Ochrana životného priestoru bezdomovcov pred represiami zo strany mesta a polície ČR, ktoré sa periodicky objavujú – počas výskumu som navštívil aj také miesta, o ktorých spomínané inštitúcie nevedia a bolo by maximálne nezodpovedné, kebyže sú vďaka ich zverejneniu následne zneškodnené.

2: Ochrana pred agresívnymi skupinami obyvateľstva, ktoré by si mohli takto vyhľadať odľahlé miesta, kde sa bezdomovci nachádzajú a spôsobiť im zdravotnú alebo inú ujmu. Je všeobecne známe, že za poslednú dekádu sa útoky na sociálne vylúčených jedincov objavujú čoraz častejšie. "Zároveň sa bezdomovci jednoduchšie stávajú objektom rôznych násilných útokov – dôvodom je mimo iného averzia, ktorú v spoločnosti vzbudzujú a samotný spôsob ich života na ulici" (Štechová 2009: 2).

Fotografie: Počas výskumu som zhotovil 467 fotografií. Neboli zverejnené tie, ktoré by dopomohli k presnej identifikácii miest, kde sa bezdomovci zdržiavajú. Taktiež, aby sa zabránilo samotnému prezradeniu identity informátorov bola aplikovaná cenzúra v oblasti tváre, tetovania a iných individuálnych znakov jedincov.

Mená informátorov a zamestnancov inštitúcií: V práci z pochopiteľných dôvodov neuvádzam mená, aby bolo zabránené identifikácii ľudí, s ktorými som bol počas výskumu v kontakte.

Interné záležitosti inštitúcií: Počas výskumu som spolupracoval s inštitúciami, ktorých interné záležitosti sú taktiež predmetom etického tajomstva. Každá inštitúcia má

právo uverejňovať o sebe informácie, ktoré sama uzná za vhodné a neopatrné narábanie s nimi ako aj neznalosť kontextu ich fungovania by mohli poškodiť ich dobré meno.

Súkromné názory: Počas výskumu som pôsobil ako neutrálny element medzi dvoma stranami barikády – čiže medzi zamestnancami inštitúcií a ich klientmi. Z tohto dôvodu mi bezdomovci často hovorili pomerne nelichotivé veci o zamestnancoch týchto inštitúcií alebo ich samotnom fungovaní, pretože som nefiguroval ako ich zamestnanec. Toto isté platí aj naopak, taktiež som nebol braný ako stopercentný kolega zamestnancov, takže predou mnou vyjadrovali svoje názory na bezdomovcov, ale taktiež aj svojho zamestnávateľa. Tieto informácie som samozrejme, musel držať v tajnosti už aj počas samotného realizovania výskumu. „Antropológovou povinnosťou je chrániť respondenta ochranou výskúmaného materiálu a taktiež odolať akémukoľvek pokušeniu klebetiť“ (Levy & Hollan 2015: 320).²³

3.7.1 Informovaný súhlas

Všetci bezdomovci, s ktorými som robil plnohodnotné interview (nie čiastkové), zúčastnené pozorovanie a mentálne mapovanie boli ústne informovaní o účele našich stretnutí a o tom, že z nich vznikne diplomová práca a v budúcnosti pravdepodobne ešte odborné články. Spočiatku som skúšal získať ich písomný informovaný súhlas, avšak neosvedčilo sa mi to a výskum to sťažovalo aj napriek tomu, že v dnešnej modernej dobe je dosť často preferovaný. „Informovaný súhlas sa stal virtuálnym kánonom etiky a výskumu vo všetkých odvetviach, od prírodovedných až po humanitné“ (Fluehr-Lobban 2015: 142).²⁴ Veľká časť bezdomovcov má dlhy a rôzne iné problémy so zákonmi, a preto podpisovanie akéhokoľvek papiera vnímajú podozrivo a nabúrava to dôveryhodnosť výskumníka. Pokiaľ ide o inštitúcie, tak každá z nich a každý jej zamestnanec, s ktorým som prišiel do kontaktu bol informovaný o mojej činnosti a jej presným zámerom. Pri nich som informovaný súhlas nepokladal za potrebný, pretože som pri nástupe k nim musel podpísať dobrovoľnícku zmluvu, ktorá jasne definovala to, čo môžem zverejniť a čo už spadá do mlčanlivosti.

3.8 Zdravotné riziká terénneho výskumu, prevencia a výbava

Nasledujúca podkapitola neslúži ako návod na ochranu pred ochoreniami počas terénneho výskumu. Ak sa chystáte realizovať terénny výskum, obráťte sa na odbornú literatúru z oblasti medicíny a svojho ošetrojúceho lekára!

²³Clearly, this is a profound responsibility for the anthropologist, who must protect the respondent through guarding and disguising field materials and resist any temptation to gossip.

²⁴Informed consent has become a virtual canon of ethics and research in all fields whether the research is biomedical, behavioral, or social scientific.

Počas terénneho výskumu som čelil rôznym faktorom, ktoré mohli mať (a niekedy aj mali) negatívny dopad na moje zdravie a psychiku. Určite by sa dalo nájsť aj viacero chorôb a nebezpečenstiev, s ktorými je možné sa stretnúť v teréne, ale v tejto podkapitole uvádzam iba tie, s ktorými som sa priamo alebo nepriamo stretol. Priamo znamená, že som danú chorobu sám dostal alebo spomínaný jav videl na vlastné oči a nepriamo znamená, že som sa napríklad v teréne od sociálnych pracovníkov (alebo bezdomovcov) dopyčul to, že sa s danou vecou už stretli.

3.8.1 Výber oblečenia a obuvi

Výber vhodného oblečenia nie je rozhodne zanedbateľnou súčasťou výskumu tohto typu. Človek sa pohybuje v miestach, kde sa ľudia bez domova zdržiavajú, keďže sú často neprístupné (kríky, diery, porozbíjané sklo, injekčné striekačky a podobne), je potrebné sa pripraviť. Osobne som počas výskumu používal najmä trekkové, alebo kožené topánky s hrubou podrážkou, ktorá ochráni chodilo pred úrazom (sklo a pod.) a lepšie sa s ňou prekonávajú prekážky. Viac sa mi osvedčila kožená obuv, pretože sa jednoduchšie čistí od blata, exkrementov atď. Čo sa týka šatstva, určite by malo zakrývať celé telo (ochrana pred kliešťami, krovínami a pod.) a malo by vydržať časté pranie na vysokých stupňoch (po návrate z terénu, hlavne po tom, ako som s informátormi trávil viac času, bolo nutné oblečenie hneď oprat', aby sa predišlo zaneseniu si parazitov do domácnosti). Častým dôvodom prania bol taktiež zápach od dymu z ohňa, na ktorom si cieľová skupina varí alebo si ním vykuruje. Pri výbere oblečenia som taktiež dbal na to, aby sa v ňom aj dobre pohybovalo vzhľadom na zložitý terén ako aj fakt, že pomerne veľa jedincov z mojej výskumnej vzorky vlastnilo agresívnych psov, ktorými si počas svojej neprítomnosti nechávali strážiť svoje „obydlia“. Ak som k nim zašiel v ich neprítomnosti (nevediac že nie sú „doma“), s pochopením psa som sa zväčša nestretol. Dbal som aj na to, aby oblečenie nepôsobilo príliš formálne alebo luxusne.

3.8.1 Vybavenie

Moje vybavenie vyplývalo z formy zaznamenávania dát, prostriedkov prevencie pred chorobami a taktiež fyziologických potrieb. Na zaznamenávanie dát som používal *mobil* (do ktorého som si písal poznámky), *papier a pero* pri mentálnom mapovaní, *diktafón* na zaznamenávanie zvuku a *fotoaparát* na zaznamenávanie obrazu. Mierne komplikácie nastali iba pri fotoaparáte – spočiatku som nosil do terénu kvalitný a pomerne drahý aparát, ktorý však získaval „obdiv“ mojich informátorov zmienkami typu „*Ten musel byť dobre drahý*“ a pod. Po pár takýchto skúsenostiach som ho nahradil lacnejším variantom.

Vo veciach, ktoré odrážali fyziologické potreby a prevenciu pred ochoreniami nechýbalo *dezinfekčné cestovné mydlo* alebo *utierky* (najideálnejšie ak ničili aj vírusy hepatitídy). Nie vždy sa počas výskumu dalo slušne odmietnuť podanie ruky človeku, o ktorom som mal predpoklad, že pravdepodobne trpí nejakou chorobou. V týchto prípadoch som po ukončení kontaktu použil tieto prostriedky na ruky (napr. v denných centrách sa tieto gély používajú bežne). Taktiež nebolo na škodu nosiť pri sebe umelohmotné poháre – tie som využíval najmä v prípade zúčastneného pozorovania, kedy sa väčšinou nedalo vyhnúť popíjaniu s informátormi. Ak som sa do takejto situácie dostal, tak som väčšinou použil formulu „*ale tak dáme si slušne z pohárov, tak ako pije každý*“, čo vždy zabralo, informátori to nebrali ako urážku a ja som sa vyhol priamemu kontaktu s fľašou, z ktorej by pil každý z nás. Keď som vedel, že pôjdem na návštevu k niekomu dovnútra, používal som *repelent* proti blchám, kliešťom (často som prechádzal cez kroviny) a pod. Z fyziologických potrieb vyplývajú bežné veci ako je *voda* a *jedlo* (celý deň chôdze alebo trávenie času na jednom mieste).

3.8.2 Fyzické zranenia

Úrazy: Počas pohybu v teréne som si musel dávať pozor na to, kde sa pohybujem. Často som prechádzal cez rozbúrané továrne a miesta, kde boli napríklad otvorené kanalizačné poklopy, roztrieštené sklo, injekčné striekačky a podobne (fotografie č. 1, 2). Všeobecne v mojom výskumnom prostredí bolo veľa nebezpečných predmetov a prekážok, ktoré som musel obchádzať, preskakovať a pod.

Napadnutie psom: Počas výskumu som sa pomerne často stretával s agresívnymi psami. V prípadoch, kedy boli poblízku ich majitelia sa nič vážne neudialo, avšak vždy som k neznámym miestam pristupoval opatrne, poprípade som sa bezdomovcov, ktorých som stretol v okolí opýtal či nemajú v lokalite do ktorej som sa chystal ísť psa. Neexistuje žiadny špeciálny recept ako sa ochrániť pred psom. Spočiatku som uvažoval o nosení kasera na ochranu proti zvieratám, ale nakoniec, keď som pochopil, aké majú ľudia bez domova k nim puto, som túto myšlienku zavrhol, pretože psa by som síce „odstavil“, ale potom by ma mohol s veľkou pravdepodobnosťou ohroziť jeho majiteľ. Okrem fyzického zranenia, ktoré môže pes spôsobiť, sú taktiež nosičmi rôznych chorôb, hlavne pri mojej cieľovej skupine vzhľadom na to, že veľa z nich nebolo zaočkovaných. Terénny program v organizácii Naděje má predpis, že ak nejakého z ich zamestnancov uhryzie v teréne pes, majú povinnosť zavolať políciu, ktorá príde na miesto aj so zverolekárom, a ten zviera vyšetrí a rozhodne o ďalších krokoch (teda či je nutná vakcinácia napadnutého proti besnote a pod.).

3.8.3 Infekčné ochorenia

Tuberkulóza (*tuberculum*): V rokoch 2002 až 2006 bolo v Prahe podľa štúdie Trnku (2007) vyšetrených na tuberkulózu 4549 bezdomovcov, pričom sa choroba potvrdila u 24 jedincov. „*Odhad celkového počtu bezdomovcov v Prahe je nanajvýš 6000. Z uvedených údajov vyplýva, že v priebehu štúdie ich bola vyšetrená pravdepodobne väčšia polovica. Bolo zistených 24 TB ochorení. To predstavuje výskyt zhruba 100 nových TB ochorení na 100 000 bezdomovcov ročne. Výskyt TB v tejto skupine je teda priemerne desaťkrát častejší než u celkovej populácie*“ (Trnka 2007:50). Hygienická stanica hl. mesta Prahy (vyšlo v *Studia pneumologica et Phthiseologica*) ukazuje trochu väčšie čísla „*Z Prahy bolo 45,2% z 272 prípadov TB u bezdomovcov hlásených v ČR v rokoch 1999-2008*“ (Kalina, Kubín & Jágrová 2010). Nie je teda vylúčené, že sa počas výskumu v tejto skupine dá stretnúť aj s človekom, ktorý je nakazený tuberkulózou. Nakazenie sa chvíľkovým pobytom v teréne je málo pravdepodobné, avšak nie je nemožné, a preto som sa zdržiaval blízkeho kontaktu s osobami, ktoré prejavovali príznaky respiračných ochorení aj napriek tomu, že som proti TB zaočkovaný. „*Ak sú tuberkulózne bacily vykašľávané zdrojom TB a vdýchnuté okolitými osobami (kontakty), dostanú sa na sliznice dýchacieho ústrojenstva, odkiaľ môžu byť mechanickými bariérami odstránené. Ak sa jedná o intenzívnejšiu expozíciu, môžu sa dostať až do dolných častí dýchacieho ústrojenstva, tam sa usídlit' a premnožiť*“ (Trnka 2007: 44). Avšak tomuto sa nie vždy dalo vyhnúť, pretože už len samotný pobyt v objektoch denných centier a nocľahární vystavuje človeka riziku. „*Pravdepodobnosť vystaveniu sa TB v útulkoch je vysoká vzhľadom na preľudnenie, veľké sezónne obsadenie a nedostatočnej ventilácii*“ (Frankish, Hwang & Quantz 2005: 25).²⁵

Hepatitída typu A: Počas výskumu som bol ohrozený najmä hepatitídou typu A, ktorá sa môže prenášať bezprostredným kontaktom s infikovaným a ich predmetmi (iné typy žltacky sa zväčša prenášajú krvou, pohlavným stykom apod. a sú často rozšírené medzi narkomanmi). „*Vírus hepatitídy A (HAV) sa vylučuje stolicou. K prenosu infekcie preto dochádza fekálne-orálnou cestou, a to buď priamo (znečistené ruky či bežne používané predmety – „choroba špinavých rúk“), alebo nepriamo infikovanou vodou a potravinami*“ (Husa 2011: 95). Proti tejto forme žltacky existuje očkovanie, ktoré mi odporučili aj inštitúcie, v ktorých som pracoval, avšak som ho z osobných dôvodov odmietol, preto som si dával pozor a často som v teréne používal prenosné dezinfekčné mydlo proti žltacke. V samotných inštitúciách to problém nebol vzhľadom na oddelené toalety pre klientov

²⁵In addition the likelihood of exposure to TB is high in shelters due to crowding, large transient population and inadequate ventilation.

a pracovníkov a neustálu prítomnosť dezinfekčných mydiel a tečúcej vody. „Keby sme mali hovoriť o prostredí v ktorom sa žltacka typu A vyskytuje, tak sú ním predovšetkým opustené domy komunity, v ktorej sa zhromažďujú narkomani a bezdomovci. Pozor je treba dať taktiež na rôzne krízové centrá, kde sa títo ľudia zhromažďujú“²⁶

Čierny kašeľ (*pertussis*): Táto choroba mi počas výskumu bola diagnostikovaná a vyliečená antibiotikami. Okrem mňa sa po dobu môjho výskumu infikovali ešte dvaja pracovníci z inštitúcií, s ktorými som spolupracoval. Proti čiernemu kašľu som bol zaočkovaný, tak som neočakával, žeby som ho mohol dostať. Okrem očkovania neexistuje žiadna priama prevencia ako sa voči tomuto ochoreniu brániť, avšak po jeho prekonaní som už tomu nemusel venovať pozornosť, keďže sa mi vytvorili nové imunologické látky. „Čierny kašeľ (dávivý kašeľ, pertuse) je vysoko infekčné ochorenie dýchacích ciest spôsobené baktériou *Bordetella pertussis*, ktorá sa prenáša kvapôčkovou infekciou.“²⁷

3.8.4 Parazitické ochorenia

Svrab (*Scabies*): S týmto parazitickým ochorením som sa stretával často – našťastie som ho nedostal. Rozšírené bolo najmä u informátorov, ktorí už „degradovali“, žili osamote a odmietali akúkoľvek pomoc. „Prenos je sprostredkovaný priamym kontaktom, často pri pohlavnom styku. Nepriamy prenos je možný posteľným prádlom, hlavne u hyperkeratotických foriem svrabu“ (Štork 2008: 55). Taktiež, aj napriek prísny reguláciám, ktorým podliehajú nočľahárne sa môžu epidémie svrabu šíriť aj medzi ich používateľmi „Svrab je svrbivé, prenosné, parazitické kožné ochorenie. Ide o relatívne častú dermatózu, ktorá spôsobuje menšie epidémie, hlavne v hromadných lôžkových zdravotníckych a sociálnych zariadeniach.“ (Štork 2008: 55). Snažil som sa vyhýbať sedeniu na posteliach a predmetoch, ktoré by mohli obsahovať zákožku svrabovú.

Zavšivenie (*Pediculosis*): „Pedikulózu vyvolávajú vši, bezkrídly hmyz, sajúci krv hostiteľa vždy po niekoľkých hodinách, bez potravy hynúci do niekoľkých dní“ (Štork 2008: 55). Existuje viacero druhov zavšivenia, z toho bolo najviac zastúpené nasledovné: „*Pediculosis corporis seu vestimentorum* postihuje predovšetkým bezdomovcov a obyvateľstvo v núdznych a preľudnených podmienkach s nízkou hygienou v období vojen a pod. K infestácii dochádza predovšetkým kontaminovaným osobným a posteľným prádlom. Predstavuje riziko prenosu *Rickettsia prowazekii* (škvrnitý týfus), *Rickettsia volynica*

²⁶s.n. (n.d.). Žltoutenka typu A. dostupné na: <http://www.zloutenka.name/typu-a> [cit. 2015-20.03]

²⁷s.n. (n.d.). Černý kašeľ – Dospělý: 25–39 let. dostupné na: <http://www.vakciny.cz/dospely/2539-let/cerny-kasel/> [cit. 2015-20.03]

(volynská horúčka), *Borrelia recurrentis* (epidemická návratná horúčka)“ (Štork 2008: 60). Toto ochorenie vo veľmi rozbujnenej fáze nie je problém identifikovať z dostatočne bezpečnej vzdialenosti od nakazenej osoby (podľa osobnej skúsenosti), vzhľadom na vysoký počet hníd, ktoré sa nachádzajú vo vlasoch poprípade na povrchu ošatenia.

Napadnutie blchami (Pulicosis): „Pôvodcom je blcha obecná, *Pulex irritans*, ktorá je asi 2-4 mm dlhá, je schopná vyskočiť 50-60 cm do výšky a dožíva sa asi 1,5 roku. Ukrýva sa pred svetlom v škárach nábytku v podlahe, pod kobercom a pod“ (Štork 2008: 61). Na ochranu pred blchami sa ako prevencia odporúčajú repelenty „Aplikácia repelentov slúži ako profylaktické opatrenie“ (Štork2008: 61). Mne osobne sa podarilo zavliecť si blchy domov po jednej návšteve v squate, avšak pomerne účinne to vyriešilo prestriekanie domácnosti biolitom a prepranie oblečenia.

Infestácia ploštícami (Cimicosis): Ide o veľmi podobnú záležitosť ako pri blchách „Ploštica parazitujúca na ľuďoch je *Cimex lectularius*, ktorá je 4-5 mm dlhá a 3 mm široká, nažltlej farby, ktorá sa mení na červenú po nasatí krvi. Hniezdi skrytá pred svetlom v škárach, odkiaľ človeka napadajú alebo sa spúšťajú zo stropu“ (Štork 2008:61).

Kliešte (Ixodidae): Je málo pravdepodobné, že by som dostal kliešť'a priamo od kontaktu s mojimi informátormi, avšak aj napriek tomu patrí k rizikovým faktorom. Počas výskumu som sa pohyboval v hustých krovínovitých porastoch, v ktorých sa nachádzajú kliešte (tento problém však nastal až ku koncu výskumu na prelome apríla a mája). „Najrozšírenejším kliešť'om u nás je kliešť' obecný, *Ixodes ricinus*, žijúci v porastoch (do 1 m výšky)“ (Štork 2008: 62). Kliešť' je prenášačom pomerne veľkého počtu nebezpečných ochorení „Po bezpríznakovom vpichu nasleduje vznik často svrbivej červenej papuly či ložiska, ktoré odoznejie niekoľko dní po odstránení kliešť'a (samo sa odpúta po nasatí krvi behom 2-12 dní). Predstavuje riziko prenosu boreliózy, kliešť'ovej encefalitídy, babeziózy, ehrlichiozy, alebo rickettsiozy“ (Štork 2008:62). Ako prevenciu som používal už spomínané vhodné oblečenie a repelenty. „Profylakticky je vhodné pri pobyte v prírode použiť odev pokrývajúci celé telo, poprípade ešte ošetrenie repelentami a prehliadka celého kožného povrchu po návrate“ (Štork 2008: 63).

4. Pohyb bezdomovcov v mestskom prostredí

Táto kapitola je interpretáciou výsledkov výskumu. Je zameraná na to, prečo sa moja cieľová skupina zdržiava v Prahe, na to, ako bezdomovci naplňujú svoje potreby a na to, aké majú priestranstvá kde sa zdržiavajú kvality. Spôsoby naplňovania potrieb a charakteristiky miest, ktoré obývajú podávajú obraz o ich pohybe v mestskom prostredí bez toho, aby som musel uverejňovať presné mapy a názvy lokácií, čo by následne viedlo k porušeniu etických zásad.

4.1 Výskumná lokalita

Výskum bol realizovaný predovšetkým na verejných priestranstvách Prahy a už v niekoľkokrát spomínaných inštitúciách. Praha je počtom obyvateľov 1 244 678 najväčším mestom Českej republiky a svojou rozlohou 496 kilometrov štvorcových²⁸ poskytuje ideálne podmienky pre ľudí bez domova. Určiť presne koľko bezdomovcov na území hlavného mesta prebýva je pomerne problematické vzhľadom na to, že niektorí z nich často migrujú od mesta k mestu a taktiež preto, lebo je celkom bežné, že nie sú nikde oficiálne zaregistrovaní. Podľa Českého štatistického úradu v roku 2012 bolo na území Prahy 1254 bezdomovcov, avšak toto číslo je absolútne nepresné vzhľadom na to, ako uvádza aj samotný štatistický úrad, "Zamerali sme sa len na tých, ktorí využívajú služby sociálnych zariadení a sú ochotní komunikovať a ponúkajú pomoc prijať."²⁹ Trnka (2007) uvádza, že v Prahe je nanajvýš sedem tisíc bezdomovcov. Podľa koncepcie návrhu riešenia problematiky bezdomovectva v Prahe medzi rokmi 2013 a 2020 (Prudký, Hradecký, Tomešová, Varga & Klinecký: 2012) je na území hlavného mesta 4000 bezdomovcov.

V Prahe sa nachádza pomerne veľký počet inštitúcií, ktoré poskytujú pomoc ľuďom bez domova (od poskytnutia nocľahu a stravy, až po právne či psychologické poradenstvo a záležitosti). Je to napríklad: Armáda Spásy, Naděje, Arcidiecézní Charita, Centrum sociálních služeb Praha a pod. Počas zimných mesiacov sa podmienky prežitia na ulici dramaticky menia a nedostačujúca kapacita zariadení poskytujúcich nocľah pre bezdomovcov sa rieši otvorením zimných nocľahární. Počas môjho výskumu boli otvorené štyri, a to tieto : Michle (kapacita 104 ľudí), Vysočany (kapacita 100 ľudí), Vackov (kapacita 80 ľudí) a Hostivař (kapacita 80 ľudí).

²⁸ Český štatistický úrad. Rozloha území, počet obyvateľ, hustota obyvateľstva a počet obcí podľa krajů a okresů k 1. 1. 2013. dostupné na: <https://www.czso.cz/documents/10180/20548153/130055140101.pdf/ec104fff-5b76-4f81-a3e4-ad32a4dfc330?version=1.0> [cit. 2015-05.04].

²⁹ Český štatistický úrad. Výsledky sčítání bezdomovců. dostupné na: https://www.czso.cz/csu/sldb/vysledky_scitani_bezdomovcu [cit. 2015-05.04].

Priestor veľkomesta poskytuje bezdomovcom množstvo lokalít, kde si môžu rozložiť stany, mostov pod ktorými sa dá prespať, opustených budov do ktorých sa dá „nast’ahovať“, mnoho lesoparkov a priestranstiev s lavičkami kde sa dá „prebývať“, pomerne objemné množstvo odpadu, ktorý sa dá zúžitkovať, ponúka veľkú hustotu obyvateľstva, obchodov a inštitúcií od ktorých sa dajú získať peniaze, jedlo a pod.

4.1.1 Prečo sa bezdomovci zdržiavajú v Prahe

Existuje viacero dôvodov prečo bezdomovci prichádzajú do hlavného mesta Českej republiky a prečo sa v ňom zdržiavajú. Girtler (2001) uvádza, že bezdomovci sa zdržiavajú vo veľkých mestách hlavne preto, že im poskytuje anonymitu a môžu tam nájsť ľudí, ktorých stihol podobný osud. Túto úvahu potvrdil aj môj terénny výskum, avšak priniesol aj iné faktory, ktoré ovplyvňujú to, prečo sa osoby bez prístrešia zdržiavajú a kumulujú najmä vo väčších mestách.

Anonymita: Ako bolo už spomínané priestor mesta poskytuje ľuďom anonymitu, a to z dvoch hľadísk. Prvé by sa dalo označiť ako „skrytie“ sa pred pôvodnými sociálnymi štruktúrami z obdobia predtým, než sa stal človek bezdomovcom. To je aj jeden z dôvodov prečo je pomerne obt’azné dostať bezdomovca naspäť do miesta trvalého bydliska, prípadne rodiska vzhľadom na to, že ľudia, ktorých tam pozná často ani nevedia, že daný človek je bezdomovec a pri takýchto návratoch pociťuje pocit hanby. Veľkomesto im dodáva pocit istoty a toho, že je minimálna šanca stretnúť niekoho koho pozná a videl by ho v tomto úbohom rozpoležení. Napríklad informátor, ktorý pochádza pôvodne zo Znojma a je na ulici v Prahe už takmer 20 rokov sa vyjadril k tejto téme nasledovne: „*Doma odkiaľ pochádzam mám rodinu a sem tam ju chodievam aj navštevovať, hlavne keď tam musím na úrade niečo vybaviť alebo tak... ale predtým sa poriadne vždy upravím...mám tam dcéru a syna... sú už veľkí a majú svoj vlastný život a problémy, nechcem im byť na ťarchu. Vedia, že žijem v Prahe, ale to že som bezdomovec nevedia, síce si myslím, že tušia, že niečo nie je v poriadku.*“ Druhý informátor, ktorý mal iba 20 rokov a pochádzal z Českého Krumlova zase odpovedal takto: „*Tu si môžem robiť čo chcem... nemusím si dávať pozor na chlastanie a také tie iné veci... vieš čo myslím hej? Tu to nikto nehovorí rodičom, ktorí ma potom zakaždým zjebávali a robili mi zo života peklo, tu mám slobodu... chápeš.*“

Druhé hľadisko anonymity spočíva pri praktizovaní vecí, ktoré sú spoločnosťou vnímané ako nedôstojné. Vo veľkom meste je menšia šanca, že človeka pri žobraní, kradnutí, vyberaní kontajnerov atď. stretne niekto, koho bližšie pozná. Dostal som vyjadrenia ako napríklad: „*Ja sa nehanbím za žobranie... čo je na tom, aj tak už nikdy tých ľudí neuvidím,*“

alebo „Prichytenie pri krádeži v obchode...to nie je žiadny problém, spočiatku som sa trochu hanbil, že ma niekto chytí a spozná, ale časom som prišiel na to, že to hádam nie je ani možné, aby ma tu niekto spoznal.“ Podobné vyjadrenie bolo aj : „Neviem si predstaviť, žeby som vyberal kontajnery v meste odkiaľ pochádzam, tu mi je to ale jedno.“

Sociálne väzby a možnosti zaobstarat' si veci nutné k prežitiu: Ako bolo už spomínané v teoretických východiskách, bezdomovci, ktorí zväčša stratia pôvodné sociálne väzby ich nahradia novými väzbami s inými príslušníkmi z komunity bezdomovcov. Napríklad tieto vyjadrenia potvrdzujú dôvod zdržiavania sa v meste kvôli tzv. „rodine bezdomovcov“: „Tak kam by som mal ísť... tu mám aha kamarátov, spolu bývame a ako vidíte takto si krátíme čas (ukázal na fľašu lacného vína), ja som tu spokojný,“ alebo „Bývame tu s partnerkou (záhradná chatka) a nie je dôvod na to, aby sme odišli preč. Zariadili sme si tu v rámci možností... tu kúsok od nás bývajú v stane naši známi, ktorí nám to tu postrážia ak ideme preč. Nič nám nechýba je nám tu dobre.“ O tom, že mesto poskytuje množstvo možností ako sa dá uživiť vypovedajú nasledujúce tvrdenia : „Nie je absolútne problém splasiť nejaké to jedlo, veď ľudia tu toho vyhadzujú na mraky, ako jasné hej... nie je to také fajnové jedlo, ale dá sa z toho najesť.“ prípadne „Tak ja si to tu obehám, pozbieram papier, alebo nejaké tie fľaše, to potom dám do zberu a mám peniažky na to vínko a tak.“ alebo taktiež „Ja si peniaze na jedlo vyžobrem a nehanbím sa za to.“ Nezanedbateľná nie je ani inštitucionálna pomoc: „Tak vždy sa tu dá nejako prežiť... stravu si dám na Áčku (Armáda Spásy), alebo na Pernerke (Azylový dům sv. Terezie)... ak je moc zima, tak sa tam tiež vyspím.“

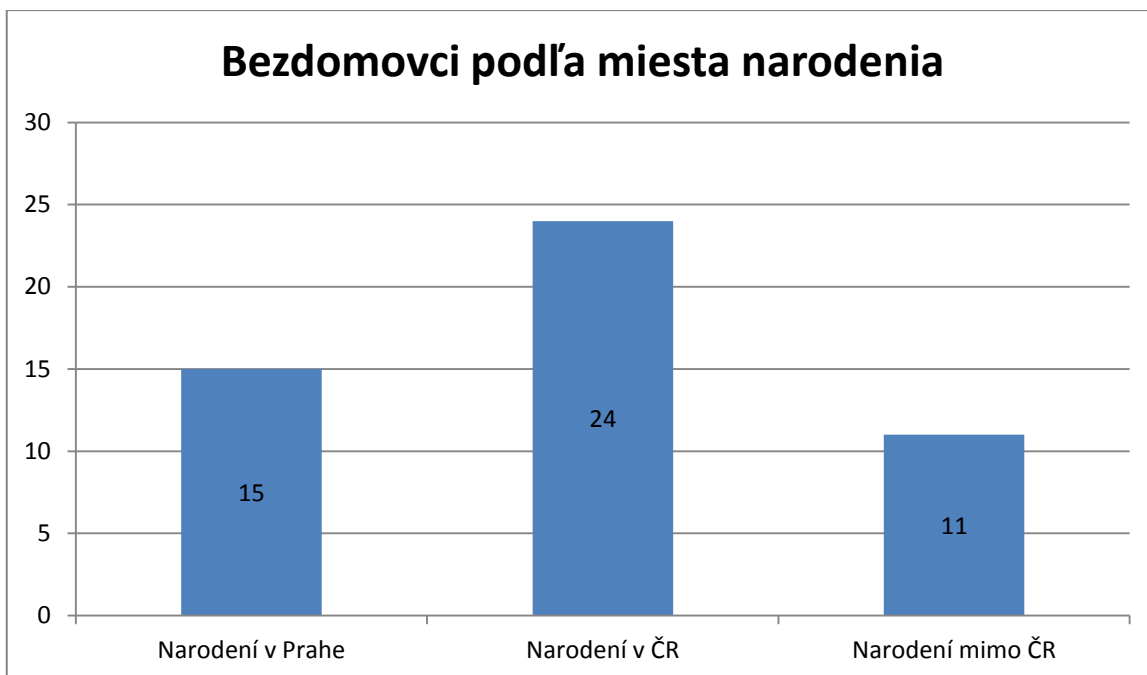
Hanba pred návratom domov: Ďalším z dôvodov, prečo sa v Prahe zdržiavajú bezdomovci, ktorí sa tu nenarodili a ani tu nikdy nemali trvalý pobyt, je hanba pred návratom domov. Tento pocit sa objavuje vo viacerých rovinách, z toho u cudzincov prevládajú trochu rozdielne pohnútky než u domácich, Čechov. Napríklad vyjadrenie: „Domov? Ja sa vrátiť nemôžem, kebyže sa mama dozvie ako som dopadol, tak by bola z toho veľmi smutná,“ skôr reflektuje pocit hanby pred návratom domov a strach pred priznaním si vlastného zlyhania než ľútosť matky. U cudzincov sa môže taktiež prejaviť aj nasledovne: „Domov? A tak to ja sa chcem vrátiť domov, ale ešte nemôžem ísť naspäť, na cestu z Rumunska na západ sa mi skladala rodina a mal som domov priniesť zarobené peniaze, nejako mi to ale celé nevyšlo a ja sa vrátiť s prázdnyimi rukami nemôžem.“ Podobnú vec opisovala aj informátorka z Litvy: „Ja sa nechcem vrátiť domov takto... až keď si nájdem prácu a niečo odrobím a dám sa nejako dokopy, potom sa vrátim domov.“

Absencia domova: je taktiež príčina, prečo sa bezdomovci zdržiavajú v určitej lokalite. Je to jednoducho preto, lebo sa nemajú kam vrátiť. Napríklad informátor z východu Slovenska, ktorému som navrhol, že cestu domov by som mu zaplatil, reagoval nasledovne: „*Ale načo... ja nemám nikoho... ja sa nemám kam vrátiť.*“ Podobne mi odpovedal aj informátor z Gdańska (Poľsko): „*Ja nemám domov.*“ Absenciu domova je teda možné chápať v rovine spretrhaných sociálnych väzieb alebo doslovnej neexistencie prístrešia.

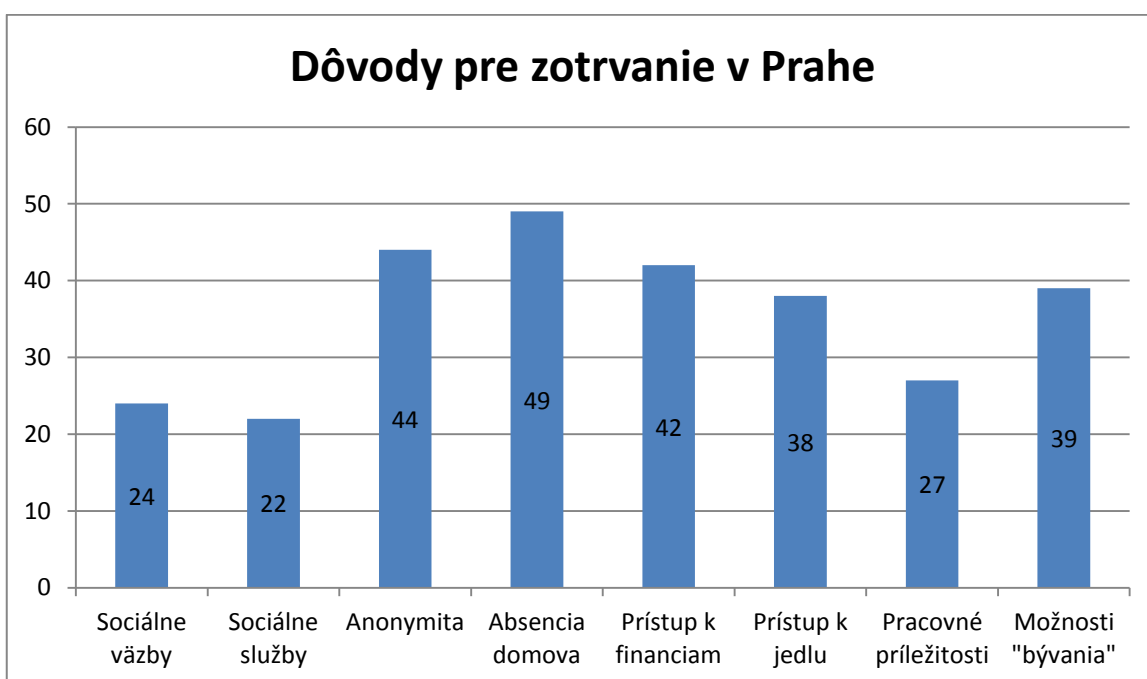
Pracovné príležitosti: Do Prahy sa v súčasnej dobe sťahuje pomerne veľa ľudí za prácou aj zo zahraničia. Množstvo pracovných príležitostí (v prípade bezdomovcov zväčša ide o brigády, sezónne práce alebo prácu načierno) je samozrejme lákadlom na zotrvanie v Prahe, ale taktiež to býva (najmä u cudzincov) príčina ich bezdomovectva - prídu do novej krajiny za vidinou práce, následne po zlyhaní končia na ulici bez možnosti návratu domov a prepádajú sa hlbšie do stavu sociálneho vylúčenia.: „*Dá sa tu zohnať práca... brigády a takéto,*“ alebo „*Pôvodne som sem prišiel za prácou...robit som načierno a po nejakom čase mi prestali platiť a skončil som takto.. ale stále je to tu menšia bieda ako doma... sem tam sa mi niečo podarí nájsť.*“

Miesta, kde sa dá vyspať / ubytovať: 496 kilometrov štvorcových, na ktorých sa Praha rozprestiera, poskytuje bezdomovcom útočisko. Jednak je tu mnoho relatívne lacných ubytovní, a tiež na druhej strane sa tu nachádza veľa zákutí, kde sa dá rozložiť stan, postaviť načierno „chatku“, poprípade nie je až taký problém nájsť si squat alebo nocľaháreň. „*Nemám problém s miestom, kde si postaviť stan... ako jasné vyhodia ma sem tam policajti... potom si zbalím to najdôležitejšie a rozložím sa zase inde,*“ alebo „*Býval som už aj na dvoch ubytovniach, ale vonku to mám radšej... teda dokiaľ nie je moc veľká zima.*“

Nasledujúci graf zobrazuje bezdomovcov podľa miesta narodenia. Vzorka vychádza z 50 ľudí, čo je pri množstve bezdomovcov v Prahe zanedbateľný počet, ale poslúži ako mierna predstava o tom, odkiaľ približne moji informátori pochádzali. Počas výskumu som sa stretol samozrejme, s väčším počtom ľudí než uvádza graf, ale zaznamenávať pri každom jednom odkiaľ presne je, by bolo pomerne náročné. Subjektívne môžem povedať, že mimo občanov Českej republiky dominovali najmä Slováci, Rumuni a Ukrajinci.

Informátorov som požiadal, aby v rýchlosti vymenovali hlavné dôvody, prečo sa zdržiavajú na území hlavného mesta. Graf vychádza zo vzorky 60 ľudí a zobrazuje najčastejšie odpovede a ich početnosť.

Ako tri hlavné faktory kvôli ktorým sa zdržiavajú na území hlavného mesta vyšla absencia domova (respektíve nemať sa kam vrátiť), ochrana anonymity, ktorú im mesto poskytuje a možnosti zaobstarania si vecí nutných k životu (t.j. jedlo, financie, nocľah a pod.). To, že sociálne služby boli menované ako posledné z faktorov je pravdepodobne zapríčinené

tým, že väčšina informátorov použitých v grafe boli tí, ktorí služby sociálnych zariadení využívajú zriedkakedy a sporadicky.

4.2 „Obydlia“ bezdomovcov a ich vplyv na prostredie

V tejto podkapitole budem venovať pozornosť bezdomovcom, ktorí prespávajú mimo zariadení poskytujúcich nocľah a ich služby využívajú málokedy. Každý človek potrebuje nejaký priestor, v ktorom sa cíti v bezpečí, súkromí a môže sa uložiť na spánok. U bezdomovcov sú tieto ľudské potreby uspokojované veľmi improvizovanými prostriedkami a spôsobmi. Na nasledujúcich stranách objasním, ako sú tieto potreby napĺňované a do akej miery. Prostredie, v ktorom bezdomovci prespávajú taktiež ovplyvňuje to, kde sa pohybujú a za akým účelom tento pohyb vykonávajú. Dalo by sa konštatovať, že tieto improvizované domovy slúžia pre nich ako „základňa“, z ktorej vychádzajú napĺňovať svoje potreby alebo inak povedané, sú pre nich niečo ako domov pre každého človeka, miestom, kde spávajú, miesto, o ktoré sa nejakým spôsobom starajú a majú k nemu určitý vzťah. Typologizovať budem iba miesta, ktoré som reálne počas výskumu navštívil – napríklad osobne som nebol v žiadnom vyradenom železničnom vagóne a preto tento „typ obydli“ opomeniem.³⁰ Z etických dôvodov nezverejňujem mapu, kde sa tieto miesta nachádzajú, avšak pre predstavu v prílohe (mapa č. 1) uvádzam mapu lokácií, kde bezdomovci v Prahe prespávajú (z roku 2012), ktorá bola uverejnená v štúdií Vágnerovej, Csémyho a Marka (2013).

4.2.1 Spoločné charakteristiky „obydlí“ bezdomovcov

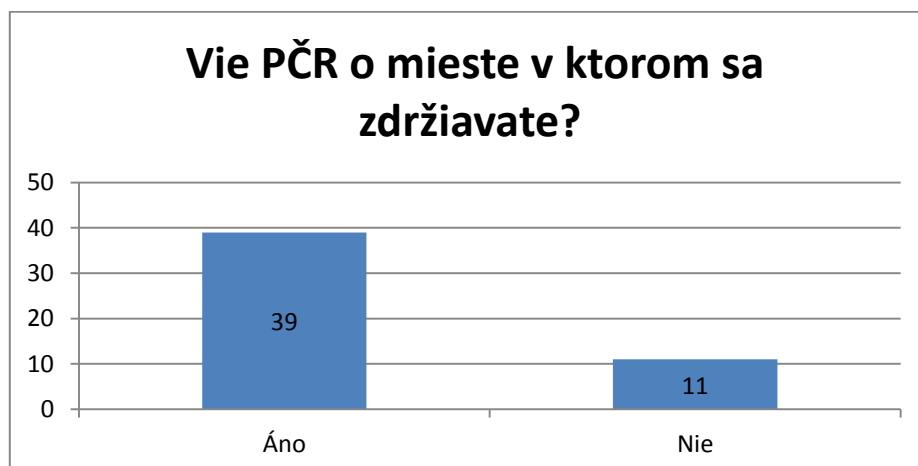
Existujú spoločné charakteristiky a kvality, ktorými disponuje takmer každá lokalita obývaná bezdomovcami. Taktiež sa budem venovať predmetom, ktoré sa na týchto miestach nachádzajú, pretože vypovedajú o tom, čo počas dňa bezdomovci robia. Nasledujúce tvrdenia budú opreté o fotomateriál, ktorý som počas výskumu zozbieral a vychádzajú zväčša z pozorovaní, ktoré som v týchto lokalitách realizoval.

Vznik a zánik: Každý priestor obývaný bezdomovcami vzniká a zaniká v čase a priestore. Dôvodov na zánik môže byť viacero, najčastejšie som sa stretával s tým, že bezdomovcov vyhodili z určitej lokality na základe sťažností občanov alebo majiteľa pozemku / objektu. Bezdomovcov v týchto prípadoch „vysťahuje“ polícia a následne bývajú tieto miesta vyčistené vzhľadom na to, že bývajú značne znečistené (fotografie č. 3, 4, 5). Ďalším dôvodom zániku býva „vyčistenie“ miesta z dôvodu toho, že sa v danej lokalite chystá realizovať stavba, revitalizovať prostredie a pod. V týchto prípadoch často dochádza

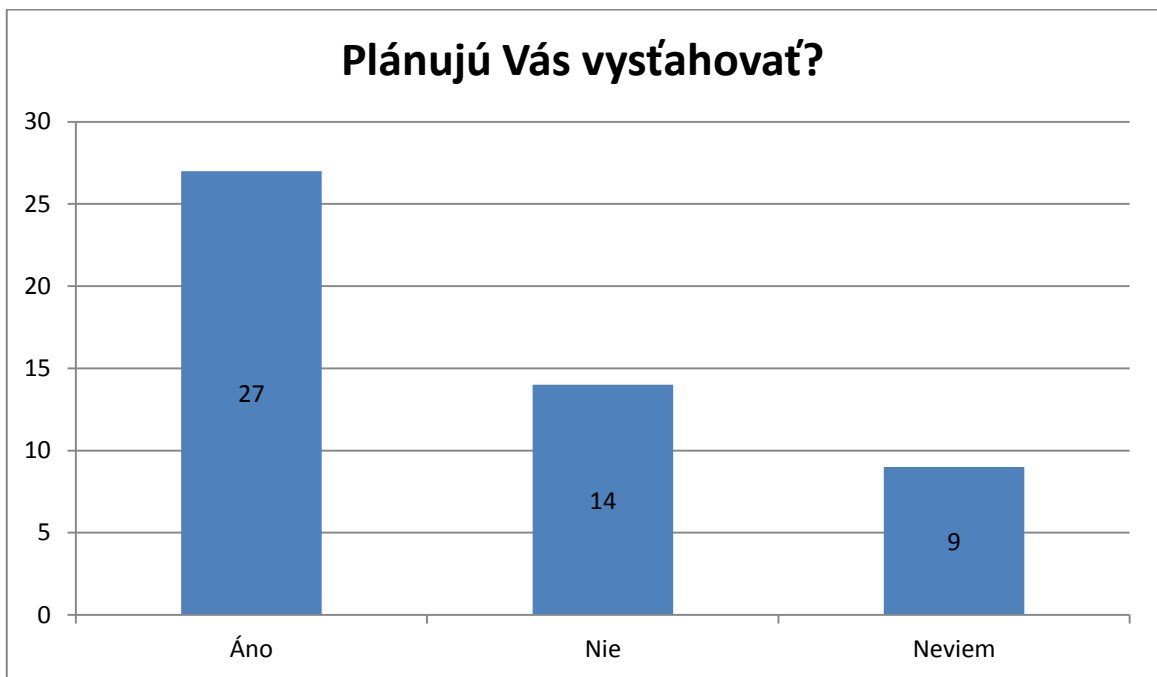
³⁰ Viac o typológii „obydlí“ bezdomovcov (podľa organizácie FEANTSA) sa dá dočítať v podkapitole 3.3

k cyklickému objavovaniu sa bezdomovcov - to znamená, že po vyhodení ostávajú určitý čas mimo túto lokalitu, avšak sa tam skôr či neskôr navrátia (ak nie pôvodní obyvatelia, tak iní). Stratégia cyklického vyst'ahovania nenapomáha zmierneniu dopadov na prostredie bezdomovcami vzhľadom na to, že sa „problém“ presunie z daného priestranstva len na určitú dobu, poprípade sa objaví inde. Nasledujúca výpoveď informátora pojednáva o návratoch na to isté miesto: „Pod týmto mostom bývam už 9 rokov... sem tam som býval krátke obdobia inde, ale vždy som sa sem vrátil.“ Odísť z danej lokality môžu samozrejme, aj na základe slobodného rozhodnutia. Napríklad som takéto miesta objavoval v Prahe 9, kde mestská časť začala dávať bezdomovcom bunky, v ktorých môžu bývať, a tak sa rozhodli pôvodné miesta opustiť. Obdobne je to aj v prípadoch, kedy sa niektorým bezdomovcom podarí zohnať byt / ubytovňu alebo azylový dom, avšak vo veľa prípadoch je toto ubytovanie len dočasné a človek opätovne končí na ulici. „Ja som už býval snád' všade... v dome, v byte, na azyláku, na ubytovni a teraz som zase na ulici... ale nevádi mi to, ja som zvyknutý na takýto život a ak sa pošťastí, tak si nájdem zase nejaký byt.“ Situáciu vznikania a zanikania miest, kde bezdomovci prespávajú taktiež dramaticky ovplyvňujú klimatické podmienky. Je logické, že počas zimných mesiacov využívajú služby nocľahárni a azylových domov viac než počas letného obdobia a toto má taktiež za následok zvýšenú alebo zníženú aktivitu bezdomovcov vonku, čo počas výskumu potvrdilo pomerne mnoho informátorov: „Tak teraz je zima... spávam teraz v nocľahárňach, ale už sa teším, keď sa oteplí to zas bude pohodička vonku.“

Nasledujúci graf je zostavený z výpovedí 50 informátorov a zobrazuje to, či polícia ČR vie o tom, že na danom mieste bývajú. Zväčša sa ukázalo, že polícia má o týchto miestach vedomosť a pravidelne ich monitoruje, či už za účelom hľadania osôb, po ktorých bolo vyhlásené pátranie alebo z dôvodu, či dodržiavajú „spoločenské spolunažívanie“. Vedomosť PČR o týchto miestach do istej miery ovplyvňuje aj ich trvácnosť.

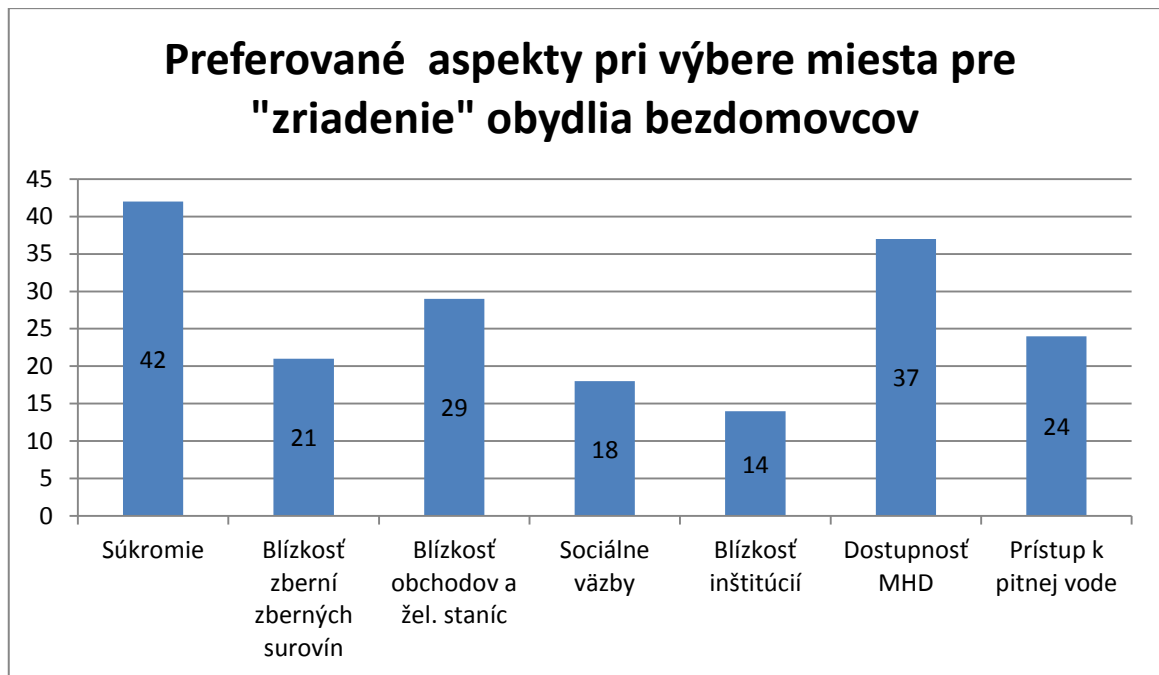
Ďalší graf pozostáva taktiež zo vzorky 50 informátorov. Pojednáva o tom, či vedia že ich z daného miesta plánujú „vystáhnúť“ (za účelom revitalizácie prostredia, stavanie nových objektov, poprípade demolácie starých a pod.). Takmer na každom mieste kam som počas výskumu zavítal, prevládala určitá paranoja ohľadom toho, že ich z daného „príbytku“ majú čoskoro vystáhnúť, čo v niektorých prípadoch bol pre nich pomerne zložitý psychický problém keďže svoje „obydlia“ zväčša považovali skutočne za domov. Pre toto neviem určiť do akej miery boli odpovede „áno“ pravdivé alebo len výsledkom strachu pred stratou „domova“, poprípade snahou vyvolať ľútosť.

Umiestnenie: Pomerne dosť autorov vyzdvihuje aspekt straty súkromia u bezdomovcov, avšak do určitej miery sa bezdomovci snažia súkromie v rámci možností utvárať. Toto ovplyvňuje aj umiestnenie improvizovaných „príbytkov“. Počas výskumu som sa stretával s tým, že boli postavené takmer výhradne v oblastiach, ktoré sú skryté pred zrakmi ľudí. Tento atribút spĺňajú v Prahe dokonale oblasti cez ktoré prechádzajú železničné koľajnice. Okolo koľajníc sa vzhľadom na hluk vytváraný vlakmi nevyskytuje bytová zástavba a namiesto nej je tam zväčša porast, ktorý najmä počas leta a jari tvorí zo svojich listov „stenu“ cez ktorú nie je vidieť (fotografia č. 6). Tieto lokácie v blízkosti koľajníc majú aj ďalšie kvality, ako napríklad to, že sú v relatívnej blízkosti železničných staníc (staničné krčmičky, ľudia od ktorých sa dá niečo vyžobrať atď.), zväčša je to od nich do mesta relatívne kúsok a v neposlednom rade sa v ich blízkosti vyskytujú taktiež opustené budovy, ktoré používali v minulosti České dráhy, do ktorých sa dá nastáhnúť (aj keď samozrejme, nie vždy). Niektoré tieto budovy sa prerobili na ubytovne (napr. Ubytovna u Elektry, Ubytovna

Nad Slávií) kde bývajú aj „bývalí“ bezdomovci, stretávajú sa s ľuďmi okolo ubytovní a následne sa s nimi „socializujú“ (taktiež im poskytujú pomoc napr. vo forme dodávky pitnej vody a pod.). Okrem toho sa môžu v okolí ubytovní vyskytovať aj ľudia čerstvo z nich vystáňovaní. S odľahlejšími kútmi a koľajnicami sa taktiež spájajú bývalé priemyselné zóny, ktoré boli po zmene spoločenského systému uzavreté. Ich okolie ponúka tiež súkromie a v niektorých prípadoch sú opätovne spájané so železnicou (z fabrík sa vyvážal tovar vlakmi). Osobne som sa počas výskumu stretol najmä s tým, že informátori bývali v okolí týchto zón (samotné objekty boli strážené SBS službami), alebo bývali v zručeninách týchto objektov. Všeobecne v ich okolí opätovne málokedy prevláda bytová zástavba a poskytuje zákutia, ktoré sú pre bezdomovcov vhodné. Na týchto miestach je možné sledovať ich relatívnu krátkodobosť vzhľadom na to, že odstavené fabriky sa v rámci reštrukturalizácie mesta búrajú a vznikajú v týchto lokalitách namiesto nich iné objekty, preto je z nich vystáňovanie bezdomovcov pomerne častým javom. V blízkosti sa zvyknú taktiež nachádzať zberne surovín (napr. zberňa na Malešickej ulici, alebo pri Vozovni Hloubětín), ktoré u niektorých bezdomovcov zohrávajú významnú úlohu v ich príjme. Miesta, u ktorých je blízko prístup k pitnej vode bývajú rovnako preferované, buď už spomínané ubytovne alebo vodné točky na cintorínoch, v parkoch alebo priamo z odtokov pod cestami (fotografia č. 7). Všeobecne je tiež pomerne výhodná blízkosť (už okrem spomínaných železničných staníc) obchodov (zohriatie sa v zime, krádeže, žobranie), zariadení ktoré poskytujú bezdomovcom služby a dobrá dostupnosť MHD. Pri výbere lokality v niektorých prípadoch úlohu zohrávajú aj sociálne väzby, týmto spôsobom môžu na niektorých miestach vznikáť pomerne rozsiahle bezdomovecké kolónie. Ďalšie lokality, ktoré poskytujú „súkromie“ sú záhradkárske kolónie (pitná voda a možnosť „nastáňovania sa“ do chatiek), priestory pod mostami (niektoré mosty sú architektonicky urobené tak, že sa v nich nachádzajú priestory, ktoré je možno „obývať“). Všeobecne miesta s hustým porastom (rôzne parky a lesíky), odľahlé zákutia a opustené priestory (aj v centre mesta) sú miestami, kde sa dajú nájsť „improvizované“ príbytky bezdomovcov, poprípade bezdomovci prespávajú priamo v týchto objektoch.

Nasledujúci graf je bol vytvorený zo vzorky 50 informátorov. Dáta sú vyabstrahované prevažne z pološtrukturovaných interview a zobrazuje najčastejšie odpovede a ich početnosť.

Ako najčastejšie zvolený atribút vyšlo súkromie, teda to, aby neboli videní verejnosťou („*Dobré je že si tu môžem robiť čo chcem a nikto ma za to nebuzeruje.*“), následne na to nadväzuje dostupnosť MHD („*Tam nasadnem na autobus a hneď som v centre.*“), ktorá im umožňuje zrýchlený pohyb po meste. Ďalej nasleduje blízkosť železničných staníc a obchodov, v ktorých si môžu zaobstarat' stravu / financie a počas zimy sa ohriať, poprípade na toaletách získať pitnú vodu („*Tak keď nemám peniaze na jedlo, zbehnem tu kúsok do Alberta a ukradnem si čo potrebujem... no a čo.*“). Blízkosť zberných druhotných surovín je taktiež logická, vzhľadom na to, že po celom dni zbierania papiera alebo kovu ho prídu odovzdať a následne to majú „domov“ blízko („*Teraz som odovzdal papier, pôjdem ešte do obchodu a potom tu dole domov*“). Ľudia, s ktorými majú bezdomovci nejaké vzťahy, zaručujú určitú „ochranu“ formou susedstva, napríklad keď niekto odíde preč, tak jeho miesto mu postráži „sused“ („*Kradnú ako straky... ale tak mám tu suseda a pomáha mi keď som preč.*“). Prístup k vode, a blízkosť inštitúcií pokladali informátori taktiež za dôležitý aspekt („*Musím chodiť k lekárovi a takto to mám aspoň blízko.*“).

Vybavenie: Tak isto ako každá domácnosť má svoje vybavenie aj príbytok bezdomovca a dá sa z neho často vydedukovať čo počas dňa robí. Začnem posteľou (fotografie č. 8, 9), ktorá napomáha k naplneniu najzákladnejšej ľudskej potreby, a tou je spánok. Zväčša prevláda matrac, ktorý je položený na kartónoch a ako prikrývka slúžia spacáky, poprípade paplóny. Takáto improvizovaná posteľ nemusí byť vždy umiestnená v zručanine budovy alebo v squate, je možné ich pozorovať aj priamo pod holým nebom

alebo pod mostami, teda v niektorých prípadoch spĺňajú funkciu samotného „domova“. Ak sú takto uložené, tak v ich okolí sa hromadia ďalšie predmety, ktoré budú ešte spomenuté.

Samozrejme, v malých stanoch sa tieto postele nepoužívajú. Bezdomovci, ktorí sú v poslednom štádiu³¹ často spávajú len na kartónoch prikrytých dekou alebo na holej zemi. Predmety na „výstavbu postele“ zväčša pochádzajú z komunálneho odpadu. Vec, ktorá napomáha k trom iným základným potrebám, a to v udržiavaní si telesnej teploty, k úprave potravín a ohrevu vody k základnej hygiene, je zdroj ohňa. Založenie ohňa, na ktorom sa dá variť alebo sa pri ňom ohriať a následne ho udržiavať, sa dá logicky viacerými spôsobmi, pričom v niektorých prípadoch sú bezdomovci viac než vynaliezaví. Najrozšírenejším spôsobom v tomto prípade je ten najjednoduchšie realizovateľný, a to klasické ohnisko, nad ktorým je mriežka z trúby a na nej si ohrievajú / varia vodu a jedlo (fotografia č. 10). Druhým pomerne rozšíreným spôsobom je plynový (campingový) varič (fotografia č. 11) a v neposlednom rade je to normálna pec na tuhé palivo, ktorá býva umiestnená v squatoch, poprípade nelegálne postavených „chatkách“ a v niektorých prípadoch aj priamo vo veľkých stanoch (fotografia č. 12). Tu sa dostávam k náradiu potrebnému k príprave paliva na udržanie ohňa. Okrem plynového variča sa používa drevo, ktoré získavajú v okolí týchto príbytkov alebo v kontajneroch (nábytok), preto sa v blízkosti týchto „domov“ často vyskytujú sekery a píly, v niektorých prípadoch vlastnia aj motorové (fotografie č. 13, 14). Relatívne častá býva aj úprava prístupovej cesty k týmto priestranstvám, načo slúžia motyky, krompáče a pod. (celkové sprístupnenie terénu napr. vybudovanie schodov do svahu, poprípade pokladanie kobercov na miesta, kde býva blato a šmýka sa) (fotografia č. 15).

Medzi ďalšiu ľudskú potrebu patrí zaistenie pitnej vody, k čomu pomáhajú bandasky s vodou, ktoré si naplňujú mimo týchto miest (fotografie č. 16, 17). V niektorých príbytkoch sa nachádzajú televízory alebo iné elektrické spotrebiče napojené na autobatériu, ktorú si chodievajú dobíjať na rôzne miesta. Raz som sa stretol s prípadom, že priamo v bezdomoveckom „obydlí“ sa nachádzala centrála na výrobu elektriny poháňaná benzínom, sociálni pracovníci mi avšak tvrdili, že sa s týmto javom stretli už viackrát. Ďalšími predmetmi / vybavením, ktoré viac menej logicky vyplývajú z bežnej každodennosti sú rôzne hrnce, poháre, nábytok, šnúry na bielizeň, stoličky, stoly atď. (fotografie č. 18, 19).

Narušené prostredie: Charakteristickým znakom miest, kde sa zdržiavajú sociálne vylúčení jedinci, býva značne znečistené prostredie, toto tvrdenie neplatí len u bezdomovcov,

³¹ Viac o štádiách bezdomovectva sa dá dočítať v podkapitole 2.2.4

ale napríklad aj v rómskych osadách. Samozrejme, tento jav sa nedá generalizovať a počas výskumu som narazil aj na miesta, ktoré boli relatívne čisté, avšak subjektívne môžem zhodnotiť, že na približne 80% týchto miest bolo znečistenie značné. V niektorých mestských častiach Prahy dodáva samospráva bezdomovcom igelitové vrecia, do ktorých majú odpad vyhadzovať, avšak nie vždy to napomáha riešeniu problému. Vyskytujú sa tam prázdne PET fľaše a tetrapaky od alkoholu / nápojov, konzervy z jedla, igelitové tašky, obnosené oblečenie (ktoré bolo nahradené novým), exkrementy, zvyšky elektrických spotrebičov, ktoré sa nedali speňažiť a pod. Celkovo celé okolie býva narušené od biologického až chemického znečistenia po narušenie okolitých porastov, ktoré sú likvidované na drevo, nehovoriac o tom, že ak bezdomovci opustia danú lokalitu, zväčša v nej všetko zanechajú (viď. fotografie).

4.2.2 Typológia príbytkov bezdomovcov

V nasledujúcej podkapitole popíšem hlavné typy „príbytkov“ bezdomovcov s ktorými som sa počas výskumu najčastejšie stretával. Neplatí, že v každom prípade býva bezdomovec na pozemku „načierno“. Niektorí z mojich informátorov mali prenajatú záhradnú chatku alebo garáž oficiálne na zmluvu, poprípade majiteľ pozemku, na ktorom si stavali svoje „obydlia“ o tom vedel. Priestor, ktorý obývajú bezdomovci sa majitelia pozemkov, objektov a samosprávy snažia znefunkčňovať aby zamedzili v určitých lokalitách ich výskytu. Budovy, do ktorých by sa niekto mohol nast'ahovať sa celé zadbujú / zamurujú (fotografia č. 20), poprípade si dávajú určité lokality spolu s objektmi strážiť SBS službami. V zahraničí sa pod mosty a iné verejné priestranstvá, kde sa bezdomovci zdržiavajú osadzujú tzv. „anti-homeless spikes“.

Stany: Jeden z najviac zastúpených typov „bývania“ s ktorým som sa počas výskumu stretával. Zväčša stálo viacero stanov pri sebe s tým, že vo svojím okolí mali „spoločné - spoločenské“ miesto pre všetkých ich obyvateľov, v ktorom sa nachádzal stôl, stoličky a v blízkosti zdroj ohňa. Na týchto miestach sa „susedia“ počas svojho voľného času schádzajú, varia, popíjajú a pod. Stany a tieto spoločenské miesta bývajú v niektorých prípadoch ešte prekryté vrstvou igelitu alebo iného nepremokavého materiálu (fotografie č 21, 22).

Improvizované chatky / domčeky: Za tieto pokladám načierno postavené objekty bez betónového základu. Zväčša pozbierané z dosiek alebo z dreva, ktoré pochádza z nábytku. V niektorých prípadoch majú tieto objekty aj sklenené okná a vo vnútri pec. Strecha býva zaistená nepremokavými materiálmi a škáry izolované montážnou penou atď. Podobne ako

pri stanoch, aj pri týchto miestach sa objavujú „spoločenské“ priestory (fotografie č. 23, 24, 25).

Bunky / maringotky: Maringotky sa často objavujú napríklad pri staveniskách poprípade budovách, ktoré boli zrútené a zanechali ich tam po sebe firmy, ktoré tieto práce vykonávali. Praha 9 poskytuje bezdomovcom bunky, ktoré sú umiestnené na periférii (napr. mestský okruh) výmenou za to, že svoje okolie udržiavajú a starajú sa oň (fotografie č. 26, 27).

Squaty nebytového typu: Ide o nepoužívané budovy, do ktorých sa bezdomovci nasťahovali a pôvodne neboli určené na bývanie. Počas výskumu som sa takto stretol s garážami, továrenskými objektmi a záhradnými chatkami (fotografia č. 28, 29).

Squaty bytového typu: sú to opustené bytové priestory, do ktorých sa nasťahovali bezdomovci. Tieto miesta sú samozrejme odpojené od elektriny / vody, preto si ich musia zaisťovať už spomenutými alternatívnymi spôsobmi (fotografia č. 30).

Bez strechy: Ide o lokality, v ktorých si bezdomovci zriadili „postel“ pod objektom ktorý plní funkciu strechy. Napríklad to môžu byť miesta pod mostmi, stromami, v kríkoch, v kanáloch a podobne (fotografie č 31, 32, 33).

4.3 Spôsoby napĺňania potrieb bezdomovcov a motivácie k pohybu

Vytvoriť typológiu spôsobov napĺňania základných ľudských potrieb nebolo zložité vzhľadom na to, že tieto potreby má každý človek rovnaké, mení sa iba spôsob ich realizácie. V tejto podkapitole objasním najčastejšie motivácie bezdomovcov na presun z jedného miesta do druhého. Podľa toho, čo chce jedinec na určitom mieste dosiahnuť, sa mení cieľové miesto presunu (do priestoru s určitými kvalitami), čo vytvára predstavu o pohybe bezdomovcov v urbánnom prostredí bez toho, aby som musel uvádzať konkrétne miesta, kde sa nachádzajú a následne porušil etické pravidlá výskumu.³²

4.3.1 Spôsoby získavania potravy, financií, alkoholu a tabaku

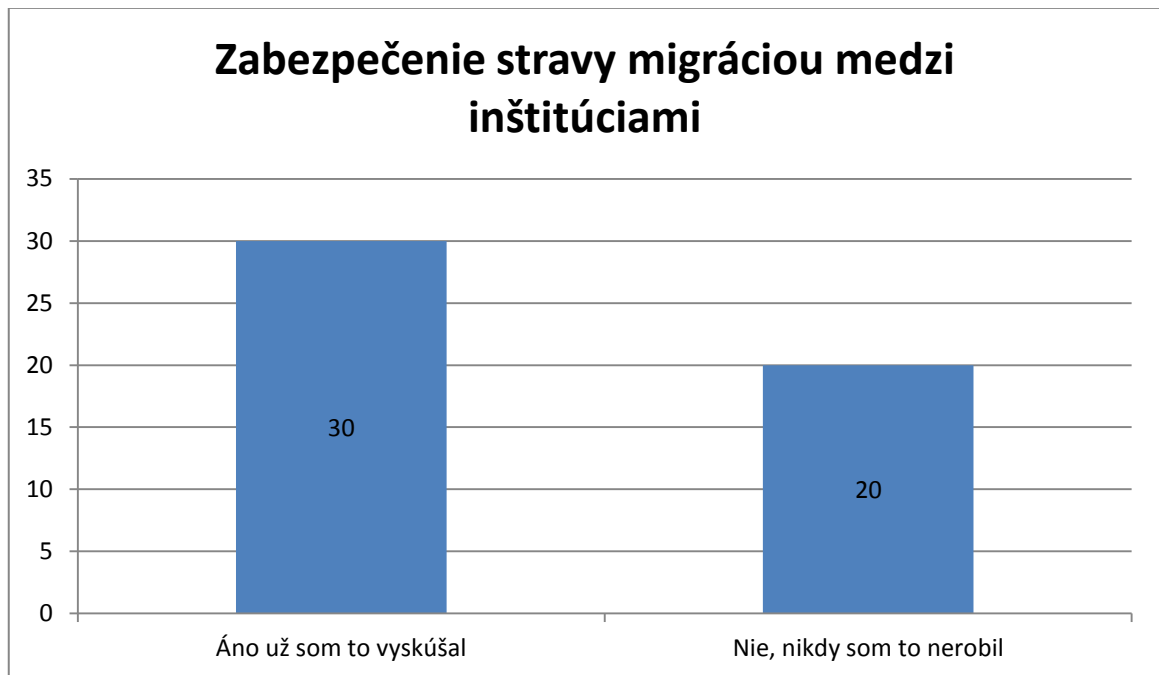
Aby človek získal potravu, financie alebo alkohol / drogy musí vyvinúť určitý pohyb. U väčšiny ľudí v našej spoločnosti funguje mechanizmus, ktorý pozostáva zo získania financií prácou, štátnou podporou a pod. a následným nákupom danej komodity u predajcu. U bezdomovcov bývajú tieto potreby uspokojené zväčša rozdielne, aj keď nie vždy sa líšia od

³² Viac o etike terénneho výskumu sa dá dočítať v podkapitole 3.7

mechanizmov, ktoré sú každému všeobecne známe. V tejto podkapitole sa zameriam na štyri vzájomne súvisiace motivácie. Väčšinou daný človek vykonáva iba jednu z činností, ktoré budú uvedené, napríklad ak niekto žobre tak nevyberá kontajnery alebo nemá žiadnu brigádu a zase opačne. Spôsoby zaobstarávania si náležitých komodít sa môžu meniť vzhľadom na to, ako dlho je človek na ulici alebo v akej je momentálnej situácii (niekedy môžu byť aj kombinované).

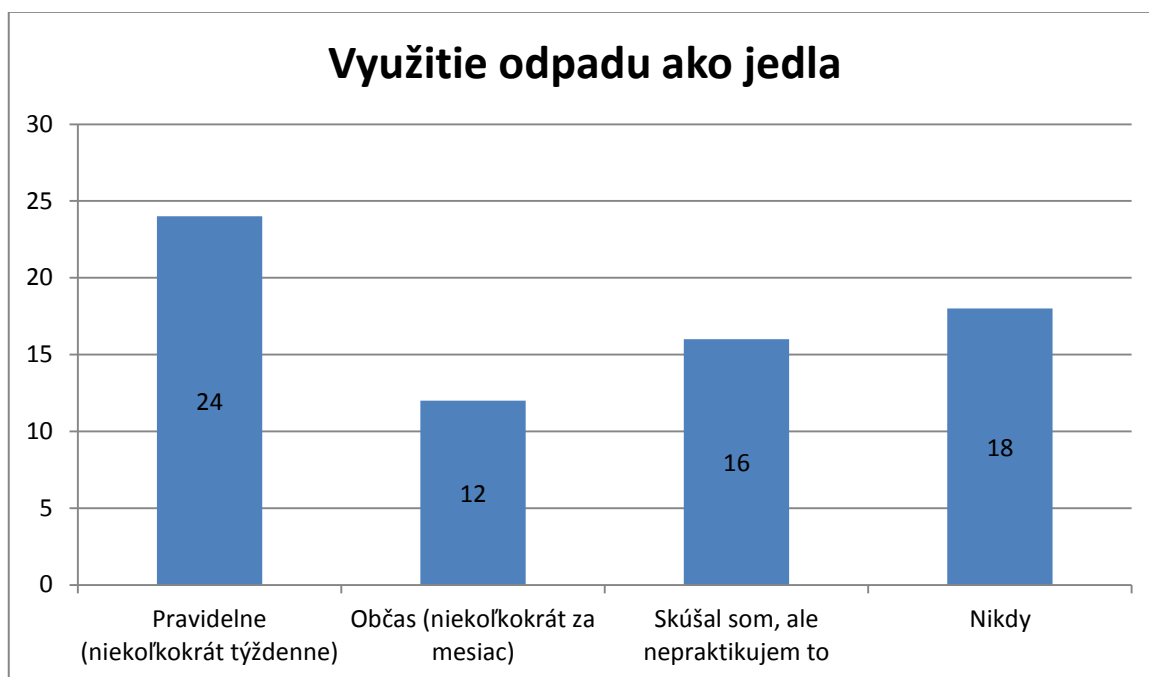
Migrácia medzi inštitúciami: Jedna zo služieb, ktorú ponúkajú zariadenia pre bezdomovcov je aj prídela stravy. Tá je vydávaná zadarmo alebo za minimálnu symbolickú cenu. Celý tento mechanizmus spočíva v tom, že bezdomovec počas dňa migruje od jedného takéhoto zariadenia ku druhému, kde v každom z nich získa potravu. Tento migračný mechanizmus má okrem prísunu potravy aj tú výhodu, že takto sa bezdomovec môže socializovať, na každom z týchto miest stretne iných bezdomovcov s ktorými sa môže podeliť o rôzne informácie ako napríklad to, kde sa dá momentálne dobre vyspať / najesť a podobne. Strava poskytovaná týmito inštitúciami zväčša nebýva nutrične plnohodnotná (napríklad polievka na obed), a preto je nutné navštíviť viac zariadení. Ako príklad udávam mapu (č. 2) umiestnenia štyroch takýchto inštitúcií, do ktorých som sa mal počas výskumu možnosť pozrieť, a v ktorých som mohol pozorovať bezdomovcov, ktorí medzi nimi migrovali. Samozrejme, inštitúcií ponúkajúcich takéto služby je v Prahe omnoho viacej, ale všeobecne uvedený model platí. Tieto miesta dopĺňa ešte mobilná sociálna služba (tzv. „sanitka“), ktorej úloha spočíva v tom, že v dané dni / hodiny zastane na určenom mieste dodávka danej inštitúcie a následne sú bezdomovcom ponúkané služby, medzi ktorými je aj spomínaný výdaj stravy. S takouto dodávkou napríklad jazdí Naděje alebo Centrum sociálních služeb Praha. V nezaradenej prílohe uvádzam rozpis stanovíšť a časy, kde a kedy je realizovaná mobilná sociálna služba Naděje. Medzi týmito inštitúciami nemigrujú iba bezdomovci, ktorí prespávajú vonku, ale taktiež aj tí, ktorí využívajú služby nocľahární alebo azylových domov. Ak má užívateľ azylového domu iba nedostatočný príjem z podpory alebo minimálneho dôchodku, je to jedna z mála možností ako si zaopatriť príjem varenej a bezpečnej stravy relatívne dôstojným spôsobom. Vzhľadom na to, že z väčšiny tohto príjmu musia platiť ubytovanie, ostáva im na stravu malá čiastka (napr. podľa cenníka AS platného z roku 2012 stojí jedna noc v azylovom dome 115 Kč). Presun medzi týmito miestami je rýchly a ide približne o intervaly pätnástich minút (viac informácií o možnostiach presunu a trasách v mape č. 3, 4). Štýl stravovania v inštitúciách samozrejme, nemusí fungovať iba na princípe migrácie a existujú aj bezdomovci, ktorí navštevujú iba jednu takúto inštitúciu pravidelne.

Nasledujúci graf pozostáva zo vzorky 50 informátorov a pojednáva o tom, či niekedy počas obdobia života na ulici využili tento spôsob „migračného“ stravovania. Graf je relatívny pretože to, či si človek niekedy takto zabezpečoval stravu závisí od veľa faktorov, ako sú dĺžka „pobytu“ na ulici, ročné obdobie, toho či daný človek využíva služby pre bezdomovcov sporadicky alebo pravidelne a pod.

Prehľadávanie odpadu za účelom získania stravy: Preberanie odpadu je pomerne rozšírená technika získavania prostriedkov, jedla a iných vecí u sociálne vylúčených jedincov. Jedlo v odpade sa dosť často nachádza pri obytných zónach a ide takmer o všetko, čo ľudia neskonzumovali a vyhodili. Jedinečnú kategóriu tu tvoria vyradené potraviny z obchodov, ktoré sú po dátume spotreby a končia v kontajneroch zväčša za obchodmi, ktoré sú na tento účel určené. Takto získané jedlo býva ešte relatívne konzumovateľné, najmä v prípade trvácnejších výrobkov. V niektorých prípadoch som sa stretol s tým, že zamestnanci daného obchodu bezdomovcom priamo napomáhali pri braní si týchto potravín. Z etických dôvodov nebudem uvádzať presné lokácie, kde som sa s týmto javom stretol. Podobné charakteristiky spĺňa aj odpad z rôznych reštaurácií, popřípade stánkov rýchleho občerstvenia a pod. Strava sa dá nájsť taktiež v smetných košoch v centre mesta, kde je veľký pohyb ľudí a v košoch tak končí objemné množstvo potravín. Väčšina informátorov sa však vyjadrovala, že radšej sa snaží „prehrabávať“ v košoch mimo miest kde sa pohybuje veľa ľudí, pretože tak majú väčší pokoj a minimalizujú šancu, aby nejaký okoloidúci na ich správanie negatívne reagoval a pocit hanby je pochopiteľne v okrajových častiach menší.

Nasledujúci graf pozostáva zo vzorky 70 informátorov a údaje v ňom boli získané zo všetkých typov interview, ktoré sú spomenuté v metodike.³³ Pojednáva o tom, či sa daný informátor uchýlil niekedy k získaniu potravy zo smetného koša. Odpovede môžu byť skreslené vzhľadom k tomu, že nie každý sa mohol priznať, že si týmto spoločnosťou neakceptovateľným spôsobom získaval potravu.

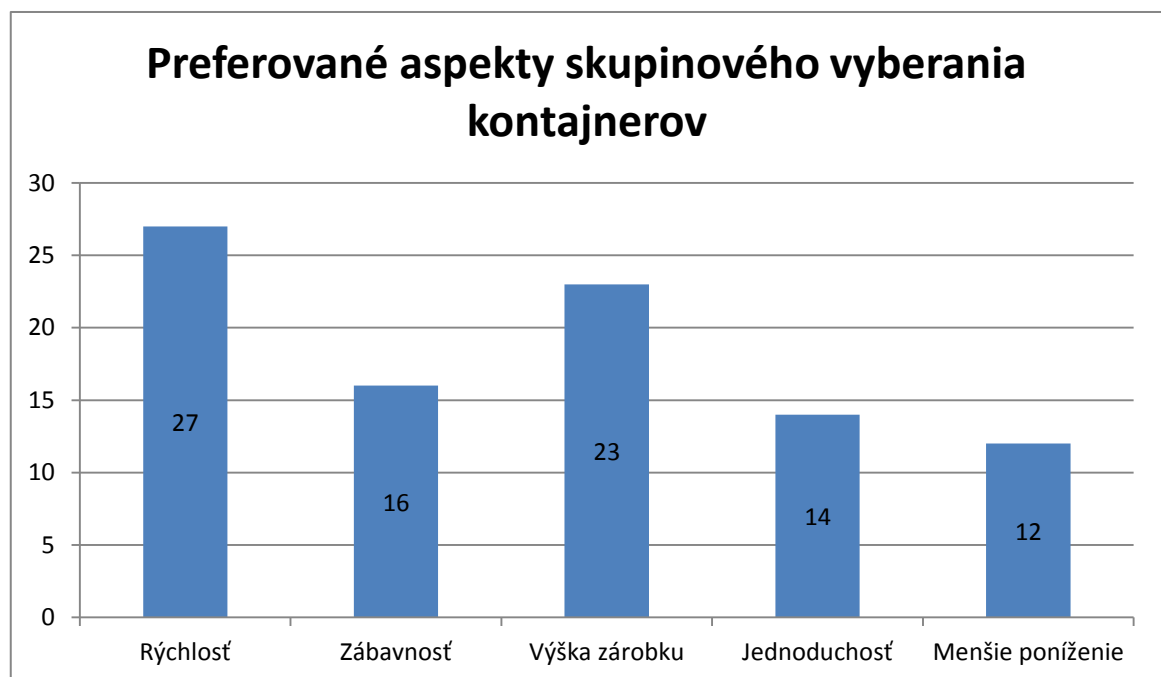

Prehľadávanie odpadu za účelom získania financií: Získavanie financií pomocou prehľadávania odpadu je rovnako ako aj získavanie stravy týmto spôsobom rozšírené u sociálne vylúčených jedincov. U bezdomovcov v Prahe sa táto činnosť slangovo nazýva „fáranie“. V prvom rade ide o zberné suroviny ako železo, plech, hliník, meď, mosadz, nerez, papier atď. Tieto sú následne zavážané do dvorov zberných surovín a speňažené. Počas môjho výskumu (od 1.3.2015) vstúpila do platnosti zmena vyhlášky Ministerstva životného prostredia ČR č.: 383/2001 Zb., o podrobnostiach nakladania s odpadom, ktorá zakázala vyplácať fyzickým osobám za vykúpené kovy hotovosť. Jediným legálnym spôsobom je bezhotovostná platba na účet alebo platba poštovou poukážkou, čo bezdomovcom značne túto činnosť skomplikovalo. Do konca výskumu sa mi už nepodarilo vyzbierať dostatočný počet dát, aby som reflektoval túto zmenu obšírnejšie. Týmito zmenami sa viac zatriktívnil zber papiera, ktorý je síce menej výhodný ako zber kovu, ale peniaze zaň môže dostať človek v hotovosti. Ľudia, ktorí vyberajú kontajnery za týmto účelom by sa dali rozdeliť na samotárov a na organizované skupiny, ktoré spolu spolupracujú. Samotné zberné suroviny

³³ Viac o typoch interview použitých počas výskumu sa dá dočítať v podkapitole 3.5.1

zväčša bývajú ťažké, na prevoz sa používajú nákupné košíky, kočíky a rôzne káricky. Skupiny spolu kooperujú na určitom území, kde prebieha o tieto miesta konkurenčný boj. Aby pokryli čo najväčšiu plochu, miesta na ktoré idú tieto suroviny získavať si ich členovia rozdeľujú na „rajóny“. Ľudia, ktorí spolu vyberajú kontajnery zväčša žijú v rovnakom príbytku alebo sú „susedia“. V bezdomoveckej komunite je veľa vecí považovaných za spoločné a to isté platí aj pri zárobku z „fárania“, za ktorý sa zväčša nakúpi spoločný alkohol alebo jedlo, prípadne si peniaze prerozdelia. Okrem už spomínaných surovín sa taktiež zameriavajú na zber zálohovaných fliaš.

Nasledujúci graf vychádza zo vzorky 40 informátorov a informuje o tom, čo najčastejšie preferujú na skupinovom vyberaní kontajnerov.

Rýchlosť, jednoduchosť a výška zárobku logicky vyplýva z toho, že sa viac ľudí snaží dosiahnuť ten istý cieľ. Zábavnosť a pocit menšieho poníženia zasa vyplýva z väčšieho počtu ľudí vytvárajúcich skupinu, čo má za následok sociálnu interakciu medzi nimi a zníženie pocitu hanby u niektorých bezdomovcov vyvolaného z prehrabávania sa v odpadkoch.

Okrem zberných surovín sa bezdomovci môžu pri hľadaní v kontajneroch zameriavať aj na iné predmety, ktoré sa dajú speňažiť. Napríklad zbieranie kníh, obrazov, elektroniky, oblečenia, známok atď. Nie každý sa avšak zberom takýchto komodít zaoberá, pretože je pomerne ťažké odhadnúť reálnu cenu vecí, ktoré nájdú a ešte ťažšie ich býva predáť, navyše ich nález nie je vždy istý. Väčšinou sa k takýmto veciam dostanú bezdomovci pri klasickom hľadaní jedla alebo zberných surovín náhodne. Počas výskumu som sa nestretol

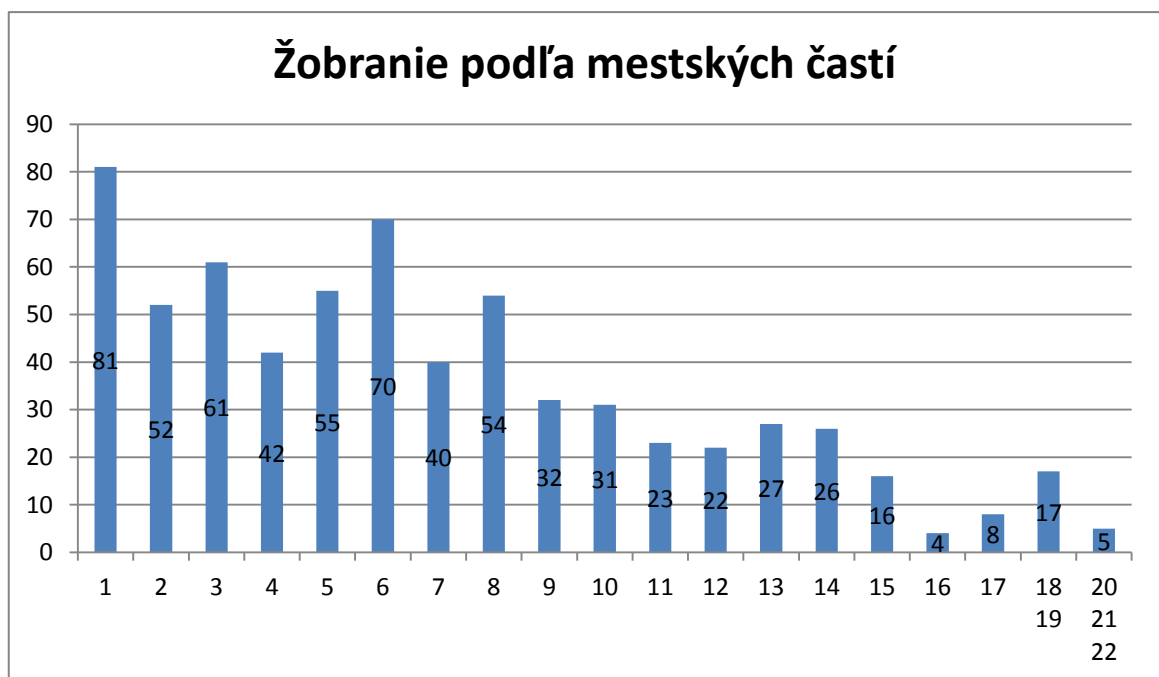
s veľa ľuďmi, ktorí boli zameraní na takýto zber, preto ho spomínam len okrajovo. Následne sa nájdené veci dajú predat' priamo na ulici, v antikvariátoch, bazároch, záložniach, prípadne na blšom trhu na Kolbenovej.

Prehľadávanie odpadu za účelom získania alkoholu/tabaku: Zatiaľ čo pri prvých dvoch skupinách boli preferované kontajnery nachádzajúce sa v odľahlejších priestranstvách (napríklad na sídliskách, za obchodnými domami a pod.) pri tejto kategórii býva viac preferované centrum mesta a miesta, kde sa zdržiava veľký počet ľudí. Oblúbeným zdrojom tabaku/cigariet bývajú u niektorých bezdomovcov smetné koše v centre mesta, napríklad pred obchodnými domami a pri zastávkach MHD. Týmito miestami prechádza pomerne veľa fajčiarov a z následne zozbieraných cigaretových ohorkov sa dá ešte získať tabak, z ktorého si následne šúľajú cigarety, poprípade fajčia samotné ohorky. Pokiaľ ide o alkohol, tak najmä počas víkendu sa nadránom dá v centre mesta nájsť relatívne veľký počet nedopitých fliaš s alkoholom po ľuďoch, ktorí prichádzajú do centra mesta za zábavou a ich zozbieranie je pomerne ľahký spôsob ako sa k nemu dostať.

Žobranie: Táto technika získavania prevažne financií býva pre mnohých bezdomovcov nepríjemnejšia ako vyberanie kontajnerov vzhľadom na to, že je pri nej nutná priama interakcia s ľuďmi a preukázanie svojej bezmocnosti. Podobne ako aj pri vyberaní kontajnerov by sa žobranie dalo rozdeliť na skupinové a individuálne. Skupinové žobranie funguje na delení si získaných prostriedkov. Existuje určité prerozdelenie si lokalít, kde bude každý jej konkrétny člen žobrať. V časových intervaloch sa potom zídu na jednom mieste a za získané prostriedky nakúpia alkohol alebo jedlo, ktoré skonzumujú niekde v ústraní a po tejto prestávke pokračujú vo svojej činnosti znova. Miesta, kde sa počas prestávky schádzajú musia disponovať „relatívnym“ súkromím, a taktiež sú preferované také, kde je v blízkosti zdroj pitnej vody, poprípade miesta, kde sa dajú vykonať biologické potreby (blízkosť obchodných domov, kríkov a pod.). Lokality, kde sa najviac žobre sa nachádzajú bezpochyby v Prahe 1, kde je veľký presun ľudí od ktorých môžu bezdomovci získať pomoc. Konkrétne sú veľmi oblúbené miesta ako autobusové a vlakové zastávky (Florenc, Hlavní nádraží a pod.) vzhľadom na to, že slúžia ako vstupná brána do mesta a prejde nimi denne veľké množstvo ľudí. Ďalej taktiež miesta pred vchodmi do metra alebo obchodných domov, ktoré spĺňajú tú istú podmienku. Celkovo takmer celá mestská časť Prahy 1 poskytuje takéto miesta (Karlovo nám., Celetná ul., Staroměstské náměstí atď.). Ďalšie územia, ktoré by sa dali označiť všeobecne za oblúbené je okolie kostolov, kláštorov a cirkevných inštitúcií, kde je zvýšená hustota veriacich ľudí u ktorých sa bezdomovci snažia vyvolať súcit. Výška zárobku touto

činnosťou sa odvíja od turistických sezón, a taktiež cirkevných sviatkov. Napríklad počas Veľkej noci som dostával výpovede ako: „*Tak teraz sú tie sviatky, teraz to bude sypať... postavím sa pred kostol s čiapkou a je*“. S príchodom teplejších mesiacov si bezdomovci nepochvaľovali len celkové oteplenie, ale aj prílev turistov do mesta, ktorí pre nich tvoria značný prísun peňazí: „*Konečne už bude viac ľudí na jednotke, tam bude zas turistov*“. Pochopiteľne, nežobre sa len v Prahe 1, ale takmer po celom území mesta, no vždy sa ide o miesta kde prechádza veľa ľudí, ako už spomínané zástavky MHD alebo obchodné domy.

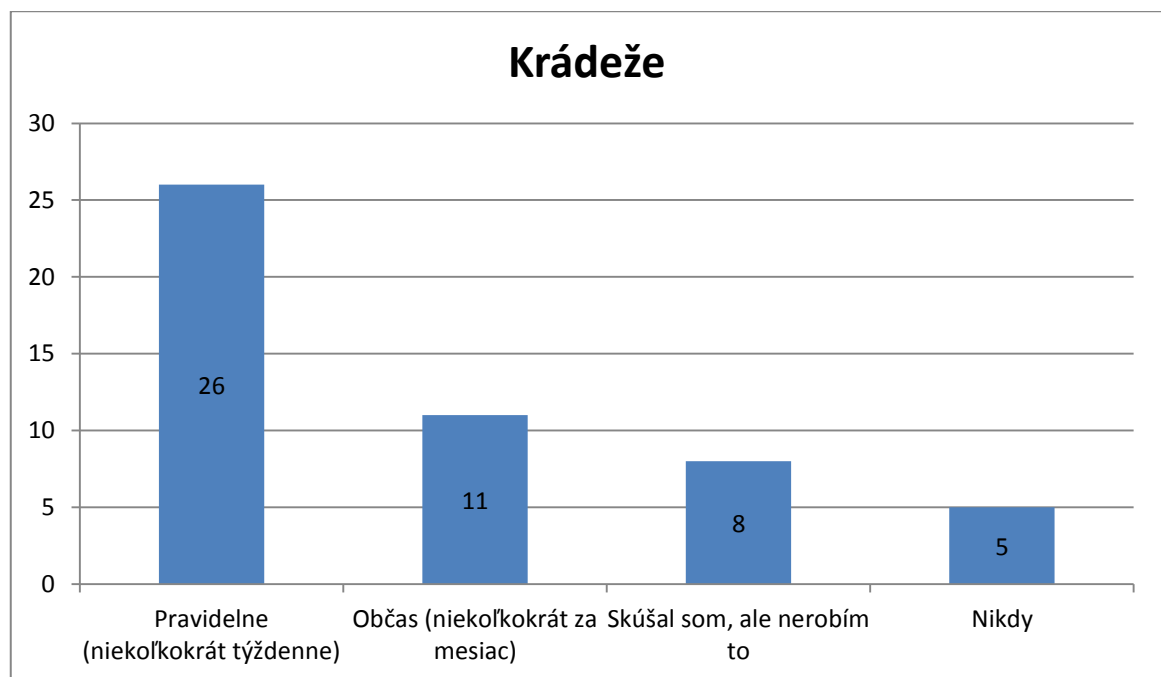
Nasledujúci graf vychádza zo vzorky 90 informátorov. Dáta vychádzajú zo všetkých rozhovorov s bezdomovcami či už z čiastkových alebo plnohodnotných, pričom niektoré z nich boli realizované ešte pred oficiálnym začatím výskumu. Niektorí bezdomovci zvyknú zobrať aj vo viacerých častiach hlavného mesta Prahy a nie sú presne vyhranení len na jednu časť, jeden človek zväčša označil viacero mestských častí.

Krádeže: Kradnutie je taktiež jedným z relatívne rozšírených spôsobov získavania si prostriedkov na naplnenie svojich potrieb. Nechcem však celú komunitu bezdomovcov kriminalizovať – neznamená to, že každý z nich kradne, a taktiež väčšina krádeží má zväčša neškodný charakter. Najčastejšie som sa stretol s kradnutím jedla a alkoholu z malých samoobslúh alebo väčších obchodov. Niektorí bezdomovci vnímajú kradnutie ako oprávnený spôsob získavania vecí, ak jednoducho na niečo nemajú, tak si to zoberú. Pri bezdomovcoch, ktorí boli na ulici kratšie sa prejavoval pocit hanby a strachu pred chytením, avšak čím dlhšie je človek bez domova, tým sa mu zdá tento spôsob získavania prostriedkov oprávnenejší

a pocit hanby pomaly ustupuje. Kradnutím sa dajú získať aj finančné prostriedky, osobne som sa stretol s prípadmi, kedy bezdomovci vo väčšom obchode dome nakradli napr. redbully, alkohol a pod. a následne tieto veci predávali značne pod cenu v samoobslužných obchodoch, ktorých vlastníci boli prevažne imigranti z Ázie. Krádeže zberných surovín sú medzi bezdomovcami taktiež praktikované, ale počas výskumu som sa s tým stretol len minimálne.

Nasledujúci graf vychádza z počtu informátorov 50 a je odpoveďou na to, ako často si vypožičujú kradnutím.

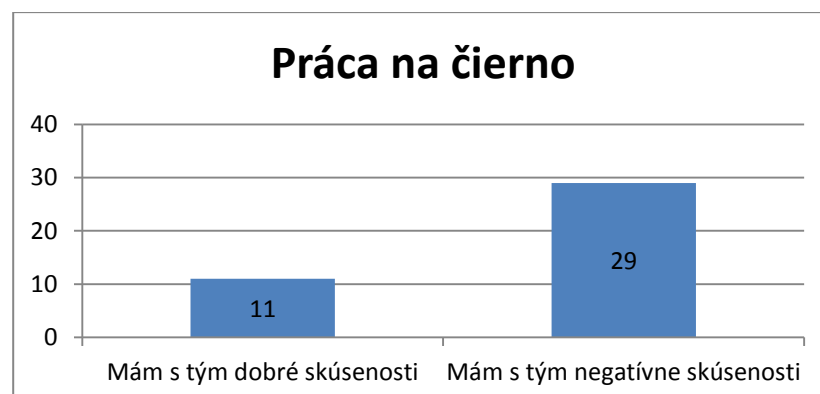

Prostitúcia: Prostitúcia mi počas výskumu vyšla ako najmenej využívaný spôsob zarábania si, avšak neviem s istotou či to je spôsobené tým, že je to jednoducho ojedinelý jav, alebo je to spôsobené tým, že to nie je práve jedna z vecí, ku ktorej sa človek chce verejne priznať. Počas môjho výskumu som sa stretol iba so šiestimi ľuďmi, ktorí tento spôsob obživy praktikovali. Z toho bolo päť žien a jeden muž, všetci z nich až na jedného uviedli, že to bolo vecou minulosti a teraz to už nerobia. Všetci z uvedených tvrdili, že si vyhľadávali klientov na miestach, kde sa nachádza veľa turistov, najmä v podvečerných hodinách, t.j. miesta ako Hlavné námestie, Václavské náměstí, Náměstí republiky a okolie hradu a Karlovoho mostu. K uchýleniu sa k takémuto spôsobu obživy ich viedla zväčša závislosť na návykových látkach a fakt, že sa dá takto relatívne dobre a rýchlo zarobiť.

Práca / brigády: Práca, poprípade krátkodobé brigády môžu byť taktiež spôsobom získania si financií. Brigády sa okrem súkromných firiem dajú zohnať aj priamo

v organizáciách, ktoré ponúkajú pre bezdomovcov svoje služby. Napríklad Armáda spásy ponúka rôzne typy brigád, čo má za následok pohyb bezdomovcov po meste. Ide o upratovanie objektov tejto inštitúcie, alebo zbieranie odpadu v určitých mestských častiach a podobne. Naděje ponúka napríklad zametanie ulíc a bezdomovcom touto formou umožňuje zárobok na vybavenie si potrebných úradných záležitostí, ako sú doklady a pod. Okrem takýchto brigád som sa stretol ešte s tým, že ľudia bez domova vypomáhali v stánkoch s rýchlym občerstvením (rozdávanie letákov, umiestnenie tabule na ulicu) alebo v „čínskych“ reštauráciách (obdobne ako pri stánkoch), pričom tieto práce neboli platené peniazmi, ale v naturáliách. Taktiež je v ich prípade pomerne rozšírená práca načierno, čo je spôsobené tým, že veľa bezdomovcov má dlhy a ak by pracovali legálnou cestou, tak im väčšinu zárobku zoberie exekútor. Pri práci načierno nie je zanedbateľný tiež fakt, že nepotrebujú na ňu doklady, zápis v registri trestov nie je problémom a ani cudzinci na ňu nepotrebujú pracovné povolenie. Práca načierno však predstavuje riziko, že daný zamestnávateľ jednoducho mzdu bezdomovcovi nevyplatí. Približne pätnásť informátorov sa vyjadrilo, že existujú „podnikatelia“, ktorí takto zámerné vyhľadávajú bezdomovcov, nalákajú ich na prácu mimo mesto, kde sú následne držaní v biednych podmienkach a bez platu za svoj výkon. To, ako presne táto prax funguje sa mi však počas výskumu nepodarilo zistiť, ale existuje predpoklad, že bezdomovci sú takýmto spôsobom vykorisťovaní, čo hraničí s obchodom s ľuďmi. Štrnásť z mojich informátorov sa vyjadrilo, že práve práca načierno a následne nevyplatenie im mzdy spôsobilo to, že sú bezdomovcami. Legálna a trvalá práca je zväčša výnimkou. Život na ulici neumožňuje vytvoriť plnohodnotné podmienky na to, aby človek mohol dlhodobo pracovať (problémy s hygienou, zdržiavanie sa v kolektíve, ktorý vplýva na jedinca negatívne, absencia súkromia atď.), a ak sa aj nejakému bezdomovcovi podarí zohnať prácu nie však ubytovanie, následne má toto zamestnanie iba krátkodobý charakter.

Nasledujúci graf pozostáva zo vzorky 40 informátorov a pojednáva o ich skúsenostiach s prácou na čierno.

4.3.2 Spôsoby naplňania ostatných potrieb

V tejto podkapitole objasním zvyšné motivácie k pohybu, ktoré v tomto prípade nesúvisia spolu až tak ako v predošlom, ale i tak sa tu dajú nájsť určité paralely medzi nimi.

Pitná voda: Získavanie pitnej vody zapríčiňuje presun na vhodné miesta. Ako bolo už spomínané pri obydliach bezdomovcov, v žiadnom z nich sa nenachádza zdroj pitnej vody priamo na mieste. Pre tú väčšiu dochádzajú s kárickou a bandaskami (príp. inými nádobami), ktoré si naplňajú. Za zdroj pitnej vody sú v niektorých prípadoch využívané i odtoky, ktoré vyvierajú na ulicu, jazierka a pod. Vo väčšine prípadov som sa stretol s tým, že informátori si vodu naberali v parkoch, poprípade na cintorínoch. Pitnú vodu im tiež poskytovali napríklad v cirkevných inštitúciách alebo v okolitých obchodoch, prípadne na benzínových pumpách, či kamaráti z ubytovní.

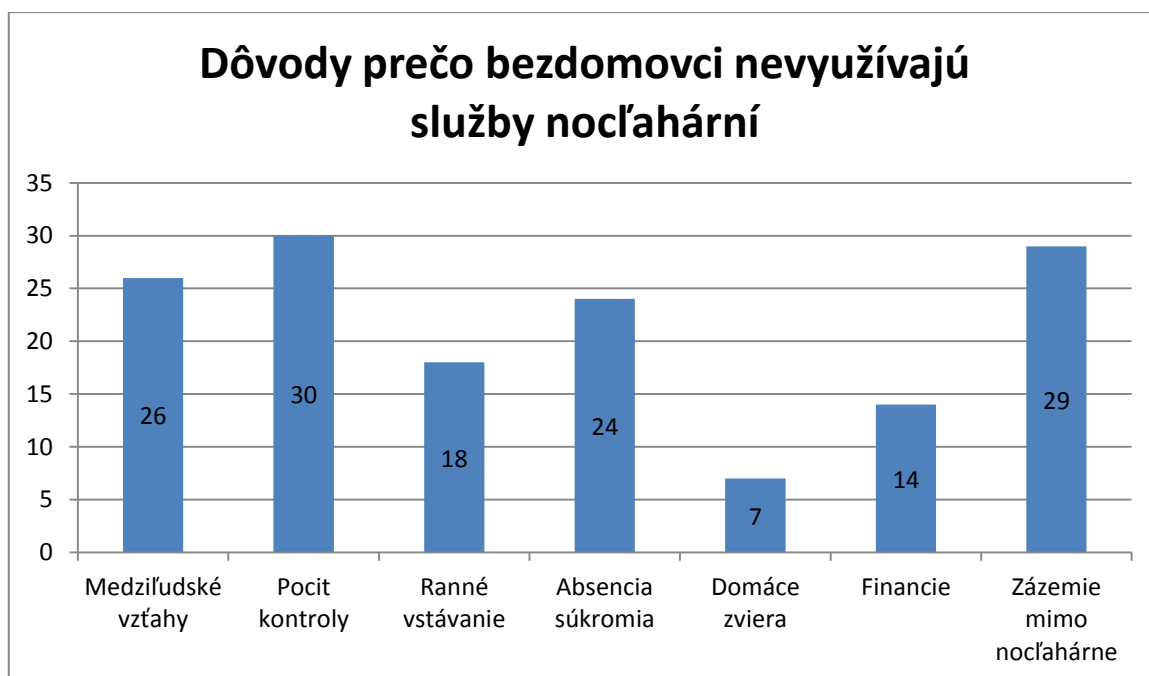
Spánok: Bezdomovci sa dajú rozdeliť do dvoch základných skupín, a to na ľudí, ktorí využívajú služby nocľahární, azylových domov alebo ubytovní a ľudí, ktorí takéto služby odmietajú pre rôzne dôvody (viď graf). Vyťaženosť nocľahární počas zimných mesiacov je väčšia než cez leto (z pochopiteľných dôvodov), a preto sa počas zimy otvárajú v Prahe zimné nocľahárne. Tu sa môžeme opäť stretnúť s určitou migráciou medzi inštitúciami pri hľadaní vhodného miesta na prespanie, jednak nocľahárne najmä počas chladných dní môžu byť preplnené, preto ich niekedy počas mrazov musia bezdomovci „obehať“ viaceru, aby sa do nejakej dostali (čo sa im nemusí vždy podariť). Väčšinou v prípade kompletnej obsadenosti dostupných lôžok sociálny pracovník v systéme centrálnej evidencie vyhľadá, v ktorej inštitúcii majú ešte voľné miesta a pošle ho tam. Na druhej strane takýto presun tiež môže byť zapríčinený medziľudskými vzťahmi, napr. ak sa v nejakej nocľahárni ubytuje skupina bezdomovcov, ktorá dobre nevychádza s nejakým jedincom, môžu ho „vyštvat“ a ten musí následne hľadať miesto v inej inštitúcii. Migráciu taktiež môže spôsobiť podnapitý stav, keďže do nízkoprahových nocľahární môže človek vstúpiť iba v triezvom stave (výnimku tvoria zimné nocľahárne alebo dni, kedy sú vonku extrémne klimatické podmienky), no niektorí bezdomovci v prípade pozitívneho testu na alkohol z jednej nocľahárne odídu a skúšajú to v iných, dokiaľ nenájdu takú, kde kompetentný pracovník jeho podnapitý stav prehliadne.

Za ďalšiu možnosť ako bezdomovci naplňajú potrebu spánku by sa dalo označiť využitie liniek MHD. Toto riešenie býva väčšiu prechodným, používajú ho noví bezdomovci, poprípade v extrémnych mrazoch alebo pokiaľ prišli o bývanie (buď ich vyhnali z lokality kde prespávali alebo nenašli vhodnú inštitúciu a pod.). Ide o to, že bezdomovec spí počas

cesty v dopravnom prostriedku do jeho cieľovej stanice, kde prestúpi na ďalší spoj a takto to pokračuje ďalej.

Presun za „spánkom“ môže prebiehať medzi rôznymi verejnými miestami, akými sú napríklad železničné alebo autobusové stanice, letisko, knižnice, univerzity a pod. Ak bezdomovca vyženú, jednoducho sa presunie na ďalšie vhodné miesto. Počas leta je zase možné sledovať ako spávajú na rôznych lavičkách. Tieto riešenia sú zväčša len dočasné.

Nasledujúci graf pozostáva zo vzorky 40 informátorov, ktorí nevyužívajú služby nocľahární. Vypovedá o tom, prečo tieto služby nevyužívajú a zobrazuje najpočetnejšie odpovede ľudí z tejto vzorky, pričom každý z nich vypovedal o viacerých dôvodoch naraz.

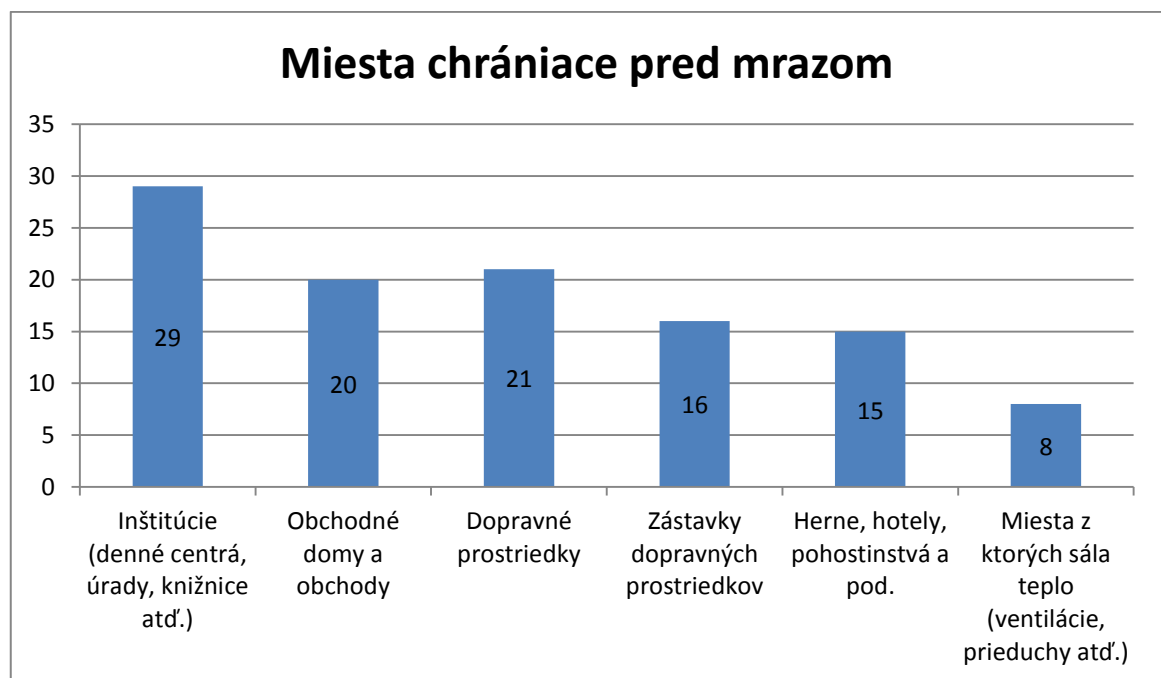

Najčastejším dôvodom sa javí pocit kontroly zo strany inštitúcie, čo dáva celkom zmysel vzhľadom na to, že bezdomovci sú v inštitúciách kontrolovaní či dodržiavajú zásady, ktoré im ukladá poskytovateľ služby. Ďalej je to zázemie mimo nocľahárne čo znamená, že daný informátor má relatívne vhodné podmienky vytvorené niekde inde a nepovažuje návštevu inštitúcií za potrebnú. Medziľudské vzťahy sa dajú rozdeliť na negatívne a pozitívne, negatívne spočívajú v tom, že sa buď nestotožňujú s komunitou bezdomovcov a snažia sa takýmto miestam vyhýbať, poprípade nie sú v tejto komunite veľmi obľúbení a dochádza k ich šikanovaniu. Pozitívne sú najmä partnerské a kamarátske, t.j. nechcú byť počas noci oddelení od partnera alebo známeho. Ranné vstávanie (zimné nocľahárne je nutné opustiť o siedmej ráno) bol tiež jedným z dôvodov, bezdomovci sa vyjadrovali, že vonku môžu spať pokojne aj doobeda a nikto im nič na to nepovie. Financie ako dôvod nevyužívania

služieb nocľahární boli prezentované v tom, že načo by za ňu platili, keď sa môžu vyspať vonku a takto ušetrené peniaze zužitkovať iným spôsobom. Ako posledný z najviac zastúpených dôvodov bola starostlivosť o domáce zvierá psa/mačku s ktorými dané inštitúcie navštevovať nemôžu.

Teplota: Hľadanie tepla a spánku sa do značnej miery prekrýva. Bezdomovcov je možné pozorovať počas zimy ako využívajú prostriedky MHD za účelom zohriatia sa kvôli chladnému počasiu. Tak ako pri spánku sa aj v tomto prípade premiestňujú medzi miestami, avšak rozdiel je v tom, že nie vždy sa dá v nich spať. Sú to napríklad recepcie na hoteloch, kam sa upravení bezdomovci môžu z času načas uchýliť pred mrazom a predstierať, že sú ubytovaní v danom objekte. Niektoré hotely majú pri recepcii aj počítače a pripojením na internet. Túto funkciu môžu spĺňať aj nonstop herne, v ktorých si bezdomovci kúpia pivo a sedia pri ňom niekoľko hodín, avšak ani v tomto prípade tam nemôžu spať, inak by ich z podniku vykárali. Podobne slúžia aj rôzne budovy ako napr. obchodné centrá alebo administratívne budovy, stanice metra, knižnice, prieduchy z ktorých fúka na ulicu teplý vzduch, denné centrá a pod.

Nasledujúci graf pozostáva zo vzorky 50 informátorov a zobrazuje najčastejšie odpovede, kam sa v prípade mrazu bezdomovci schovávajú a ich početnosť.

Odev: Šatstvo získavajú bezdomovci dvoma základnými spôsobmi, a to priamo v inštitúciách, ktoré im poskytujú tieto služby (rôzne charity, denné centrá atď.) a potom nájdením oblečenia v kontajneroch. Najviac zastúpené je oblečenie vydávané inštitúciami, čo

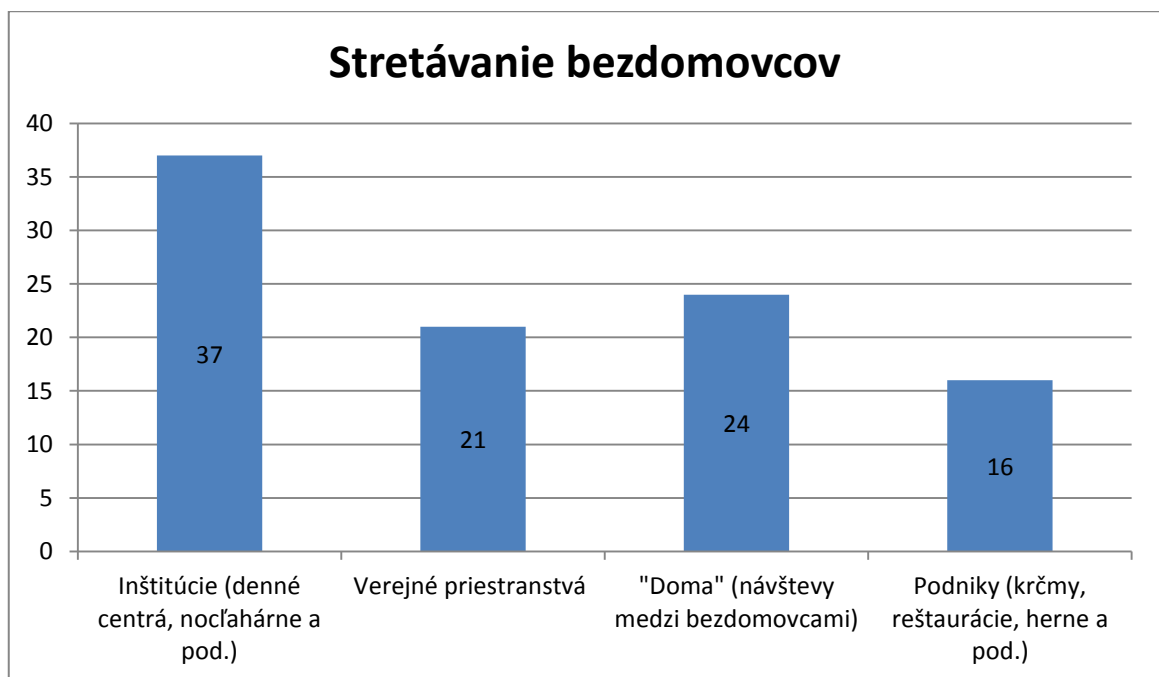
tiež môže zapríčiniť presúvanie sa medzi nimi - keď v jednej majú nedostatok zimných bünd, poprípade topánok a pod. musia ich tým pádom obísť viaceri, dokiaľ nenájdu to, čo potrebujú, alebo sa im páči. S cieľovým vyhľadávaním oblečenia v kontajneroch som sa nestretol, väčšinou to býva ako bonus a vedľajší produkt vyhľadávania jedla alebo zberných surovín. Základné veci ako ponožky, spodná bielizeň, čiapky, rukavice atď. zvyknú bezdomovcom na miesta kde sa zdržiavajú nosiť terénni sociálni pracovníci. Tak isto ako pri výdaji stravy, aj za týmto cieľom chodia bezdomovci k mobilnej sociálnej službe. V dodávkach si bezdomovci skrz terénnych sociálnych pracovníkov alebo priamo v inštitúciách môžu objednať oblečenie, ktoré im na danom mieste v daný čas privezú (tak, ako si vyberú oni).

Stavebný materiál a vybavenie domova: Uvádza som klasifikáciu miest „príbytkov“ a to z čoho väčšinou pozostávajú, no tento materiál musia taktiež niekde získať. Vybavenie „domácností“ (dekorácie alebo veci každodennej potreby), prípadne zháňanie samotného stavebného materiálu býva dôvodom pohybu po meste za účelom ich získavania. Dekorácia sama o sebe nebýva vyhľadávaná priamo, ale je nachádzaná popri zberných surovinách a jedle. Stavebný materiál na chatky slúžiace ako príbytok sa používa drevo pochádzajúce mimo iného aj z nábytku. Ak sa bezdomovec rozhodne postaviť si takýto „domov“, cielene vyhľadáva najmä po sídliskách potrebný materiál. Pokiaľ ide o rôzne nepremokavé fólie zabezpečujúce izoláciu, ktorými sa poťahujú strechy týchto príbytkov, ich obľúbeným zdrojom sú smetné koše za obchodmi, kde sa ich nachádza veľké množstvo (vybalený tovar). Okrem vyhľadávania stavebného materiálu často bezdomovci hľadajú bandasky na vodu, pílk, sekery a náradie, ktoré už bolo spomínané v podkapitole 4.2.1.

Medzil'udské vzťahy: Medzi bezdomovcami pochopiteľne tieto vzťahy fungujú a majú potrebu sociálnej interakcie s inými ľuďmi. Tá sa odohráva zväčša priamo na miestach kde sa zdržiavajú (v príbytkoch, verejne dostupné priestranstvá, denné centrá a pod.). Komunikácia je u bezdomovcov dôležitým prvkom v ich živote, pretože si počas nej odovzdávajú dôležité informácie o tom, kde sa dá najesť, vyspať a pod. Väčšina mojich informátorov sa navštevovali aj medzi sebou vo svojich príbytkoch, čiže by sa dalo konštatovať, že aj v ich prípade sa vyskytujú susedské vzťahy, tak ako kdekoľvek inde. Ich stretávanie sa realizuje priamo v „chatkách“ alebo v „spoločenskom“ ktoré sa nachádza v blízkosti týchto miest a bezdomovci si ich za týmto účelom vybudovali, sú v ňom umiestnené stoličky, stoly, ohniská na varenie a podobne. Bezdomovci, ktorí sú v poslednom

štádiu³⁴ a v depresii často na tieto vzťahy totálne zanevierajú a takmer s nikým sa nestýkajú, tak ako ani od nikoho nepožadujú a neprijímajú pomoc.

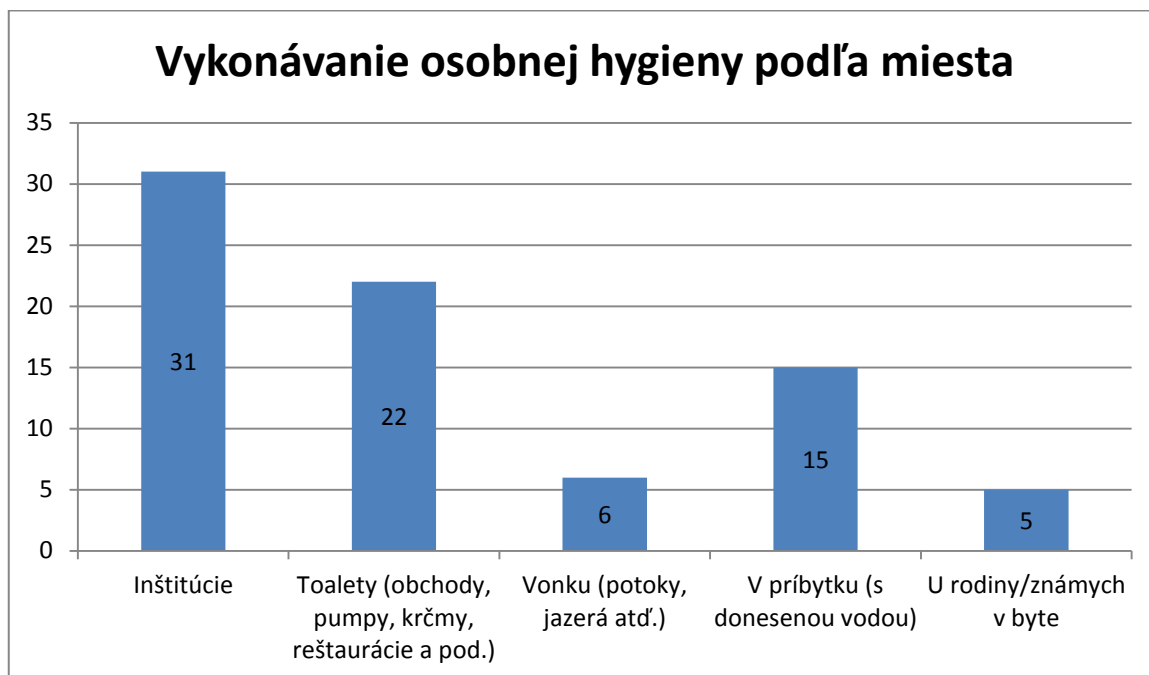
Nasledujúci graf pozostáva z výpovedí 60 informátorov a zobrazuje na akých druhoch miest preferujú bezdomovci sociálnu interakciu v rámci skupiny. Graf zobrazuje najčastejšie odpovede a ich početnosť. Väčšina odpovedí bola zachytená počas zimných mesiacov, preto jasne vedú denné centrá, v ktorých je teplo. Klíma rozhodne vplýva na to kde sa bezdomovci stretávajú, preto ak by som väčšinu rozhovorov realizoval počas najteplejších mesiacov s veľkou pravdepodobnosťou by na prvom mieste skončili verejné priestranstvá.

Osobná hygiena: Pod pojmom bezdomovec si väčšina ľudí predstaví zanedbaného a špinavého človeka, čo však nebýva zakaždým pravda. Najviac zanedbaní sú pochopiteľne bezdomovci, ktorí sa dostali do posledného štádia. Ostatní bezdomovci, hlavne mladí, sa snažia dodržiavať zásady hygieny v rámci svojich možností, čo im umožňujú predovšetkým inštitúcie poskytujúce služby tohto druhu. Do nich sa chodievajú zväčša sprchovať aj tí, ktorí inak ich služby využívajú len sporadicky (hlavne počas zimných mesiacov). Aj pri osobnej hygiene môže dôjsť k hľadaniu inštitúcie, kde je akurát voľné miesto vzhľadom na to, že táto možnosť býva zväčša poskytovaná len v určitý čas. Počas zimy vo zvýšenej miere využívajú na tento účel verejné toalety, toalety v rôznych obchodoch a podnikoch. Počas teplých mesiacov zase viac prevláda sprchovanie sa vonku (vodou, ktorú si priniesli „domov“), kúpanie sa v rybníčkoch a potôčikoch v okolí a pod.

³⁴ Viac o štádiách bezdomovectva sa dá dočítať v podkapitole 2.2.4

Nasledujúci graf pozostáva z výpovedí vzorky 50 informátorov a obsahuje najčastejšie odpovede a ich početnosť. Keďže výskum bol realizovaný prevažne cez chladnejšie mesiace, výpovede boli nepochybne ovplyvnené počasím.

Vybavovanie úradných záležitostí a návštevy lekára: Náležité vybavenie úradných záležitostí alebo návštevy lekára osobne nepokladám za veľmi častú motiváciu k presúvaniu sa, preto ju spomeniem len okrajovo. Tak ako každý človek, musia aj bezdomovci vybavovať určité úradné veci, aj keď sú „mimo systému“. Väčšinou ide o vybavovanie si dokladov za pomoci sociálnych pracovníkov, u cudzincov tieto záležitosti bývajú ťažšie, keďže je nutné to riešiť cez ambasády. Taktiež to bývajú stretnutia s kurátorom ohľadom riešenia sociálnej situácie daného jedinca. Ďalej to môžu byť rôzne súdne pojednávania týkajúce sa dlhov a podobne. Značná väčšina bezdomovcov svoj zdravotný stav zanedbáva, no nájdu sa aj takí, ktorí navštevujú lekárov v inštitúciách pre bezdomovcov alebo v nemocniciach pravidelne.

Záver

Verejne prezentovať dáta citlivého charakteru, tak aby neboli porušené etické pravidlá výskumu a nikomu ich zverejnenie neuškodilo bolo pomerne zložitú. Preto som sa zameral primárne na všeobecné charakteristiky priestorov v meste, ktoré bezdomovci využívajú a následne rozanalyzoval najčastejšie motivácie k ich pohybu, než aby som uvádzal presné príklady s mapami a migračnými trasami, čo by síce dalo práci úplne iný a možno aj zaujímavejší charakter, avšak mohlo by to ohroziť mojich informátorov. Aj napriek tomu všeobecne rozpísané charakteristiky miest, kde sa bezdomovci zdržiavajú a najčastejšie motivácie ich pohybu podávajú obraz o tom, ako sa v mestskom prostredí pohybujú a za akým účelom. Výsledky tejto práce sa dajú aplikovať aj na iné mestá ako Praha, pretože charakteristiky priestranstiev, v ktorých sa bezdomovci zdržiavajú, motivácie ich pohybu a to, aké musí mať daný priestor kvality ostávajú prakticky nezmenené, menia sa len mená ulíc a inštitúcií (teda aspoň v českom priestore).

Výsledky výskumu potvrdili, že pohyb bezdomovcov v mestskom prostredí je primárne determinovaný základnými ľudskými potrebami, ktoré sú napĺňané improvizovanými spôsobmi. Čím človek dlhšie žije na ulici, tým viac si zabezpečuje tieto potreby spôsobmi, ktoré u spoločnosti môžu vyvolávať negatívnu odozvu. Aktivity bezdomovcov môžu viesť v niektorých lokalitách k narušeniu prostredia v rôznom rozsahu, čo máva za dôsledok ich cyklickú migráciu z miesta na miesto. Okrem presunu medzi miestami, kde majú vystavané svoje príbytky, či už z dôvodu vystaňovania alebo dobrovoľného odchodu, môžu migrovať tiež medzi inštitúciami, ktoré im ponúkajú pomoc. Tá býva poskytovaná vo forme nocľahu, stravy, šatstva, zdravotnej starostlivosti, osobnej hygieny a sociálneho, právneho poradenstva, taktiež pri presune medzi týmito zariadeniami zohrávajú úlohu sociálne vzťahy. Skupina bezdomovcov, ktorá tieto služby nevyužíva získava a napĺňa uvedené základné potreby vyberaním kontajnerov, drobnými krádežami, žobraním, prostitúciou a prácou rôzneho charakteru. Otázky hygieny, spánku, tepla a sociálnej interakcie riešia presúvaním sa medzi miestami s určitými kvalitami. Nie je možné stanoviť presnú hranicu medzi tými, ktorí služby nevyužívajú a využívajú, niektorí jedinci môžu vzhľadom na situáciou, v ktorej sa práve nachádzajú zmienené spôsoby kombinovať. Výrazným aspektom prežitia na ulici býva taktiež spolupráca viacerých jedincov za dosiahnutím spoločného cieľa ako aj odovzdávanie si dôležitých informácií

Bezdomovectvo je jav, ktorý sprevádza ľudskú civilizáciu prakticky od jej počiatkov. Samozrejme, vzhľadom na obdobie alebo kultúru danej oblasti sa mení aj jeho ponímanie.

Odstrániť ho nie je vôbec ľahké a s pokusmi zmierňovať dopady tohto spoločenského problému sa dá stretnúť takmer všade. Počas výskumu som sa stretol napríklad s rozdávaním buniek bezdomovcom v Prahe 9, poskytnutých im za to, že sa starajú o okolie kde sú umiestnené. Toto síce ľuďom dáva provizórnu strechu nad hlavou a okolie, v ktorom sa zdržiavajú nie je znečistené, na druhej strane sú bunky umiestnené v totálne okrajovej časti Prahy a nedá sa tu hovoriť o nejakej resocializačnej stratégii, ide len o zmiernenie dopadov tohto fenoménu. Problémom súčasných stratégií je to, že sa snažia riešiť iba dôsledky a nie príčinu. Dokiaľ v Českej republike nebude zjednodušený proces osobného bankrotu, ktorý by ľudí oddĺžil a nebude dostatok sociálnych bytov spolu s kvalitným sociálnym zabezpečením zo strany štátu, ako aj pomoci od kvalifikovaných odborníkov, ktorí by ich následne do spoločnosti zarad'ovali, obávam sa, že daný problém nebude možné účinne vyriešiť. Pri spoločnosti, ktorá je nastavená predovšetkým na to, aby tvorila zisk je toto avšak paradox. Tak ako som tento jav opisoval v teoretických východiskách by práveže systém resocializácie takýchto jedincov bol ekonomicky oveľa menej náročný ako nechávať ich na ulici.

Použitá literatura a zdroje

AAA. (2012). *AAA Ethics Blog*. Dostupné na: <http://ethics.aaanet.org/ethics-statement-0-preamble/> [cit. 2015-12-03].

Akerlof, G., & Shiller, R. (2010). *Živočišné pudy : Jak lidská psychologie řídí ekonomiku*. Vimperk: Dokořán a Argo.

Bauman, Z. (2000). *Globalizace : Důsledky pro člověka*. Praha: Mladá fronta.

Bernard, H. (2011). *Research Methods in Anthropology : Qualitative and Quantitative Approaches*. Lanham: AltaMira Press.

Bursch-Geertsema, V., Benjaminsen, L., Hrast, M., & Pleace, N. (2014). *Extent and Profile of Homelessness in European Member States : A Statistical Update*. Brussels: FEANTSA

Český statistický úřad. *Rozloha území, počet obyvatel, hustota obyvatelstva a počet obcí dle krajů a okresů k 1. 1. 2013*. Dostupné na:

<https://www.czso.cz/documents/10180/20548153/130055140101.pdf/ec104fff-5b76-4f81-a3e4-ad32a4dfc330?version=1.0> [cit. 2015-05.04].

Český statistický úřad. *Výsledky sčítání bezdomovců*. Dostupné na:

https://www.czso.cz/csu/sldb/vysledky_scitani_bezdomovcu [cit. 2015-05.04].

Dalrymple, T. (2011). *Ztraceni v ghettu*. Praha: Leda.

DeWalt, M. K., & DeWalt R. B. (2010). *Participant Observation : A guide for fieldworkers* (2nd ed.). Lanham: AltaMira Press.

FEANTSA. (2005). *Evropská typologie bezdomovství a vyloučení z bydlení v prostředí ČR*. Dostupné na: <http://www.feantsa.org/spip.php?article120&lang=en> [cit. 2015-12-03].

Fluehr-Lobban, C. (2014). Ethics. In H. R. Bernard, & C. C. Gravlee (Eds.), *Handbook of Methods in Cultural Anthropology* (pp. 131 – 150). Lanham: Rowman & Littlefield.

Frankish, J., C., Hwang, W., S., & Quantz, D. (2005). Homelessness and Health in Canada: Research Lessons and Priorities. *Canadian Journal of Public Health*, 96, 23-29.

Geremek, B. (1999). *Slitování a šibenice : Dějiny chudoby a milosrdenství*. Praha: Argo

Girtler, R. (2001). *Okrajové sociální kultury*. Brno: Masarykova univerzita.

Gregory, R., Johnston, R., Pratt, G., Wats, M., & Wahtmore, S. (Eds.). (2009). *The Dictionary of Human Geography* (5th ed.). Oxford: Wiley-Blackwell

Guest, G. (2014). Sampling and Selecting Participants in Field Research. In H. R. Bernard, & C. C. Gravlee (Eds.), *Handbook of Methods in Cultural Anthropology* (pp. 215 – 250). Lanham: Rowman & Littlefield.

Gurevič, A. (1978). *Kategorie středověké kultury*. Praha: Mladá Fronta.

Hendl, J. (2005). *Kvalitativní výzkum*. Praha: Portál.

Hradecká, V., & Hradecký, I. (1996). *Bezdomovství: Extrémní vyloučení*. Praha: Naděje.

Husa, P. (2011). Virové hepatitidy. In P. Husa (et al.), *Infekční lékařství: Učební text pro studenty všeobecného lékařství*(pp 94 – 105). Brno: Masarykova univerzita.

Janebová, R. (2001). Proces vzniku a stadia bezdomovectví. *Sociální práce, 2/2001, 27-28*.

Kalina, P., Kubín, M., & Jágrová, Z. (2010). TBC pražských bezdomovců. *Studia Pneumologica et Phthiseologica, 1/2010, 46-55*.

Keller, J. (2010). *Tři sociální světy : Sociální struktura postindustriální společnosti*. Praha: Sociologické nakladatelství.

Keller, J. (2013). *Posvácení bezdomovců : Úvod do sociologie domova*. Praha: Sociologické nakladatelství.

Kuhlman, T. (1994). *Psychology on the Streets : Mental Health Practice with Homeless Persons*. Chichester: John Wiley & Sons.

Levy R. I., & Hollan, W. D. (2014). Person-Centered Interviewing and Observation. In H. R. Bernard, & C. C. Gravlee (Eds.), *Handbook of Methods in Cultural Anthropology* (pp. 313 – 342). Lanham: Rowman & Littlefield.

Mareš, P. (1999). *Sociologie nerovnosti a chudoby*. Praha: Sociologické nakladatelství.

Musante, K. (2014). Participant Observation. In H. R. Bernard, & C. C. Gravlee (Eds.), *Handbook of Methods in Cultural Anthropology* (pp. 251 – 292). Lanham: Rowman & Littlefield.

Průdková T., & Novotný, P. (2008). *Bezdomovectví*. Praha: Triton.

Prudký, L., Hradecký, I., Tomešová, L., Varga, L., & Klinecký, T. (2012). *Koncepce návrhů řešení problematiky bezdomovectví v Praze v letech 2013 – 2020*. Praha: Rada HMP.

Rheinheimer, M. (2003). *Chudáci, žebráci a vaganti : Lidé na okraji společnosti 1450 - 1850*. Jihlava: Vyšehrad.

s.n. (n.d.). *Černý kašel – Dospělý: 25–39 let*. dostupné na: <http://www.vakciny.cz/dospely/2539-let/cerny-kasel/> [cit. 2015-20.03].

s.n. (n.d.). *Žloutenka typu A*. dostupné na: <http://www.zloutenka.name/typu-a> [cit. 2015-20.03].

Spradley, J. (1979). *The ethnographic interview*. Belmont: Wadsworth Publishing.

Šlachťová, H. (2005). *Sociální epidemiologie*. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, Zdravotně sociální fakulta.

Štechová, M. (2009). *Bezdomovci a vybrané sociálně patologické jevy*. Praha: Institut pro kriminologii a sociální prevenci. Dostupné na: <http://www.mvcr.cz/soubor/stechova-bezdomovci-pdf.aspx> [cit. 2015-12-03].

Štork, J. (2008). Dermatózy vyvolané parazity. In J. Štork (et al.), *Dermatovenerologie* (pp 55 – 64). Praha: Galén – Karolinum.

Trnka, L. (2007). Výskyt tuberkulózy v 21. století a problematika bezdomovství v ČR. In D. Šupková, J. Pešek, L. Trnka, H. Vidovičová, & J. Volná. *Zdravotní péče o bezdomovce v ČR* (pp 44 -50). Havlíčkův Brod: Grada Publishing, a.s.

Vágnerová, M. (2008). *Psychopatologie pro pomáhající profese*. Praha: Portál.

Vágnerová, M., Csémy, L., & Marek, J. (2013). *Bezdomovectví jako alternativní existence mladých lidí*. Praha: Karolinum

Prílohy

A) Fotografie

1, 2 – Počas výskumu bolo nutné dávať si pozor pod nohy

3, 4, 5 – Vyst'ahované miesta pred vyčistením

6 – Súkromie do určitej miery zaručuje „bujný“ porast

7 – Získavanie vody z odtoku pod cestou

8, 9 – Postel' býva základným vybavením „príbytku“ bezdomovcov

10 – „Príbytok“ človeka bez domova (vpravo ohnisko a mriežka na varenie)

11 – Kempingový varič je taktiež jeden z spôsobov ako variť

12 – Pec slúži ako zdroj tepla, tak i na varenie

13, 14 – Nariadenie na spracovanie tuhého paliva (sekera, píly)

15 – Koberce slúžia v rámci sprístupnenia terénu aby sa nešmýkalo

16, 17 – Bandasky slúžia na prepravu a skladovanie vody

18, 19 – Vybavenie „príbytku“ býva zväčša skromné (provizórna posteľ, stolík, šnúra na prádlo atď.)

20 – Zabednenie objektu je jedným zo spôsobov ako znekválitniť priestor pre bezdomovcov

21, 22 – Stanové „príbytky“

23, 24, 25 – Improvizované chatky / domčky

26, 27 – Bunka poskytnutá bezdomovcom na Prahe 9 samosprávou a maringotka

28, 29 – Squaty nebytového typu (garáže a rozbíraný továrenský objekt)

30 – Zaniknutý squat bytového typu

31, 32, 33 – Bez strechy, keď ako strecha slúži iný objekt (napr. most)

B) Nezaradené fotografie

Kúpeľňa v improvizovanej chatke

Prechádzajúce vlaky neznamenajú nebezpečenie len pre výskumníka, ale aj pre bezdomovcov

Aj bezdomovci môžu mať svoje koníčky – v tomto prípade modelovanie hradov z polystyrénu

Torzá z elektroniky sú pomerne častým „nálezom“

Ľudia bez domova tráviaci svoj voľný čas na „spoločenskom“ priestranstve

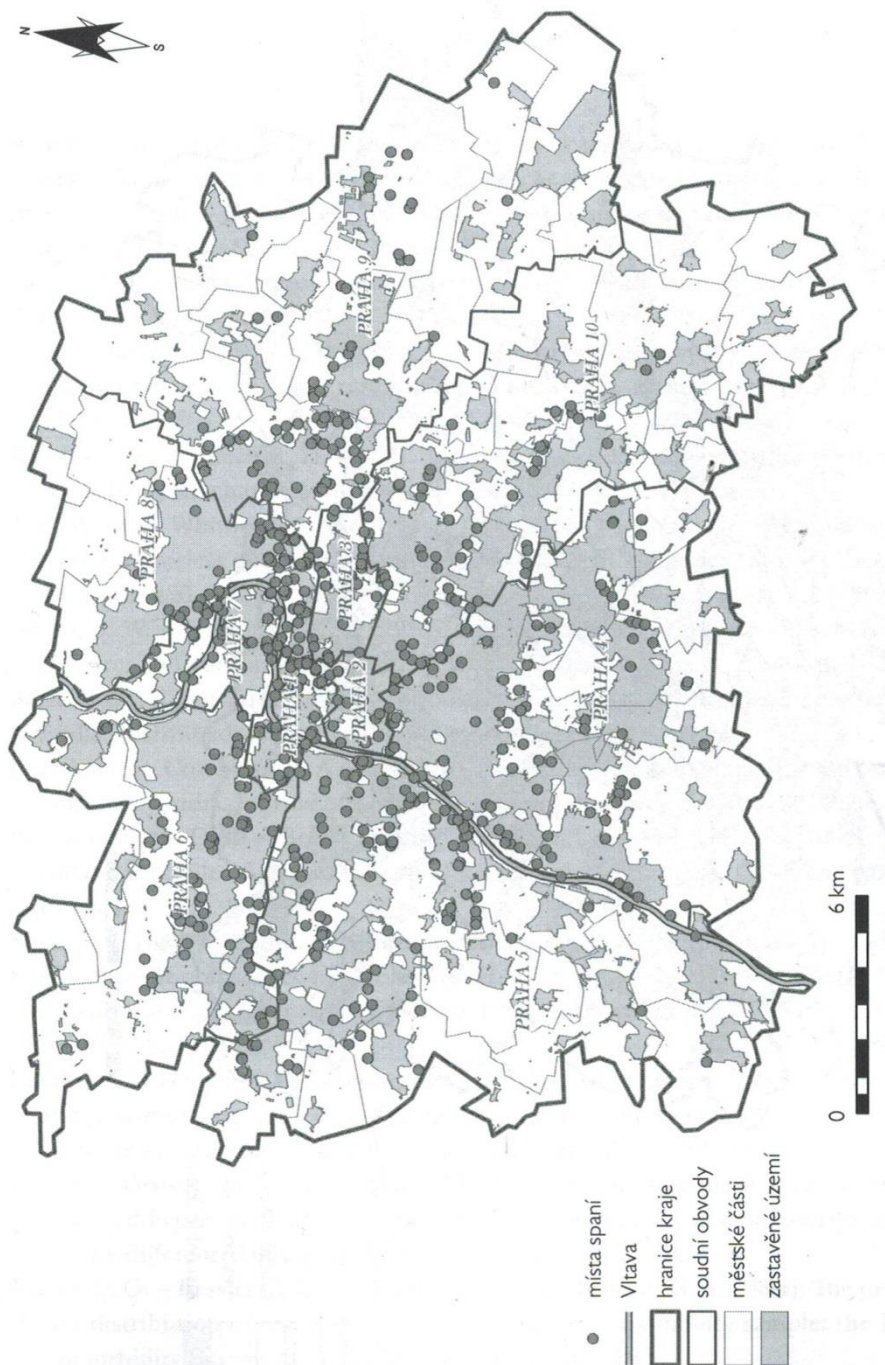

C) Mapy

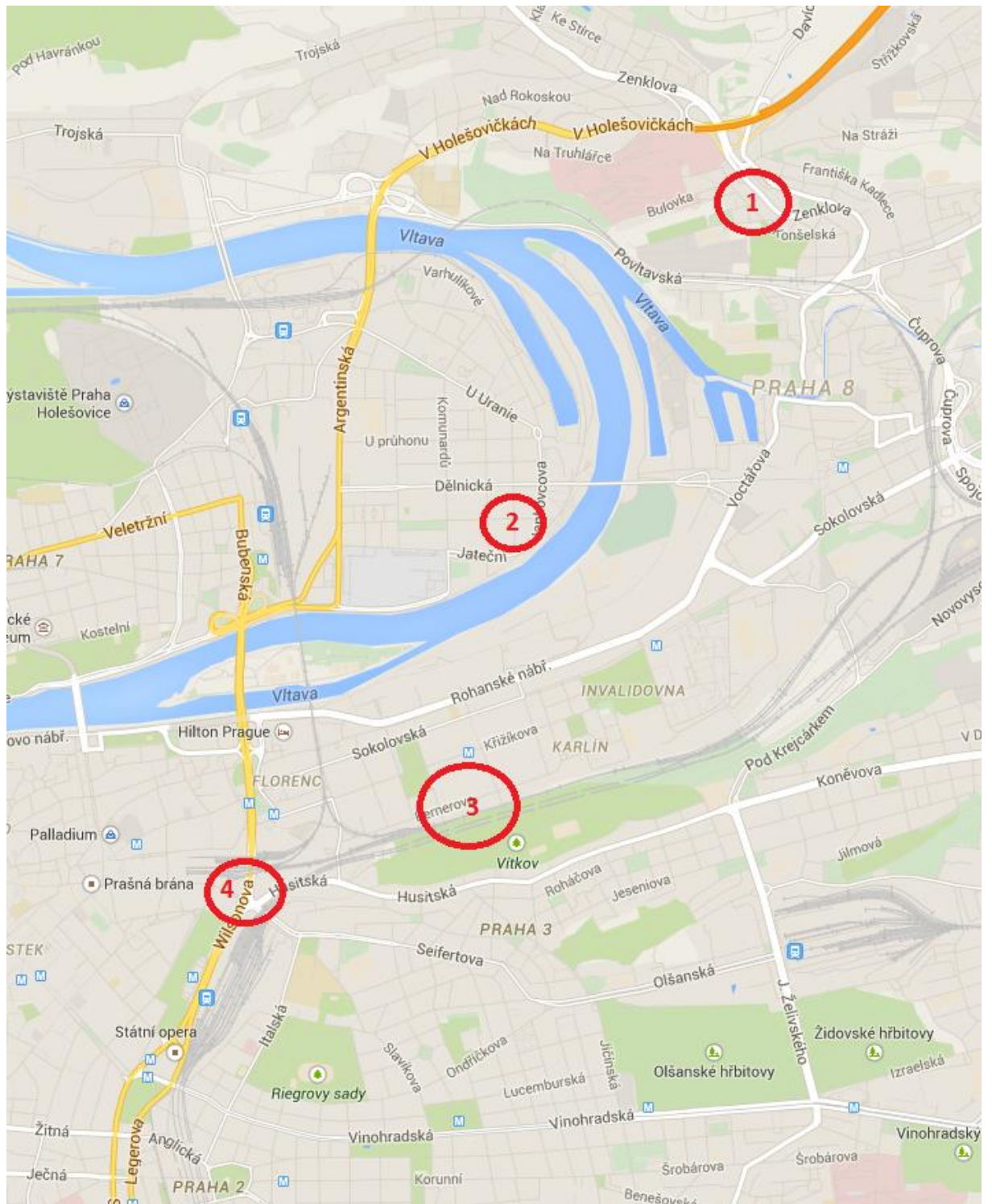
Mapa 1 Lokalizácia prespávania bezdomovcov v Prahe, 2012

(Vágnerová, Csémy & Marek 2013: 325)

Lokalizace přespávání bezdomovců v Praze, 2012

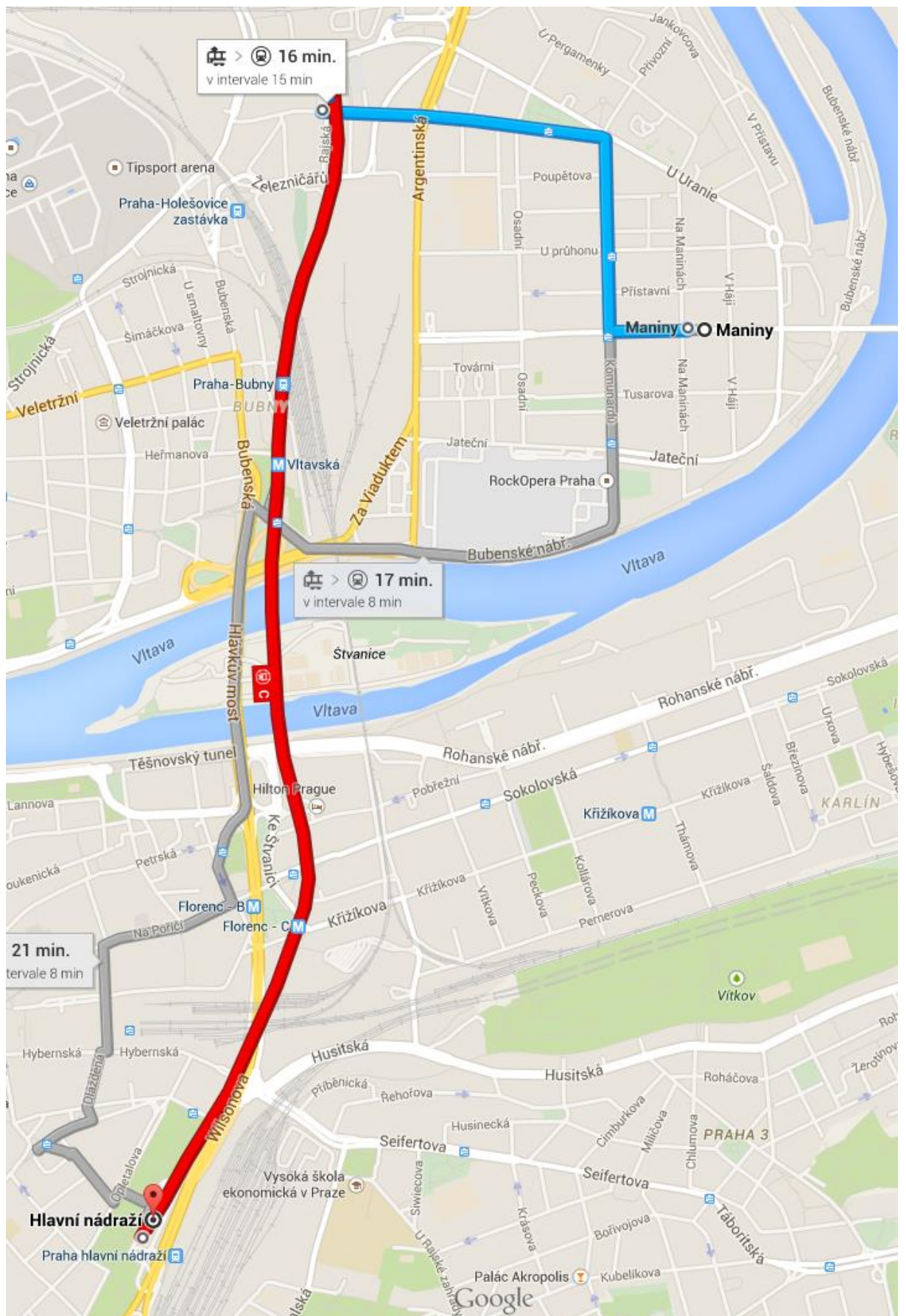

Mapa 2 – Inštitúcie, medzi ktorými som pozoroval presun bezdomovcov

1. Zenklova 195: Dům Misionářek lásky
2. Tusarova 60: Armáda spásy - Centrum sociálních služeb B. Bureše
3. Pernerova 20: Azylový dům sv. Terezie (Arcidiecézní charita ČR)
4. U Bulhara 46: Nízkoprahové denní centrum U Bulhara (Naděje)

Mapa 3 – Presun medzi Tusarovou 60 k ulici U Bulhara 46 (cca 14 min.)

Trasy verejnej dopravy

16:53 – 17:07

14 min.

12 > **C**

0 16:53 zo stanice Maniny

1 min. v intervale 15 min

[Prieskumník verejnej dopravy](#)

16:53 Maniny

16:53 Maniny

12 smerom na Sídliště Barrandov

∨ 4 min. (počet zastávk: 3)

16:57 Nádraží Holešovice

Pešo

Približne 1 min.

17:02 Nádraží Holešovice

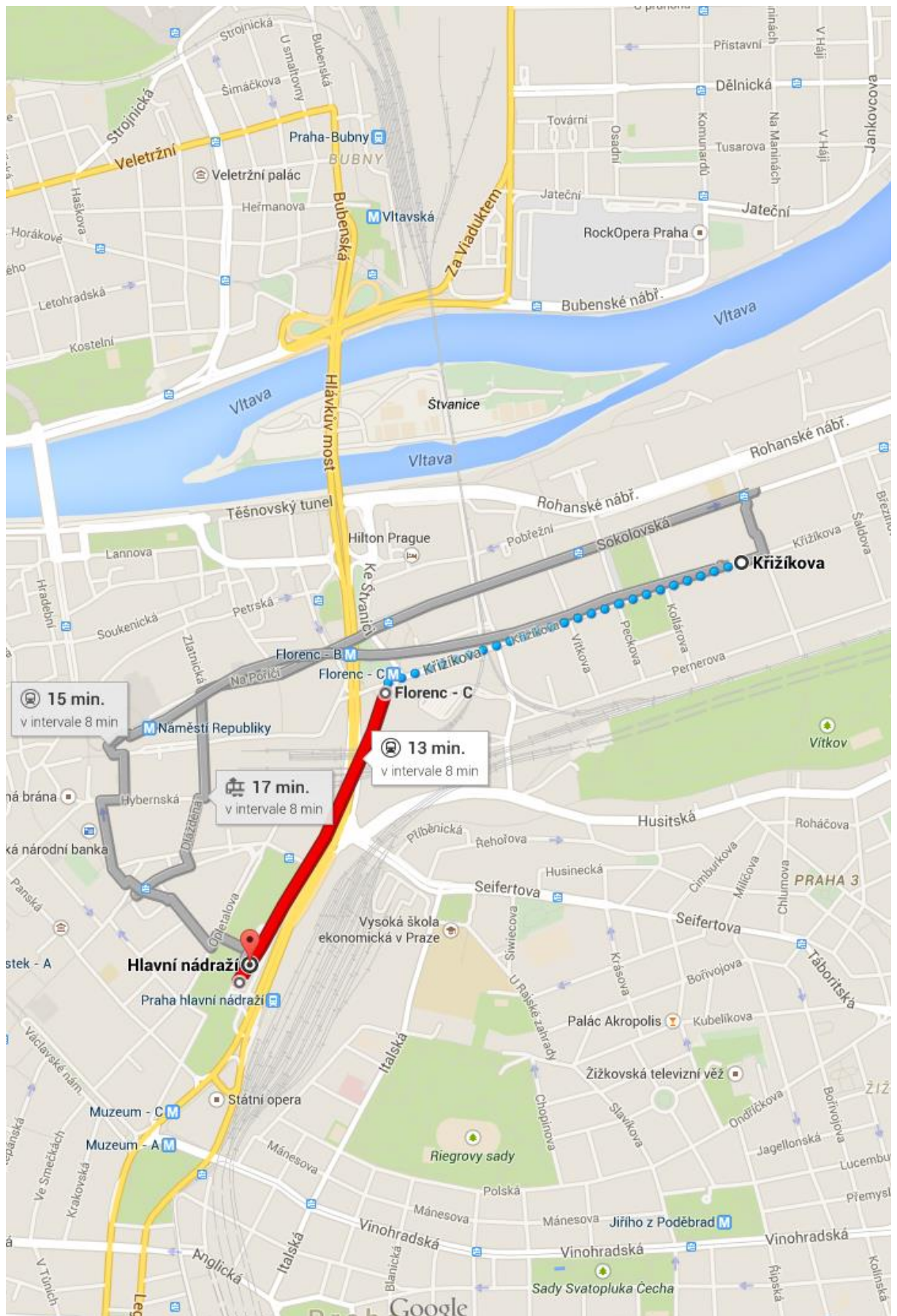
C smerom na Háje

∨ 5 min. (počet zastávk: 3)

17:07 Hlavní nádraží

17:07 Hlavní nádraží

Mapa 4 – Presun medzi ulicou U Bulhara 46 k ulici Pernerova 20 (cca 12 min.)

Trasy verejnej dopravy

17:01 – 17:13

12 min.

0 17:12 zo stanice Florenc - C

11 min. v intervale 8 min

Prieskumník verejnej dopravy

17:01 Křižíkova

Pešo

∨ Približne 11 min. , 950 m

17:12 Florenc - C

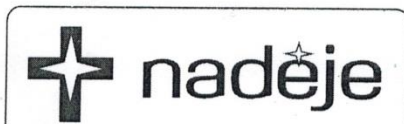
smerom na Háje

∨ 1 min. (bez zastávky)

17:13 Hlavní nádraží

17:13 Hlavní nádraží

D) Nezaradené

155 00 PRAHA 5
K BRANCE 11/19e

NADĚJE
IČO 00570931
spolkový rejstřík
oddíl L, složka 975

POBOČKA PRAHA

MOBILNÍ SOCIÁLNÍ SLUŽBA

Možnost využít bezplatného sociálního poradenství,
pomoci při základním zdravotnickém ošetření a potravinové pomoci.

Rozpis stanovišť platný od 30. 9. 2014

Stanoviště	ÚT	ST	ČT
Praha 6 Podbabská x Pod Paťankou (parkoviště u křižovatky ulic)	9.30 až 11.30		
Praha 1 Cihelná	14.00		
Praha 1 Alšovo nábřeží (pěší zóna u Rudolfina)	15.30		
Praha 1 Těšnov	18.45		
Praha 4 Pikovická (u vjezdu na aut. nádraží)		8.45 až 10.00	
Praha 4 Choceradská (parkoviště)		10.15 až 11.30	
Praha 12 Generála Šišky (přijezdová cesta ke sběrnému dvoru)		12.30 až 14.00	
Praha 13 Pod Hranicí (pod tubusem metra u stanice metra Hůrka)			12.00 až 15.30